

Venkov: mezi idylou a robotou

OHLÉDNUTÍ ZA HISTORICKOU DÍLNOU 2016

OBSAH

HISTORICKÁ DÍLNA 2016

JIRÍ HANUŠ
Úvodní slovo 3

ANNA PEČINKOVÁ
Třetí ročník Historické dílny je za námi 4

Z reflexí účastníků Historické dílny 2016 7

PŘEDNÁŠKY, SEMINÁŘE, WORKSHOPY

BRONISLAV CHOCHOLÁČ
Venkov českých zemí v raném novověku 10

JAROSLAV ROKOSKÝ
Agrární strana 12

KAREL KOMÁREK
Ruralismus – speciál české vesnické prózy. 14

IVANA RYČLOVÁ
Několik poznámek k obrazu venkova v ruské literatuře . . . 16

PAVEL HOŠEK
Chasidismus jako lidová mystika
východoevropského venkova 20

ZBYNĚK ULČÁK
Role zemědělského hospodaření
jako tvůrce kulturní krajiny. 23

VĚRA COLLEDANI
Muzeum v Krumvíři 28

ROZHOVOR

Kolektivizace je „fotogenické“ téma. Rozhovor
s JAROSLAVEM PINKASEM a JAROSLAVEM NAIJBERTEM 32

K DALŠÍMU STUDIU

FRANTIŠEK KUTNAR
Josef Pekař – historik selského stavu. 38

JEAN-CLÉMENT MARTIN
Ke „genocidě ve Vendée“ 45

LENKA J. BUDILOVÁ
Několik poznámek k terénnímu výzkumu. 54

BOHUSLAV BLAŽEK
Venkov mezi prehistorií a posthistorií. 59

Zástavba v dolním Pomoraví. Kátov, okres Skalica, Slovenská republika. Foto: Jaroslav Vajdiš, ca 1955. Sběrka Etnografického ústavu MZM.

Obálka: Muzeum v přírodě – doškem krytý obytný dům s patrovou komorou. Rymice, okres Kroměříž. Foto: Helena Beránková, 2011.

HISTORICKÁ DÍLNA 2016

Úvodní slovo

Historická dílna 2016 proběhla opět v Daňkovicích na Českomoravské vrchovině, a to od 2. do 7. října. Zatímco loňský ročník se věnoval městu, letos jsme se zaměřili na téma Venkov: mezi idylou a robotou.

Město je většinou považováno za atraktivnější místo k pobytu než venkov, možná též proto, že jeho hradby představovaly ochranu proti nebezpečí, možná proto, že moderní doba v něm nabídla komfortní a individualizovaný způsob života. Město se též považuje za jakousi laboratoř společnosti – připomeňme, že v něm vznikly školy a univerzity, občanské právo a peněžnictví. Je též symbolem úspěchu, bohatství, ale i hříchu. O venkovu se totéž tvrdit nedá, představuje totiž stále jakousi opozici k městu, i když se hranice mezi nimi stírají, zvláště v moderní době. I venkov však lze označit za laboratoř podobně jako město. Připomeňme, že ještě ve druhé polovině devatenáctého století se nejenom ve střední a východní Evropě, ale i na Západě živilo zemědělstvím mnohem více lidí než dnes a členové parlamentů byli často zemědělství baroni nebo bohatí sedláci. Dvacáté století znamenalo výrazný zlom – přesun venkovských obyvatel do měst za prací, násilné vysídlování, modernizaci venkova, v našich geografických souřadnicích spojenou s necitlivými zásahy do života zemědělců a jejich rodin. V českém prostředí není od věci připomenout záměrnou likvidaci agrární strany, po válce nespravedlivě zakázanou novou politickou garniturou (nejen komunisty!), a drsnou kolektivizaci, která znamenala takový zásah do přírody i lidských vazeb, z něhož se české zemědělství doposud

nevzpamatovalo. Skutečnost, že si dnes městští lidé jezdí romanticky odpočinout do vesniček a vsí, nemění nic na tom, že venkov a jeho obyvatelé jen těžko hledají své místo na slunci.

I z tohoto důvodu venkov představuje vděčné a velmi zajímavé historické téma, a to napříč historickými obdobími i vzhledem k interdisciplinárnímu výzkumu. Právě to sledovala letošní historická dílna. Nabídla studentům pestrý program sestavený tak, aby poskytl vhled do několika zásadních oblastí, které objasňuje historický, religionistický, literárně-vědný a etnologický přístup, na druhé straně aby umožnil pohled i do přítomnosti, jenž reprezentoval přístup ekologický. Jak tomu bývá při našich akcích, studentům byla dána i možnost podílu na zábavných workshopech, v nichž tentokrát dominovalo pouštění draků. Jako podnětné se ukázaly i diskuse nad promítnutými filmy, mezi nimiž dominovala *Smuteční slavnost* Zdeňka Sirového.

Organizátoři si i tentokrát ověřili, že Daňkovice představují ideální prostor ke konání akcí tohoto druhu, i když k letošnímu tématu vytvářely zvláště vhodnou kulisu. Jedná se totiž o místo s geniem loci, které se nepodařilo zcela zničit ani turbulencím děsivého dvacátého století. Poděkování proto patří všem, kteří se v Selském dvoře podíleli na zdárném průběhu dílny – pracovníkům ubytovacího zařízení, pozvaným hostům a všem spolupracovníkům.

Jiří HANUŠ

Třetí ročník Historické dílny je za námi

ANNA PEČINKOVÁ

Již popáté se studenti a vyučující Historického ústavu FF MU vrátili do Daňkovic – na místo, kde se před více než čtyřmi lety odehrála dnes již legendární larpová hra studentů a vyučujících. Tato lokalita naše učitele natolik inspirovala, že se rozhodli vrátet se na Vysočinu pravidelně, a to v rámci letních, resp. podzimních škol, které budou sloužit k setkávání odborníků se studenty a diskusím nad určitou problematikou. Nyní již třetí ročník Historické dílny proběhl v prvním říjnovém týdnu roku 2016. Tématem týdne se tentokrát stal *venkov*, který navazoval na loňské *město*. V prostředí malebné obce na Českomoravské vrchovině si tedy příhodnější téma nemůžeme přát. Program byl zahájen již v neděli 2. října, kdy se studenti (kterých bylo letos téměř třicet) a vyučující sešli v sále penzionu Selský dvůr. Aby nezůstalo jen u přednášek a seminářů, opět jako v předchozích letech byli účastníci na začátku rozděleni do skupin, kterým byly zadány úkoly. Na pět statečných skupinek s poetickými názvy *Zbytkoví velkostatkáři*, *Boží muka*, *Pazderníci*, *Sedláci* a *Mrštíci* čekala letos výzva – výroba vlastních draků a hraní divadla. První daňkovický den byl pak již tradičně zakončen promítáním filmu, který nás měl vtáhnout do tématu a podnítit následnou diskusi. Letos zvolili vyučující snímek Zdenka Sirového z roku 1969 *Smuteční slavnost*, který pojednává o venkovském pohřbu jednoho sedláka nepohodlného režimu.

Program přednášek byl pestrý, přestože v letošním roce přijelo přednášejících o něco méně. I tak jsme se ale mohli těšit na odborníky z řad historiků, antropologů, literárních vědců a teologů. Pondělní blok zahájili dr. Jaroslav Pinkas a dr. Jaroslav Najbert. Oba jmenovaní pracují v Ústavu pro studium totalitních režimů; dr. Pinkas se věnuje didaktice dějepisu, jeho kolega pů-

sobí navíc jako středoškolský učitel. Téma kolektivizace venkova jsme tedy probírali jako pedagogický problém a mnozí z nás byli vděční, že s námi oba pánové sdíleli své know-how, protože pro současné i budoucí učitele to bylo bezesporu inspirativní. Odpoledne pak patřilo daňkovické stálíci – docentu Pavlu Hoškovi z Evangelické teologické fakulty, který nám představil venkovskou religiozitu východoevropských chasidů. Večerní blok jsme strávili poutavým povídáním manželů Jakoubkových, antropologů ze Západočeské univerzity v Plzni. Seznámili nás se svými výzkumy vesnice v bulharském Vojvodovu, která byla osídlena Čechy. Duše doktoranda nad jejich výkladem plesala, protože nebývá časté, že by odborník mluvil o metodologii tak nenuceně a lidsky.

Na úterý byla naplánována přednáška dr. Jaroslava Rokoského (z Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. L.), který poukázal na dle něj neoprávněnou kritiku druhorepublikového premiéra a agrárníka Rudolfa Berana. Protože počasí vypadalo slibně, vydali jsme se poté na louku pouštět draky, jež studenti vlastnoručně vyrobili. Estetickou stránku díla nejprve zhodnotila komise, která každé skupince mohla udělit až 60 bodů. Na lámání chleba však došlo až na kopci. Výtvarná stránka výrobku je jedna věc, ale jestli bude lézat, toť otázka! Úkol zněl jasně: drak musí vzlétnout a kritériem pro uznání 20 bodů bylo, že na místě stojící „pouštěč“ musí alespoň na moment udržet draka ve vzduchu, aniž by drak klesal. Po úporném boji se to postupně podařilo všem zúčastněným, ale jenom jedna skupinka zvládla draka udržet v letu stabilně, za což si vysloužila bonusových 10 bodů. Ošlehaní čerstvým větrem a v dobré náladě jsme se vrátili na penzion a o to víc nám chutnala večeře (ne že by nám v Selském dvoře jindy nechutnalo). Úterní večer byl pak věnován ruské

literatuře o venkovu, kterou přednáší dr. Ivana Ryčlová z Prahy.

Středeční ráno pro nás mělo překvapení, když jsme vyhlédli z okna ven. Padal sníh, který později přešel v déšť, takže veškeré plány na venkovní aktivity (výlet na zříceninu, fotbal) vzaly za své. O to více času měly ale skupinky na přípravu divadelního vystoupení. A kterou z her že dostali studenti k nastudování? Maryšu. Hru bratří Mrštíků o pěti dějstvích, která se odehrává na moravském venkově ve druhé polovině 19. století. (Jen jsme se trochu obávali, aby jeden z představitelů Vávry nedostal to otrávené kafe doopravdy.) Protože počasí se ani po obědě neumoudřilo, sešli jsme se v sále k promítání filmu. Známy snímek *Všichni dobří rodáci* Vojtěcha Jasného poukázal na situaci v jedné vesnici před rokem a po roce 1948 a jak se do vztahů domorodců promítla kolektivizace zemědělství. Po promítání už ale většina účastníků pocítila nedostatek pohybu a čerstvého vzduchu, proto prof. Hanuš naplánoval vycházku do místní evangelické modlitebny, kde se výkladu ujal pan farář. Večerní program jsme strávili ve společnosti dr. Karla Komárka z Palackého univerzity, který přednášel o venkovské próze.

Oproti středě byl čtvrteční program vsutku natibý přednáškami. Ráno jsme měli možnost v podání dr. Zbyňka Ulčáka z Fakulty sociálních studií vyslechnout, jaké jsou environmentální aspekty chovu ovcí v jedné valašské lokalitě. Krom toho – kdyby někdo chtěl ovcí kožešinu nebo maso, teď ví, komu se ozvat... Po

ovečkách přišla na řadu paní Helena Beránková z MZM, jež se zaměřila na problém zachování rázu venkovské architektury v současných vesnicích, zejména na jižní Moravě. Odpolední dvojblok patřil vyučujícímu z našeho domovského ústavu – do Daňkovic zavítal dr. Bronislav Chocholáč, odborník na venkov na slovo vzatý, který se věnoval sociálnímu a ekonomickému postavení selského lidu v 16.–18. století; jeho výklad doprovodily i fotografie dobových materiálů. Čtvrteční večer pak patřil k vrcholům týdne. Všichni jsme byli zvědaví, jak se jednotlivé skupinky účastníků popraly se ztvárněním Maryši, ke kterému dostaly naprosto volnou ruku. Výsledek byl více než strhující a mne jako diváka také nadchlo, kolik existuje originálních způsobů, jak divadlo sehrát, aniž by se herci museli učit v tak krátké době dlouhý text z paměti. Po skončení představení zůstali studenti i vyučující ještě dlouho ve společenském sále a za zvuku kytary si užívali posledního daňkovického večera.

Už jsme si navykli, že poslední rána Historické dílny bývají trochu unavenější. O to víc jsme uvítali, když se dopoledního bloku zhostila energická a nadšená dáma, paní Věra Colledani z muzea v Krumvíři, která nám představila jihomoravský folklor. Přivezla ukázky dobového oblečení a také nám věnovala malý dárek. Paní Colledani, která je vystudovanou historičkou na MU, se s námi také podělila o zkušenost, jaké to je založit si vlastní muzeum.

Třetí ročník Historické dílny opět uplynul jako voda a já věřím, že nás všechny podzimní škola obohatila. Především pak o poznání, že venkov se dá opravdu zkoumat v mnoha perspektivách, ať už z hlediska literárního, či prostřednictvím „přísných“ demografických a kvantitativních metod. Dále také o nové kontakty a celkové stmelení kolektivu na oboru historie. Přestože počasí nám letos příliš nepřálo a muselo se trochu improvizovat, studenti, vyučující ani hosté na Daňkovice snad nezanevrou. Historická dílna v Daňkovicích se totiž pomalu začíná stávat tradicí, o které se mezi studenty stále více mluví. Důkazem toho je jejich letošní hojná účast, která organizátory velmi potěšila, neboť kromě nováčků se vrátili také „daňkovičtí mazáci“. Doufejme, že tato tradice nebude jen tak přerušena a že se můžeme těšit na další ročník.

Anna Pečinková je doktorandkou Historického ústavu FF MU v Brně.

Program přednášek a seminářů

Neděle

Jiří Hanuš a Denisa Nečasová: Zahajovací seminář
Film *Smuteční slavnost* + diskuse

Pondělí

Jaroslav Pinkas a Jaroslav Najbert: Kolektivizace
Pavel Hošek: Venkovská religiozita východoevropských chasidů
Lenka J. Budilová a Marek Jakoubek: Venkov v etnologické perspektivě – příklad Vojvodovo

Úterý

Jaroslav Rokoský: Agrární strana a Rudolf Beran
Ivana Ryčlová: Venkov v ruské literatuře

Středa

Film *Všichni dobří rodáci* + diskuse
Karel Komárek: Ruralismus – speciál české vesnické prózy

Čtvrtek

Zbyněk Ulčák: Environmentální aspekty jednoho projektu chovu ovcí na Valašsku
Helena Beránková: Stavební obraz vesnice včera a dnes. Prezentace fotografického fondu a výstavy EÚ MZM
Bronislav Chocholáč: Podoba českého venkova v barokní době

Pátek

Věra Colledani: Muzeum v Krumvíři
Evaluace Historické dílny 2016

Účastníci Historické dílny 2016

Z reflexí účastníků Historické dílny 2016

Letní, respektive podzimní škola v Daňkovicích, schovaná ve studijním katalogu FF MU pod kurzem Historická dílna, byla pro mě velkým zážitkem a zároveň přínosem. Letos jsem se jí zúčastnila poprvé, nemohu tedy srovnávat s předchozími ročníky, ale hodnotím ji jako velmi inspirativní. Škola svým interdisciplinárním zaměřením pomáhá uvědomit si něco, na co při běžném studiu historie často zapomínáme, tedy to, že se na jedno téma, v případě letošní dílny „venkov“, dá nahlížet z mnoha úhlů, a to nejen očima jednotlivých vědních disciplín. Setkání s pestrou škálou odborníků i spíše nadšenců během jednoho týdne mně připomnělo, jak je důležité poslouchat i jiné názory či myšlenkové pochody, než na jaké jsme zvyklí z přednášek na univerzitě. Vše doplňovala uvolněná „domácí“ atmosféra, která napomáhala při diskusích po jednotlivých příspěvcích.

JANA KŘEHLIKOVÁ

Historická dílna představuje soubor odborných přednášek zaštiťujících se jedním širším tématem, který je doprovázený rozmanitým sociálním životem studentů v prostorách Selského dvora v Daňkovicích. Letošní ročník byl věnován tématu venkova, což velmi stylově doplňovalo prostředí, ve kterém se kurz odehrával. Množství staré zemědělské techniky v okolí penzionu, chomouty na chodbách nebo přednášková místnost v prostoru bývalé pudy na seno, to vše krásně dokreslovalo dřívější život většiny našich předků a tematicky souznělo s námětem kurzu.

MARTIN DROZDA

Po městské tematice, akcentované při minulém ročníku Historické dílny, došlo letos tedy i na její přirozenou opozici v podobě zkoumání venkova a jeho specifík. Pro studenty bakalářských, magisterských i doktorských cyklů šlo o výtečnou příležitost konfrontovat své představy o přednášených tématech s předními českými odborníky, a rozšířit si tak své profesní obzory o náměty z více či méně příbuzných oborů. Věřím, že právě takovýchto impulsů je při výchově vědeckých pracovníků či učitelů historie velmi zapotřebí.

VOJTĚCH KLÍMA

Mnohovrstevnatou a nejednoznačnou problematiku venkova se pořadatelům podařilo ukázat prakticky ve všech aspektech a úhlech v řadě vesměs povedených přednášek. Tím se podzimní škole podařilo kvalitou i záběrem předčít i řadu velkolepě avizovaných tematických konferencí. Největším pozitivem Historické dílny v říjnových Daňkovicích bylo pro výše zmíněné to, že se konala, výborný výběr přednášek zastihuje všechny ostatní klady a také několik záporů. Kromě přednášek je nutné také zmínit i další program, celou akci zahájilo promítání filmu *Smuteční slavnost* popisující kriticky průběh kolektivizace. Kromě toho se dostalo na *Všechny dobré rodáky* Vojtěcha Jasného, který velmi hluboce zobrazoval různé lidské charaktery během kolektivizace. Především prvně jmenovaný film nastolil dlouhou a velmi zajímavou debatu o českých a moravských vesnicích v polovině minulého století.

JAN ŠKVRŇÁK

Máme za sebou perný, poučný, ale i zábavný týden, na který bude každý z účastníků jistě dlouho vzpomínat. Mezi jeho největší přednosti patřila bezesporu interdisciplinarita, která umožnila dívat se na venkov prizmatem různých oborů, a celkově přátelské prostředí posilující vztahy mezi studenty a učiteli. K hladkému průběhu také přispělo až luxusní zázemí penzionu Selský dvůr s vynikající kuchyní, která dokázala vykouzlit úsměv na tváři i v podmračených a popršených dnech. Na závěr tedy nezbyvá než vyslovit další velké díky všem organizátorům a doufat, že se nejednalo o dílnu poslední.

ESTER PUČÁLKOVÁ

Organizátoři akce (...) vytvořili přátelskou atmosféru, ve které jsme mohli nejen nasávat nové informace, ale také se sami aktivně zapojovat do diskuzí a vyměňovat si názory. Opět jsem si uvědomila, co je na pobytu v univerzitním prostředí nejtěžšího: člověk má neustálý pocit, že nic neví, neboť všichni okolo něj toho vědí mnohem více. Ale zároveň existuje jen málo podobných míst, která tak silně inspirují a motivují k další cestě za poznáním.

VĚRA SLOVÁKOVÁ

Autoři reflexí studují historii na Historickém ústavu FF MU v Brně.

Účastníci Historické dílny 2016

PŘEDNÁŠKY, SEMINÁŘE, WORKSHOPY

Hospodářská usedlost Františka Zábojníka. Provodov, okres Zlín. Foto Antonín Václavík, ca 1920.
Sbírka Etnografického ústavu MZM.

Venkov českých zemí v raném novověku

BRONISLAV CHOCHOLÁČ

Obraz raně novověké společnosti českých zemí si nelze představit bez venkovského obyvatelstva, které představovalo její nejpočetnější součást. I přesto, že nelze zjistit přesný počet obyvatel, kteří žili v českých zemích v období 16. až 18. století, z odhadů historických demografů je zřejmé, že podíl venkovského lidu na celkovém počtu obyvatelstva dosahoval až 90 procent. Během tří století se počet venkovanů jak v Českém království, tak i v Moravském markrabství přibližně ztrojnásobil. Kolem roku 1500 je odhadováno v Čechách zhruba 900 tisíc osob žijících na venkově (v to počítaje i městečka), na Moravě 450 tisíc, v roce 1790 to již bylo 2,5 milionu osob v Čechách a asi 1,3 milionu na Moravě. Růst počtu obyvatelstva nebyl ve sledovaném období rovnoměrný. Demograficky příznivé 16. století střídá na jeho konci stagnace, která se vlivem třicetileté války mění na přibližně třicetiprocentní úbytek obyvatelstva v polovině 17. století. Jak ukázaly rozsáhlé výzkumy historických demografů z 90. let 20. století (L. Dokoupil a kol.), tyto populační ztráty byly již v průběhu 80. let 17. století nahrazeny. Rychlý vzestup počtu obyvatelstva ve 2. polovině 17. století byl především důsledkem obnovy země, nikoliv nové ekonomické expanze, jak to potvrdily regionální rozdíly v tempu růstu. Podle nich totiž nejrychlejší přírůstky obyvatel vykazovaly oblasti nejhůře postižené válkou, nikoliv například regiony protoindustriální.

Počátkem 18. století se tento růst zmírnil. Jeho zvolnění vyvrcholilo demografickou krizí koncem třicátých let 18. století a v době válek o dědictví rakouské. Na Moravě se například přírůstek obyvatel v letech 1730–1750 téměř zastavil (roční přirozený přírůstek nedosahoval ani výše dvou promile). K jeho opětovnému „nastartování“

došlo až v poslední třetině 18. století (přírůstek v letech 1770–1790 byl 12,6 promile).

Zpomalení populačního růstu v 18. století je vysvětlitelné vyčerpáním rezerv pustých usedlostí kolem roku 1700. Vznik nových gruntů byl brzděn snahou vrchností i vesnických obcí zabránit dělení stávajících gruntů. To znamená, že přibývajícím obyvatelstvem nutně muselo hledat obživu jako podruzi, nebo jako držitelé nepatrné výměry půdy ve formě např. domků na obci, popř. jako ti, kteří kolonizovali horské oblasti a živili se hlavně nezemědělskou výrobou, zejména textilní produkcí (event. sklářstvím či hutnictvím na Českomoravské vysočině apod.). Početně tedy rostly vrstvy obyvatelstva s menší nadějí na zajištěnou existenci, a tudíž i s nižší sňatečností a z ní vyplývající nižší natalitou.

Tradiční zemědělskou rodinu sjednocovala produkce, která ovlivňovala počet členů v domácnosti. Hospodář se svou ženou a dětmi tvořil jádro domácnosti. Historičtí demografové označují takový typ rodiny jako západoevropský v kontrastu s východoevropským typem velkorodin, ve kterých na jedné usedlosti hospodaří například rodiče s ženatými syny a jejich rodinami (pomyslnou hranici oddělující oba typy rodin tvoří spojnice Petrohrad–Terst). Pro západoevropský systém (který se vyskytoval především v severní části západní Evropy) byla charakteristická neolokace při založení rodiny a čelední služba části mladých lidí před sňatkem. To v praxi znamenalo, že část mladých lidí odcházela z rodného domu ještě před uzavřením sňatku, aby získala prostředky (nebo je rozšířila) pro založení vlastní domácnosti. Nebylo totiž obvyklé, aby mladá rodina zůstala v domácnosti rodičů, a prostředky, které od nich obdržela, obvykle pro založení další domácnosti

nepostačovaly. Zároveň to znamenalo, že vstup do manželství nemusel být obecným pravidlem, protože ne všem se podařilo získat potřebný obnos včas. Lze předpokládat, že většina rodin žijících na českém a moravském venkově v raném novověku náležela k západoevropskému typu, ovšem krátkodobé soužití „pod jednou střechou“ rodin otce a ženatého syna nebylo zcela výjimkou.

Prostředí venkova navenek mohlo působit jednolitým dojmem, avšak ve skutečnosti bylo důsledně hierarchizováno z hlediska rozsahu majetku i společenského postavení. Vedle usedlých, které většinou tvořili gruntovní hospodáři, tj. držitelé jednotlivých větších či menších usedlostí, v něm žily neusedlé osoby z řad podruhů a čeledí, okrajové vrstvy společnosti (např. cikáni, matky s nemanželskými dětmi, tuláci, vysloužilí a zběhlí vojáci), židovské obyvatelstvo. Četné změny měly za následek posun ve vymezení jednotlivých společenských vrstev. Na úkor zámožnějších sedláků postupně přibývalo v 18. století zástupců chudých neselských vrstev (domkařů). Hlavní příčiny uvedeného stavu je nutné spatřovat v demografickém vývoji a v proměnách rodinných struktur. Přetváření jednotlivých vrstev venkovské společnosti však současně probíhalo pod vlivem uplatňovaného majetkového a dědického práva. Posílení domkařské vrstvy tak nebylo ani tolik způsobeno tím, že by se osoby původem z řad podruhů staly držiteli domků; v mnohem větší míře sloužily domky jako útočiště pro děti sedláků a chalupníků, které otcovskou usedlost nedědily.

Poznání majetkového a sociálního postavení venkovského obyvatelstva v českých zemích v posledních desetiletích významně rozšířilo bádání o jeho finančních poměrech. Přestože dosažené poznatky jsou výsledkem průzkumu poměrů zatím jen na několika českých a moravských panstvích, detailní analýzy majetkových trans-

akcí (na základě zápisů pozemkových knih) prokázaly na většině usedlostí existenci splátkového systému. V praxi to znamenalo, že kupující nebyl schopen ve většině případů okamžitě nebo v krátkém časovém intervalu zaplatit grunt, proto byla jeho cena obvykle rozdělena do dvou částí (závdavek a roční splátky/vejrunky), které byly postupně s různou intenzitou novým hospodářem spláceny. Na rozsah zadlužení usedlosti kvůli dosud nezaplacené ceně měla vliv vedle pravidelnosti placení a velikosti splátek i skutečnost, jak často docházelo na gruntu ke změně jeho držitele.

S průzkumem splátkového systému úzce souvisí studium úvěru na vesnici, jeho forem, institucí a aktivit jednotlivců, kteří se na něm podíleli. Na zkoumaných vesnicích existovaly již v prvním století raného novověku různé formy úvěru, tedy úvěr peněžní, obchodní i zbožový. Jednou z praktik peněžního úvěru, která měla velmi těsnou vazbu na splátkový systém, byl prodej s gruntovními penězi.

Přímé poskytování peněz mezi poddanými často na mírný úrok můžeme zaznamenat při půjčování prostředků ze sirotčích pokladen (v pramenech označované jako sirotčí truhlice). Sem přicházely peníze především tehdy, když měly být vypláceny vejrunky nedospělému jedinci. Nezanedbatelné finanční prostředky tu většinou neležely nečinně až do dospělosti sirotka. Naopak byly poskytovány jiným poddaným na krátkodobý úvěr. Půjček například využívali hospodáři, jimž přírodní pohromy a požáry zničily jejich usedlosti. Od konce třicetileté války na vesnicích, ve kterých byl ochromen splátkový systém nebo došlo k jeho zániku, tato „kampelička“ ztrácela na významu. Dalšími institucemi, které sehrávaly na venkově v oblasti úvěrového podnikání významnou úlohu a byly zdrojem půjček pro poddanské obyvatelstvo, byly zádušní pokladny.

Výzkum úvěrového podnikání jednotlivců byl realizován pouze okrajově. Jednalo se o dílčí sondy do finančního hospodaření několika držitelů poddanských dvorů na pernstějnském panství v 16. a 17. století, okrajové zmínky o poskytování peněz poddaným ze strany krčmářů a mlynářů, a především o finanční analýzu hospodaření rychtáře v Sebranicích na boskovickém panství. Prohloubení výzkumu by mělo přispět k lepšímu poznání individuálních strategií, resp. obecněji k rozšíření našeho vědění o ekonomickém myšlení venkovanů v českých zemích raného novověku.

Bronislav Chocholáč přednáší na Historickém ústavu FF MU v Brně.

Agrární strana

JAROSLAV ROKOSKÝ

Selský stav měl pro společnost tradičně velký význam. Zemědělstvím se zabývala většina obyvatelstva, teprve na něj se vázala další zaměstnání provozovaná na venkově – řemeslo, obchod a správa. Selský grunt se dědil po staletí – z otce na syna.

Vztah k půdě, gruntu a rodnému kraji patřil k základním znakům selství. Svoboda selského stavu byla posílena roku 1848, kdy byla v českých zemích zrušena roba. Ve venkovské pospolitosti, značně sociálně rozrůzněné, panovalo přesvědčení, že praktické změny k lepšímu a spravedlivějšímu řádu lze provést bez násilností a bouří, trpělivou prací a vírou v Boha. Osvícený sedlák hospodařil pomocí moderních technologií, podporoval rozvoj družstevnictví a bohatý spolkový život. Věděl, co zname-

ná příroda a počasí pro zemědělskou práci, pro její klidný průběh a zdárný výsledek. Práce na statku ale bývala především obrovská dřina, od slunka do slunka, ale na svém.

Zájmy selského stavu hájila agrární strana, která se již za Rakousko-Uherska vypracovala do popředí české politiky. Nechyběla jí propracovaná organizační struktura, stejně jako schopní předáci. Mezi nimi vynikal Antonín Švehla, sedlák z Hostivaře. Soustavnou a mnohostrannou činností získala stěžejní postavení na českém venkově, který dokázala podchytit v celé jeho hospodářské, sociální a společenské rozmanitosti. Orientací na drobné a střední rolníky, politickou solidaritou všech venkovských vrstev vytvořila protiváhu k mohutnějšímu socialistickému proudu. Velká válka, provázená hospodářským rozvratem

Selská jízda (1931)

a neutěšenými sociálními poměry, pouze dočasně zastavila její vzestup.

Vznik ČSR přivítali agráři s jásotem. Budování státu bylo pro ně přirozenou samozřejmostí. Byli jednou z hlavních státotvorných stran, předseda Švehla se stal respektovaným tvůrcem vnitřní politiky. První republika jim ovšem otevřela i nové, do té doby netušené možnosti. Pragmatictí agráři, kteří „ovládli“ venkov, toho dokázali využít. V masarykovské republice se stali nejsilnější politickou formací a hlavním pilířem všech koaličních vlád. Při pozemkové reformě důsledně trvali na tom, aby vyvlastněná půda byla dána do soukromého vlastnictví jednotlivců. Agráři, kteří lépe chápali psychologii a požadavky venkova než sociální demokraté, tím získali podporu většiny rolníků, kteří netoužili po kolektivním hospodaření, každý chtěl být raději, v duchu tradice, vlastním pánem na své půdě. Přízeň rolníků si udrželi rozvětvenou sítí zájmových a přidružených organizací, jež jim usnadňovaly hospodaření. Agrární strana si udržela výsadní postavení i v těžkých časech hospodářské krize, kdy došlo k propadu cen a rozsáhlému zadlužení rolníků. Vedení strany pak ovlivňovalo státní daňovou a celní politiku, prosazovalo dotace a další čtené výhody pro zemědělce. Agráři byli klíčovými tvůrci domácí politiky, kteří zároveň odmítali nacismus a komunismus.

Působení agrární strany je úzce spjato s pluralitní demokracií v českých zemích. V totalitních režimech, stejně

jako v poválečném období třetí republiky, nebylo pro ni již místa: byla – za smyšlenou kolaboraci – zakázána, její majetek byl zabaven a vůdčí představitelé byli kriminalizováni. Podle Košické vlády náležela mezi politické strany, které se tak „těžce provinily na zájmech národa a republiky“. Osudové rozhodnutí padlo na konci války v exilu, kde s lehkostí a bez skrupulí zlikvidovali silného politického protivníka, hájícího zájmy selského stavu a soukromého hospodaření.

Jaroslav Rokoský je vědeckým pracovníkem Ústavu pro studium totalitních režimů a přednáší na FF UJEP v Ústí nad Labem.

Venkov – ústřední list agrární strany

VYCHÁZÍ DENNE
v šest hodin ráno výjma pondělí

Ústřední redakce a administrace:
Praha II., Hybernská 20. Telefon redakce 7824
a 2100. — Telefon administrace 8285.

Hlavní redakce a administrace:
Brno, Starobrněnská ul. 13. Tel. 64. Olomouc,
Česká ul. (Nár. dům), Tel. 169. Přerov, Palác-
ského ul. 15. Tel. 33. Opava, Olomoucká třída,
hotel u místa Opavy.

VENKOV

Ústřední list Republikánské strany československého venkova.

Ročník XV. V Praze, v úterý dne 27. dubna 1920. Číslo 99.

Po druhých volbách.

I v senátních volbách docílili jsme druhého místa mezi českými stranami. — Hlasy naše vzrostly.

Zvoleni jsou naši z Cech, Moravy a Slezska:
Prašek, Horáček, Hyrš, Smrčka, Sehnal, Hybs, Hudi, Krojner, Šablik, Hreisa, Rozkošný.

4 další příjdou do druhého skrutinia.

Ze Slovenska není dosud úřed. zpráv, ale soukromě se sděluje, že tam rolnická strana získala 4 mandáty a 2 kandidáti příjdou do II. skrutinia, tedy celkem 6 mandátů.

nejmenší ceny. Tomu potřebí slušného počtu poslanců na půdě parlamentní a ne řad roztržitých cifer po celé republice. Konečně každá opozice musí získati nějakou sumu hlasů, — vidíme to přece i na straně živnostenské. Ale cizry ty mají význam jen pro akademické rozpravy několika statistiků. Politik však, jako je třeba dr. Kramář, může se ve sněmu uplatnit jen tehdy, jde-li s ním naležita legie zvolených zástupců — jinak vždy hraje roli pášeho řádu. A nemusil jí bráti, kdyby byl věřil nám a ne — agrární opozici... Doufáme, že na přístě zrahdí se v tom směru již dočista jiným způsobem.

Co dále pak velmi škodilo národní demokracii — bylo podporování tak zvaných malých stran. Jest pravda, že jaksi polooficiálně varovala národní demokracie před tříštěním českých sil v malé frakce — ale neoficiálně ve svých listech, a na schůzích vítala a podporovala současně drobné ty strany až s chorobnou vášnivostí a dokazovala jejich oprávněnost. Přece všichni jsme četli, co orzány oně strany psaly o Ciperovcích, Chocovcích a Pranarovcích. Ohroženost tato špatně se vyplátila — celému národu a prospěla Němcům.

Mohli bychom ještě zmíniti se o agitační národně-demokratické a o volebních

Díky, dšicere díky po vítězém boji! Nebyl snadný! Kde kdo stál proti nám, ždán zbraň nebyla dosti špatná a mžka, poskytovala-li sebe menší maderi na pralomáti fronty. I naše sběhy vedli proti nám, aby za cenu ukojení marnivosti a osobního prospěchu svých vůdců pomáhali vdloukat svou mateřskou stranu. Zůstane rádnou ctí našeho venkova, že ani jeden z těchto verbifů vlastnímu lidu nevěřil. Taková byla odpověď, kterou dal republikánský náš lid sběhům!

«Venkov sobě a republice!» To bylo heslo, za kterým jsme šli všichni, to bylo znamení, ve kterém jsme bojovali a zvíťazili. Venkov a republika zůstane takové vědyce našim programem. Neboť sounále věci své strany a bohuřice za ni sloužíme také republice a bítence se za ni, neboť at zněj jakkoli všechna pyšná hesla a dogmata dne, je a zůstane věčnou pravdou, že základem všeho zůstane půda živelka. Bez spokojeného, radostně pracujícího selského lidu není chleba a bez chleba není života. Všechna život pochází z půdy; ona je základem všeho, tedy i státu. Že tento základ jsi obháil, dráhý náš venkove, za to dnes vděčnost nejen naše, ale všech, kterým předpojatost nezakládá úsudek a nezkalba zrak! Za další práci vycházíme z voleb, za práci, jejíž

Zvoleni:
2 republ. čl. v.: Smrčka, Sehnal.
2 soc. dem.: Havlena, Acker-
mann.
1 čl. socialista: min. dr. Veselý.
1 lid. (kler.): Šabata.
Zbytky do druhého skrutinia: rep. čl. v. 14.190, soc. dem. 18.932, čl. soc. 7820, nár. dem. 33.464, lid. 14.106 atd.
Neobaseno 5 mandátů.

III. kraj: Ml. Boleslav-Česká Lipa.
Odevzdáno 609.009 hlasů.

Republikáni	58.938	(63.920)
Soc. demokraté	86.574	(90.140)
Čsl. socialisté	50.060	(59.876)
Nár. demokráte	27.563	(30.095)
Lidovci (kler.)	18.544	(20.369)
Lidovstbici	11.368	(12.362)
Modráčkovec	1.119	
Ném. soc. dem.	170.925	
Ném. kf. soc.	35.243	
Band u. Landw.	53.390	
Zidé	1.392	
D. Wahlz.	84.957	
Ném. detn. sv.	8.354	

Zvoleni:
1 republikán čl. v.: Hybs.
2 soc. dem.: Kania, Procházka.

Ruralismus – speciál české vesnické prózy

KAREL KOMÁREK

České literatury na téma vesnice je dlouhá řada. Už *Babička* Boženy Němcové má autorský podtitul „Obrazy venkovského života“. Kritičtí realisté – mimo jiné Karel Václav Rais, bratři Mrštíkové, Jindřich Šimon Baar – líčili českou vesnici z vlastních zkušeností tak plasticky, že jejich texty mají kromě uměleckých kvalit také hodnotu etnografickou. Zášerí venkova až děsivě vykreslil naturalista Josef Karel Šlejhar, který sám neúspěšně hospodařil na statku u Nové Paky. Osudy selských i chalupnických rodů vyprávěli v sáhodlouhých románových kronikách Josef Holeček (*Naši*) nebo Jan Herben (*Do třetího a čtvrtého pokolení*).

Ale kromě těchto jmenovaných, kteří se často zabývali i jinými tématy a světy, se objevilo v české literatuře i poměrně soudržné hnutí, které se na zobrazení vesnického prostředí přímo specializovalo: ruralismus. Tak se sama pojmenovala literární skupina, která působila zhruba od poloviny 20. let až do zkázného roku 1948. Byl to literární směr, který měl své tvůrce, teoretiky, časopisy i knižní vydavatelství. A ovšem svou jednotící ideu, která se dá jednoduše vyjádřit hesly návrat k půdě, kult selství, věrnost rodovým kořenům, regionalismus, osvěta venkova.

Ruralismus (z latinského *ruralis* = „venkovský“) figuroval na české literární scéně v době, kdy na ní dominovaly mocnější proudy: realismus včetně toho socialistického, čapkovský humanismus a pragmatismus zaujatý pokrokem technické civilizace, křesťanský existencialismus Durychův, Čepův, Zahradníčkův... Byla to vědomá konzervativní reakce na moderní umělecké směry i na přesměrování společenského vývoje od tradičního venkova k průmyslovému městu. Byla to nostalgie po řádu a klidu, hledání tradičních morálních hodnot patriarchálního světa. Tomu odpovídá umělecká metoda ruralistic-

kých textů, která nepřinesla žádnou inovaci: konvenční popisný realismus s ohledem na lidového čtenáře.

Ruralismus měl za první republiky významného politického patrona: Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu, krátce agrární stranu. Ta vlastnila Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, které od roku 1930 používaly název nakladatelství Novina. Tady v letech 1935–1944 vycházela knižnice české venkovské prózy nazvaná Hlasy země, kterou tvořily hlavně romány a povídkové knihy ruralistů. Do roku 1945, kdy byla výslovně zakázána v Košickém vládním programu, vydávala agrární strana také deník *Venkov*, ve kterém ruralisté pravidelně publikovali nebo pracovali jako redaktoři. Politický program agrární strany a umělecký program skupiny ruralistů měly tedy styčné body.

Hlavní představitelé ruralismu pocházeli z několika tradičních oblastí českého nebo moravského venkova: z Jičína a Pojizeří Josef Knap, František Křelina, Václav Prokůpek, Jan Knob a Zdeněk Rón, z Hané a Zlínska Jindřich Spáčil, Josef Koudelák a Jarolím Schäfer, z jižních Čech básník Jan Čarek. Není divné, když některá jména známe i z jiných žánrů než „selských“: např. Křelina napsal také historický román o Anežce České *Dcera královská* nebo o vyhlazení Lidic *Každý své brámbor*.

O čem vypráví obvyklý ruralistický román, ukazuje třeba děj knihy Jarolíma Schäfera *Pod křížem života*: Selský synek Jan Vychodil (typické hanácké příjmení) je v dětství předurčen matkou ke kněžství, ale cítí touhu hospodařit na rodném gruntě. Jenže matka odkáže grunt dceři a Jan ve zlém odejde z domova. Nastoupí jako učitel v zapadlé vsi v Beskydech, začne pít a hazardně hrát, dostane se do konfliktu se zákonem. Na svých potulkách navštíví i rodnou ves a zjistí, že statek je opuštěný. Pocítí

to jako svou vinu a zkusí zase hospodařit, ale při první cestě z pole si jeho jediný kůň zláme nohy. Jan to pochopí jako výstrahu osudu a tajně opustí ves. Konec je otevřený, ale nadějný: „Kam ses ztratil, Jene Vychodile? Je křížová cesta tvého života skončena, či snad ještě putuješ? Jsi-li na cestě, dobře bude s tebou. Každá cesta je život.“

Arne Novák v *Přehledných dějinách literatury české* (1939) uvádí mezi ruralisty i autora, který se literárním hnutím a skupinám spíš vyhýbal: Jana Čepa. Ano, i jeho prózy zobrazují venkov. I v nich hlavní postava opouští rodnou ves a po životním zklamání ve velkoměstě se do ní vrací. Ale na rozdíl od hrdinů „organizovaných“ ruralistů se nevrací domů hospodařit. Není to sedlák tělem ani duchem. Rodný kraj je pro Čepa především spirituální symbol věčného domova, do kterého se jednou vrátí člověk – „poutník na zemi“.

Koncept venkova a selství u ruralistů byl přímo protikladný politice komunistů. V době násilné kolektivizace zemědělství byli v procesu s tzv. Zelenou internacionálou (1952) odsouzeni též čelní ruralisté Knap, Křelina a Prokůpek a ruralismus byl uveden jako vina v obžalobě: „Václav Prokůpek byl propagátorem tzv. ruralismu,

který byl pláštěm fašizace venkova a přiváděl malého a středního rolníka do závislosti na vesnickém bohači, poněvadž mu vštěpoval heslo, že venkov je jedna rodina, a tak otupoval zejména venkovskou chudinu v její touze po revoluční změně ... František Křelina vydával romány, které odváděly lid od poznání pravých příčin sociální bída v kapitalistické soustavě, a tak vyhovoval bývalé agrární straně...“ (viz sborník *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví*, Semily 2005, s. 90). Tento názor komunistické justice sdílela i režimní literární věda, jak ukazuje se zarážející podobností *Slovník literárních směrů a skupin* (1983) v hesle Ruralismus: „[Snažili se] v duchu pokryteckých hesel ‚venkov jedna rodina‘ či ‚všichni jsme především rolníci‘ zastřít palčivé sociální rozpory na vesnici. Tím idealizovali a konzervovali soudobý nespravedlivý sociální řád vesnice s nadvládou statkářů a sedláků, zastírali růst společenských protikladů a zvláště proletarizaci venkovského obyvatelstva, a konečně diskreditovali revoluční program proletariátu...“

Zmíněný sborník *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví* shrnuje příspěvky ze stejnojmenné konference, která se konala v dubnu 2005 v Sedmihorkách u Turnova, tedy v „pravlasti“ ruralistů (v Turnově v letech 1925–1930 vycházela jejich revue *Sever a východ*). Je to zatím nejnovější a nejpodrobnější práce o tomto hnutí, vzniklá součinností literárních vědců i historiků.

Doporučené tituly k četbě:

Josef Knap: *Réva na zdi* (1926)

František Křelina: *Puklý chrám* (1936)

Václav Prokůpek: *Zakryto slzami* (1937, nové vyd. 1969)

Jan Čarek (básník): *Chudá rodina z Heřmaně* (1924)

Jindřich Spáčil: *Slunce ve tváři* (1932) – Baťův Zlín kontra venkov

Josef Koudelák: *Pacholek Jordán* (1936)

Jarolím Schäfer: *Pod křížem života* (1942)

Karel Komárek působí na Katedře bohemistiky FF UP v Olomouci.

Několik poznámek k obrazu venkova v ruské literatuře

IVANA RYČLOVÁ

Obraz venkova v ruské klasické literatuře

Obraz ruského venkova, patriarchální Rusi, byl odedávna inspirací tvorby ruských spisovatelů. Nebudeme se nořit do hlubin literární historie, abychom hledali jeho počátek. Omezíme se na konstatování, že obraz venkova v ruské literatuře je velmi proměnlivou kategorií. Ruská klasická literatura – ať už jde o díla Alexandra Puškina, Nikolaje Gogola, Ivana Turgeněva či Lva Tolstého – je plná idylických obrazů patriarchální Rusi, jež tvoří protiklad k vyobrazení města jako symbolu úpadku mravních hodnot, místa, kde nelze žít „v pravdě a mravní i duchovní čistotě“. Zachycovala-li ruská literatura tohoto období (máme na mysli literaturu poloviny 19. století) obraz města, pak bylo vždy vykresleno jako místo, kde nelze žít. Např. obraz Petrohradu z Gogolových *Petrohradských povídek*, města, kde „krutý vítr vane na člověka zároveň ze všech čtyř stran“, je dále rozvíjen Dostojevským. V Petrohradě z Dostojevského románů nelze žít: lze v něm jen umírat nebo páchat zločiny. Velmi poetický pohled na prostý venkovský lid i ruskou přírodu nám skýtají Turgeněvy *Lovcovy zápisky* (zároveň však ostře kritizují nevolnictví, k jehož zrušení později významně přispěly). Turgeněv vynikal jemným, citlivým až melancholickým líčením obrazů patriarchálního venkova a schopností stručně charakterizovat i velmi složité postavy, jimiž byl obydlen. Hlavní hrdina *Lovcových zápisů*, lovec, který je zároveň vypravěčem, popisuje nejen čarokrásnou ruskou přírodu, jíž putuje, ale také ruský venkov 19. století – mužiky, statkáře, ale i to, že lid je zaostalý a negramotný.

Synonymem literatury zachycující poměry na ruském venkově druhé poloviny 19. století je pak klasik co do počtu svazků napsaných děl největší – Lev Tolstoj. Sám

sebe hrdě nazýval „advokátem stamilionového zemědělského národa“. Ruský rolník byl pro Tolstého vždy nositelem nejvyšší pravdy, která spočívala v celkové duchovní moudrosti lidu. I když se velký romanopisec stylizoval do role mluvčího trpících lidových mas, byl si velmi dobře vědom, že ruský venkov má i své stinné stránky, jako například alkoholismus. Proto psal mravoličné divadelní hry potírající nejen tento nešvar, ale i mnohé další negativní sociální jevy. I když se snažil o odlehčené pojetí tématu, komedie s jednoduchým dějem a zápletkou ústící vždy v morální ponaučení „lid“ nepřijímal s takovým nadšením, jak si autor představoval.

Následující stať si neklade za cíl podat kompletní výklad tématu, ale vytvořit skrze díla vybraných autorů plastičtější pohled na literární obraz ruského venkova s akcentem na reflexi celospolečenských změn, jež negativně poznamenaly život na ruské vesnici.

Obraz mizející patriarchální Rusi v próze I. S. Bunina

Ivan Bunin (1870–1953)¹ figuruje v historii ruské literatury jako spisovatel klasické tradice, mistr silného obrazu a zároveň čistého a harmonického stylu. Je prvním ruským spisovatelem, jemuž se za intimně subtilní literární styl založený na nahlížení do minulosti dostalo mezinárodní pozornosti – roku 1933 mu byla udělena Nobelova cena. Pro Buninovu literární tvorbu je charakteristické „mollové ladění“,² tendence ohlížet se nostalgicky za minulostí.

Popisy venkovského prostředí Orlovské gubernie, kde uprostřed ruských lesů a polí prožil Bunin dětství,

zaujímají v jeho díle významné postavení a jsou častým inspiračním zdrojem: „Časně z rána, když ještě kokrhají kohouti a chalupy se matně černají, otvírám okno do promrzlé zahrady, zaplavené nařalovělou mlhou, kterou tu a tam jasně prozařuje ranní slunce, a to už pak nevydržím – co nejrychleji dám osedlat koně a zatím se běžím umýt k rybníku.“³

Pro ilustraci Buninovy poetické lásky k „odcházejícímu“ patriarchálnímu Rusku uveďme jednu z jeho raných povídek – *Antonovská jablka*. (Povídka byla napsána roku 1890, ale publikována až v roce 1900.) Zmíněná krátká próza je velmi lyrizovaná, plná nostalgie po mizejícím patriarchálním Rusku. Autor se smutkem píše o tom, jak s každým rokem mizí z ruského venkova vůně antonovských jablek („nakyslá podzimní vůně, suché listí, lehký smutek jasného, teplého, ale už se krátícího dne“). „Antonovky“ se stávají symbolem starého způsobu života. Autor vzpomíná na staré časy, popisuje smutnou krajinu, dokonce zde nacházíme i verše: „Zvedl se bujarý vítr za šera, dokořán otevřel vrata zpuchřelá. [...] Dokořán otevřel vrata zpuchřelá, cestičku vymetl pěkně do běla...“⁴ V *Antonovských jablkách* je vylíčen Buninův patriarchální ideál života na starých venkovských sídlech, jenž je však již minulostí. Vůně antonovských jablek však zůstává nadále ve vypravěčově paměti.

Pro rozšíření pohledu na téma venkova v Buninově próze uveďme, že v některých případech je spisovatelův pohled velmi kritický, a to např. v novelách *Vesnice* (1910) a *Suchodol* (1912), jež napsal po revolučních událostech roku 1905. Obě díla, nyní již bez nostalgie, zachycují úpadek a „zdivočení“ venkova, rozpad hodnot. Kdyby se tento jev netýkal celé země, spisovatel by nebyl tolik zneklidněn – s velkými obtížemi, ve velké bídě dožívají poslední statkáři, obyvatelé Suchodolu. Jejich dny jsou naplněny hádkami, povzdechy a vzpomínkami na minulost. Takto líčí Bunin obraz jejich života, jenž je symbolickým obrazem života Rusi mezi dvěma revolucemi (1905 a 1917): „Dlouhé, těžké byly deštivé podzimy a bělostné zimy v Suchodole. Chlad a hlad byl v prázdném rozpadajícím se domě, skrz naskrz jím dul mrazivý sarmatský vítr. A co se topení týče – topilo se velmi zřídka. Po večerech skromně svítala z oken, z jizby staré statkářky – jediné živé jizby – plechová lampička.“⁵

Obraz venkova v tvorbě A. P. Čechova

Svá dramata – stejně jako děj nejzdařilejších povídek – umísťuje A. P. Čechov (1860–1904) na ruský venkov. Inspirací mu byla realita ve vesničce Melichovo (nacházející

Ruský venkov, Jaroslavská oblast

se v Moskevské oblasti), kde spisovatel od roku 1890 do přelomu století žil se svými blízkými. Téma předrevolučního ruského venkova a lidu se stalo jedním z hlavních témat spisovatelovy tvorby tohoto období. Zpočátku Čechov zachycoval jednotlivé epizody z venkovského života, rolníky a přírodu. Ale život v Melichově jej přinutil pohled na ruský venkov přehodnotit. V Melichově poznal život mimo město se všemi jeho protiklady, důkladně poznal třídní rozvrstvení na vesnici. Dojmy z Melichova se do jeho povídek promítly jako ostré sociální motivy. Hovořil-li Čechov o významu Melichova pro jeho literární tvorbu, nikdy neopomněl zmínit povídku *Mužici*, napsanou po neúrodném roku 1892, kdy na venkově zavládl hlad. O tom, že mnohé obrazy z venkovského života v povídce vznikly na základě melichovských dojmů, svědčí spisovatelův deník. Dodejme, že Čechovovy znalosti o poměrech na venkově byly skutečně mimořádné mimo jiné proto, že aktivně pomáhal při sčítání obyvatel. Navštívil dostatečné množství rolnických příbytků, aby mohl být jeho pohled objektivní. V životě rolníků „bývaly během léta a zimy takové chvíle a dny, kdy se zdálo, že tito lidé žijí hůře než dobytek, žít s nimi bylo strašné; byli hrubí, nečestní, špinaví, opilí, nežili v harmonii, stále se hádali, protože si jeden druhého nevážili, báli se jeden druhého, podezírali se navzájem“.⁶

Povídka *Mužici* vzbudila velkou nevoli cenzury. Cenzurní výbor nařídil jednu stranu z povídky vyškrtnout, a nebude-li autor souhlasit, zavřít jej do vězení. Povídkou *Mužici* spisovatel zasadil velkou ránu narodnickým představám o ruské vesnici.⁷ V Melichově se v Čechovově vědomí zformovala spisovatelova myšlenka, jež se později stala obecně známou, že „prázdný život nemůže být čistý“. Život na venkově a to, že se angažoval v práci venkovské inteligence, umožnily spisovateli otevřít ve svých dílech jednu z nejpálčivějších otázek tehdejší doby – otázku o inteligenci a lidu.

Motivy z Melichova nalezneme v neposlední řadě i v Čechovově dramatické tvorbě. Hluboce pravdivá, plná tragiky je hra o ruské venkovské inteligenci – *Stryček Váňa* (1899), opatřená podtitulem *Výjevy z vesnického života*. Předobrazy postav hry byli reální lidé a reálné situace. Čechovovi přátelé a blízcí rozpoznali v jednajících postavách osoby ze spisovatelovy rodiny. Předobrazem Soni byla například jeho sestra Marija, energická hospodyně, která celý svůj život zasvětila péči o Čechova. V dopise od Čechovova bratra Michaila totiž čteme: „Viděl jsem Stryčka Váňu! Ach, je to úžasná hra! Jaký velkolepý konec! Hned jsem v té hře poznal naši ubohou obětavou Mášenu!...“⁸

V Melichově napsal Čechov také *Racka* (1896), novátorskou hru věnovanou problémům umění. Němirovič-Dančenko⁹ poté, co navštívil Melichovo, napsal: „... Díky jezeru a sadu bylo Melichovo o měsíčních nocích velmi krásné a podněcovalo fantazii. Tady psal Čechov Racka a mnoho detailů v Rackovi je vzato z Melichova...“ Během doby, kdy žil v Melichově, se Čechov setkal i s odvrácenou stranou „kapitalizace“ vesnice. Spisovatel viděl a ve svých dílech ukázal, jak do rozpadajících se šlechtických venkovských usedlostí vstupoval nový hospodář – kupec, podnikatel, pro kterého usedlosti již nebyly starobylym rodinným sídlem, ale především majetkem.

Toto téma se pak stalo leitmotivem Čechovovy poslední hry – *Višňového sadu* (1903), byť hra vznikla až čtyři roky poté, co spisovatel Melichovo opustil. Jak dokazují spisovatelovy deníkové záznamy, vznikl tady nejsilnější a nejpoetičtější Čechovův obraz – obraz višňového sadu jako symbolu nového života v Rusku.

Tragédie ruské vesnice v lyrice Sergeje Jesenina

Po roce 1917 se vztah mezi městem a vesnicí výrazně mění. V literatuře – stejně jako v politickém životě země – nabývají převahu stoupenci nového, technikou ovládaného Ruska. Jesenin bývá označován jako poslední „selský básník“. Narodil se a dětství prožil na ruské vesnici, což výrazně a celoživotně ovlivnilo jeho názory i tvorbu. Ve většině pramenů se uvádí, že byl velmi citlivý, těžce snášel hrubost a tíhu civilizace. Liboval si v přírodních projevech bytí, chápal je jako dílo a dar Boží. Jeseninova tvorba před Říjnovou revolucí je lyrikou Rusi dřevěných chatrčí s ikonami, idylickou lyrikou plnou obrazů ruské přírody, jara, břízek a krav, ale také – mužické bída: „V kraji, kde kopřivy žloutnou / u plotu angreštu, / přimkly se chatrče vesnic / k vrbičkám na cestu. [...] Po cestě té jdou lidé, / lidé jdou v železech. / Mnoho zla z bujnosti tropí, / prostá však srdce v nich; / zmodralé rty se topí ve tvářích zčernalých...“¹⁰

O revolučních změnách, jež zasáhly ruskou vesnici, Jesenin ve svém životopise roku 1925 napsal: „... V letech revoluce jsem byl cele na straně Října, ale přijímal jsem vše po svém, se selskou úchylnou...“¹¹ Nějakou dobu si básník sice přál „uvidět žebráckou tesknou a temnou Rus v oceli, v hukotu motorů“, ale když viděl, jak se ruská vesnice bolševizuje a proměňuje, zachvátilo ho zděšení. Znovu se vrátil do své původní básnické polohy, za což byl vášnivě přijímán protisovětskými staromilci: „... Jak

mnoho změnilo se tam / v tom jejich bědném, neradostném žití. [...] Sestry komsomolkami se staly. / Taková ohavnost! Raděj se oběsit. / Z police ikony už včera vzaly, / komisař ze zvonice sundal kříž...“¹²

Shrnutí

Do poloviny 19. století vystupovala v ruské literatuře vesnice jako mravní ideál. S blížícím se přelomem století provázeným rozpadem „šlechtických hnízd“ je venkov zobrazován stále kritičtěji, ale zároveň s velkou dávkou nostalgie po starých časech, po patriarchální Rusi. Zmíněný jev jsme ilustrovali na tvorbě dvou velikánů ruské literatury – nositele Nobelovy ceny za literaturu Ivana Bunina a Antona Čechova, jenž dnes patří v celosvětovém měřítku k nejčastěji inscenovaným autorům. S nástupem sovětské moci přestala být jakákoli kritika reality, nejen vesnické, žádoucí. Mimo proud oficiální literatury se ocitl nejen básník Sergej Jesenin, ale i např. prozaik Andrej Platonov či pozdější nositel Nobelovy ceny Boris Pasternak. Ve druhé polovině třicátých let, kdy Stalinův teror ve všech oblastech života, tedy i v oblasti literatury a umění sovětského státu, kulminoval, byli autoři, kteří ve svých dílech kriticky reflektovali realitu ruského venkova spojenou s kolektivizací zemědělství, nejen pronásledováni, ale někteří fyzicky zlikvidováni. Tak byli v letech 1937–1938 zastřeleni tzv. novorolničtí básníci Nikolaj Kljujev, Sergej Klyčkov, Pjotr Orešin, Aleksej Širjajev za to, že se ve svých verších osmělili oplakávat osudy rodných vesnic a celého ruského venkova.

Od padesátých let zdomácněl v ruské literatuře termín „vesnická próza“ jako označení pro celou školu spisovatelů, kteří ve svých dílech reflektovali realitu poválečné ruské vesnice. Prvním reprezentantem tohoto žánrově rozmanitého proudu (šlo o zápisky, črty, povídky, novely i romány) byl Valentin Ovečkin, z jehož tvorby je nejznámější cyklus čtyř drobných črt o kolchozní vesnici *Na jednom okrese*. Další autoři vesnické prózy rozšířili v sedmdesátých letech dvacátého století téma vesnice o historické, kulturní, sociologické a etické otázky. K nejčtenějším patřili Fjodor Abramov (*Dřevěné koně*, 1972, sbírka novel o osudech vesnických žen), Alexandr Solženicyn (*Matrjona chalupa*, 1968) Valentin Rasputin či Vasilij Šukšin.

Po pádu komunismu a rozpadu SSSR se v literatuře začala objevovat nová témata, reagující na sociálně politické změny ve společnosti. Vesnická próza přestala být populárním žánrem.

Ivana Ryčlová

Poznámky:

1. I. Bunin je první ruský spisovatel, kterému byla udělena Nobelova cena za literaturu (1933). Převzal ji s hořkostí jako emigrant (nesmířil se se sovětskou mocí). Sám sebe v děkovné řeči švédské Akademii označil za „vyhnance využívajícího francouzské pohostinnosti“.
2. Pospíšil, Ivo a kol. *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Praha: Libri, 2001, s. 160.
3. Tamtéž, s. 10.
4. Bunin, Ivan. *Antonovská jablka*. Praha: Odeon, 1975, s. 21.
5. Text dostupný na <https://ru.wikipedia.org/wiki>, překlad I. R.
6. Čechov, A. P. *Mužiki*. Dostupné na <http://www.ilibrary.ru/text/1160/index.html>, překlad I. R.
7. *Narodníci* (z ruského *narod* – lid) je označení pro původně literární a politické hnutí ruské inteligence, které fungovalo od poloviny 60. let do 90. let 19. století. Myšlenky narodníků vycházely z představy o zvláštnosti Ruska, ruské vesnice a funkce obcí na venkově. Usilovali o reformy chránící ruská specifika před západními zvyklostmi, které považovali za zkažené a rozvratné.
8. Dostupné na <http://my-chekhov.ru/>.
9. Vladimír Němirovič-Dančenko (1858–1943) byl spoluzakladatelem Moskevského uměleckého divadla, jež se proslavilo inscenacemi Čechovových dramát.
10. Jesenin, Sergej. *Básně*. Praha: Československý spisovatel, 1955, s. 29. (Báseň V kraji, kde kopřivy žlutnou, 1915, přeložil B. Mathesius.)
11. Tamtéž, s. 8.
12. Tamtéž, s. 161–162. (Báseň Návrat do rodného kraje, 1924, přeložila M. Marčanová.)

Ivana Ryčlová vyučuje na Filozofické fakultě UK v Praze.

Chasidismus jako lidová mystika východoevropského venkova

PAVEL HOŠEK

Chasidské hnutí bylo od doby svého vzniku velmi těsně svázáno s venkovským prostředím. Objevilo se v osmnáctém století v chudičských venkovských židovských obcích východní Evropy jako lidové hnutí mystické zbožnosti. Jeho zakladatelem byl charismatický lidový kazatel Baal Šem Tov (1700–1760). Jako všichni východoevropští Židé, plnili Baal Šemovi žáci v rámci hospodářského systému tehdejší společnosti funkci prostředníků mezi městem a venkovem, a také mezi šlechtou a rolníky. Věnovali se především správě statků, obchodu a směně zboží, udržovali tedy hospodářský koloběh mezi východoevropskými vesnicemi a městským prostředím.

Působili jako nájemci šlechtických gruntů, ale také jako kupci, obchodní cestující, trhovci, šenkýři, vozkové, kramáři, hokynáři, překupníci, drobní řemeslníci. Ti hospodářsky úspěšnější se věnovali zemědělskému průmyslu, tedy technologickému zpracování zemědělských produktů; provozovali pivovary, lihovary, cukrovary, mlýny a tak podobně. Vzhledem ke svému místu ve společenském a hospodářském organismu byli východoevropští Židé v trvalém těsném kontaktu s venkovským zemědělským prostředím (ačkoli půdu obvykle sami neobdělávali) a v důsledku své prostředkující funkce mezi venkovem a městy trávili mnoho času na cestách mezi vesnicemi.

Obě skutečnosti se zásadním způsobem promítají do osobité zbožnosti, kterou východoevropští chasidé rozvinuli. Jedním z nejnápadnějších znaků této zbožnosti je nadšené zanícení, vděčně přítakávající životu, se kterým chasidé přijímali své životní podmínky, které by většina pozorovatelů hodnotila jako chudičké, nuzné a velmi drsné.

Chasidé vnímají svět kolem sebe jako „prosycený Boží přítomností“. Venkovské realie východoevropské vesnice, hospodářská zvířata, obilí na polích, luční kvítí a bzučící hmyz na pastvinách, záhony s povadlou zeleninou, to vše je v chasidské imaginaci „plné Boží slávy“. Jiskérky božského světla se nalézají všude, v tabáku, v bramborové polévce, ve chlévě a v dřevníku, v blátě na tržišti.

Tento pozoruhodný prvek chasidské spirituality má svůj původ v kabalistickém učení o rozptýlení svatých jiskérek božského světla v temné matérii stvořeného vesmíru. V chasidismu (který můžeme právem nazvat zlidovělou verzí luriánské kabaly), se však toto učení obrací v radostné opojení všudypřítomným světlem Boží svatosti. Jak chasidé citují z proroka Izajáše: „Svatý, svatý, svatý Hospodin zástupů, celá země je plná jeho slávy.“ (Iz 6,3) Ano, svět je pro chasidy „přeplněn Bohem“. Chasidští mistři dospívají k jedinečnému a naprosto radikálnímu pojetí Boží imanence ve stvoření, v duchu dávného rabínskému výkladu (midraše) knihy Genesis, kde se praví: „Bůh je místem světa, ale svět není místem Boha.“

Není místa, kde by Bůh nebyl, jak to nanejvýš výstižně vyjadřuje slavná píseň chasidského rebeho Levi Jicchaka z Berdičeva: „Kde chodím – ty! Kde stojím – ty! Jen ty, zase ty, pořád ty! Ty, ty, ty! Dobře se mi daří – ty! Všechno se mi zmaří – ty! Jen ty, zase ty, pořád ty! Ty, ty, ty! Nebe – ty, země – ty, nahoře – ty, dole – ty, na každé cestě, v každíčkém městě jen ty, zase ty, pořád ty! Ty, ty, ty!“

Podobnou myšlenku vyjadřuje také slavná chasidská anekdota o Boží všudypřítomnosti: „Když byl rabi Jicchak Mejr malý chlapec, vzala jej jednou matka k magidovi

z Kosnice. Tam se ho kdosi zeptal: Jicchaku Mejre, dám ti zlaťák, když mi řekneš, kde bydlí Bůh. Odpověděl: A já ti dám dva zlaťáky, když mi řekneš, kde nebydlí.“

Je-li Bůh přítomen v každické části stvoření, je nanejvýš žádoucí pěstovat duchovní *vnímavost*, aby člověk Boží svatou přítomnost nepřehlížel. Chasidé proto v duchu žalmistova předsevzetí „Hospodina stále před očí si stavím“ (Ž 16,8) pěstují schopnost v každé chvíli, na každém místě a v každé situaci postřehnout jiskérky Božího světla uvízlé v temnotě. Hmotná příroda je podle chasidského učení „závojem, který halí Boží slávu“. Bůh se halí pláštěm hmotného stvoření, aby jeho sláva svou intenzitou člověka neoslepila a neusmrtila. Paprsky Boží slávy a zář jeho svatosti k lidem přicházejí v oslabené míře – v takové, jakou můžou unést – prostřednictvím oděvu Hospodinova majestátu, jímž je smysl vnímatelné stvoření.

Ale právě toto Boží sebezahalení zároveň způsobuje, že mnozí lidé hledí na stvořený svět nevidoucíma očima, míjejí bez povšimnutí jiskérky Boží svatosti, které produševňují hmotu. Proto chasidé pěstují duchovní

soustředění a vnímavost, proto tříbí své duchovní smysly k maximální bdělosti. Kdo má oči k vidění a uši k slyšení, spatří a uslyší, že všeliké tvorstvo chválí Hospodina. Jak řekl svým učedníkům chasidský rabi Nachman z Braclavi: „Kdybyste tak byli hodni slyšet zpěv stébel trávy! Každé velebí Boha bez postranního úmyslu a neočekává za to žádnou odměnu. Je nejpodivuhodnější věcí slyšet jejich zpěv a sloužit Bohu uprostřed nich. ... Tak jako vy stojíte okolo mne, vidím všechna stébla trávy, jak vás obklopují a chtějí se s vámi modlit.“

V podobném smyslu se vypráví o rabi Zalmanovi: „Jednou ve stáří cestoval rabi Zalman se svým vnukem po venkově. Všude poletovali a švitořili ptáci. Rabi vyhlédl z vozu a naslouchal. Jak živě rozprávějí, řekl pak dítěti. Mají svou vlastní abecedu. Chceš-li porozumět jejich řeči, stačí jen dobře poslouchat a chápat.“

Snad nejnázornějším příkladem oné duchovní vnímavosti či bdělosti, kterou chasidé pěstují, aby rozpoznali všudypřítomná znamení Boží přítomnosti v přírodě, je slavné vyprávění o společné cestě dvou chasidských mistrů: „Když byl rabi Jákob Jicchak na návštěvě u Baal Šemova vnuka rabiho Barucha, vzal ho ten hrdý a tajemný muž den před šabatem do svého vozu a jeli se společně vykoupat do lázně. Cestou se rabi Baruch ponořil do působení jeho vidění a krajina se v jeho mysli proměnila. Když vystupovali z vozu, zeptal se: Co vidí Jasnovidce? Rabi Jákob Jicchak odpověděl: Pole Svaté země. Když přecházeli návrší, oddělující cestu od potoka, Baruch se opět zeptal: Co cítí Jasnovidce? Odpověděl: Vzduch Chrámové hory. Když se ponořili do potoka, Baal Šemův vnuk se zeptal: Co vnímá Jasnovidce? A rabi Jákob Jicchak odpověděl: Proud balzámu z ráje.“

Jak bylo výše zmíněno, chasidé trávili vzhledem ke svým obvyklým zdrojům obživy hodně času na cestách. Mezi poli, loukami a pastvinami, které obklopovaly východoevropské vesnice, ale také v lesích a horách a údolích drsné východoevropské krajiny. Cestování za obchodem a všelijaké pracovní pochůzky se jim ovšem staly pravou meditační technikou. Rádi v této souvislosti citovali verš z biblické knihy Přísloví: „Doufej v Hospodina celým srdcem svým a na rozumnost svou se nespolehej. Na všech cestách svých snaž se jej poznávat a on spravovati bude stezky tvé.“ (Př 3,5–6) Nejen že je v luně přírody možné rozeznávat všudypřítomné jiskry božského světla, ale příroda sama se podle chasidského učení ustavičně modlí k Bohu a tisícíhlasým chórem chválí Hospodina. Proto je nanejvýš vhodné a náležité procházet se po lesích, horách a polích a přidávat se k mnohohlasé modlitbě a chvále všeho stvoření.

Už zakladatel chasidismu Baal Šem Tov trávil mnoho času o samotě v lesích, na horách a na polních cestách. Nejen za obchodními účely, ale také aby našel klid a soustředění pro své rozjímání. Toulal se přírodou tak často, že byl mnohými současníky považován za blázna a podivína. Jeho pravnuk Nachman z Braclavi učinil z osamělé meditace v polích a lesích klíčovou duchovní disciplínu. Procházka přírodou se v jeho učení stává formou modlitby. Svému učedníku říká: „A proto je vskutku dobré procházet se o samotě v polích a vylévat si před Bohem duši v pravdě. Neboť tehdy do tvé modlitby vstoupí všechna stébla trávy, každá rostlina i bylina, a dodávají jí na síle a účinnosti.“ Jak o Nachmanově učení výstižně připomíná jeho hlavní žák rabi Natan: „Podle rebeho je přínosnější meditovat na loukách mimo město, neboť trávy probouzejí srdce.“

Pozoruhodným důsledkem chasidské radikální nauky o Boží všudypřítomnosti bylo postupné zrušení hranice mezi posvátnými a všedními zónami skutečnosti. Celá příroda je Božím chrámem, každý den je Dnem Páně, svaté dění při synagogální bohoslužbě není Bohu blíže než neobyčejnější úkony všedního dne. Každodenní práce se stává bohoslužbou, běžné činnosti všedního dne se stávají liturgickými úkony nabitými posvátnou mocí, jídlo a pití, vaření, prodej ryb na trhu, kupování zeleniny, ano i tlachání v hospodě, to vše se stává svatým úkonem s hlubokým mystickým významem, při tom všem dochází k osvobození jiskérek božského světla uvízlých v temnotě. „Hledej posvátné v tom obyčejném,“ říká svým žákům Nachman z Braclavi. Jednou z nejvýstižnějších ilustrací tohoto chasidského pozdvižení obyčejných všedních úkonů v bohoslužebná gesta s hlubokým duchovním významem je slavná vzpomínka jednoho z žáků velkého Magida z Meziriče: „Nechodil jsem za Magidem ani proto, abych poslouchal jeho přednášky, ani proto, abych měl užitek z jeho moudrosti, nýbrž proto, abych viděl, jak si zavazuje tkaničky.“

Chasidské pozdvižení neobyčejnějších každodenních činností v posvátné úkony nabitě svatou energií vedlo také k „pozdvižení“ nejprofánnějších reálií venkovského zemědělského života východoevropských vesnic v nejčastější obsahovou látku slavných chasidských příběhů, které si chasidské žáci ve svatém nadšení vyprávěli o svých mistrech a které pečlivě sbírali a vydavatelům těchto příběhů vstoupily do světové literatury.

Vedle mystických tajemství luriánské kabaly se tak čtenář chasidských příběhů stále znovu dočítá o ředkách a tuřínech, rolnících a dřevorubcích, jablkách a hruškách, včelích úlech, kravkách a koňských spřeženích, žebrácích a nosičích vody, vínu a medovíně, pšenici a ječmeni, rybách a drůbeží, senu a slámě, hrachu a čočce, ovcích a kozách, cibuli a česneku, husách a kachnách. V tom všem totiž dlí svaté jiskérky, čekající na soustředěný pohled zbožného chasida, který je vysvobodí z temnoty a doprovodí na cestě opětného spojení s nebeským pramenem božského světla...

Doporučené tituly k četbě:

- Š. Alejchem, *Tovje udává dcery*, Praha 1995.
- M. Buber, *Chasidská vyprávění*, Praha, 2002.
- M. Buber, *Život chasidů*, Praha, 1994.
- H. Haumann, *Dějiny východních Židů*, Olomouc, 1997.
- J. Langer, *Devět bran. Chasidů tajemství*, Praha, 1996.
- I. Olbracht, *Golet v údolí*, Praha, 1947.
- Ch. Potok, *Vývolení*, Praha, 1993.
- Příběhy rabiho Nachmana*, Praha, 2005.
- R. Shapiro, *Chasidské povídky*, Praha, 2006.
- I. B. Singer, *Rodina Moskatova*, Praha, 1997.
- Slova rabiho Nachmana*, Praha, 2002.
- E. Wiesel, *Příběhy proti smutku. Moudrost chasidských mistrů*, Praha, 1998.
- E. Wiesel, *Svět chasidů*, Praha, 1996.

Pavel Hošek je vedoucím katedry religionistiky na ETF UK v Praze.

Role zemědělského hospodaření jako tvůrce kulturní krajiny

ZBYNĚK ULČÁK

Role zemědělského hospodaření jako tvůrce kulturní krajiny, zahrnující přírodovědně hodnotná stanoviště, je velmi významná. Vývoj zemědělství v rámci původně přírodní krajiny vyústil v průběhu staletí v heterogenní plochy složené z různých krajinných prvků; vznikla tak zemědělská kulturní krajina jako mozaika polí, luk, pastvin, sadů, mezí, cest, lesů, remízků, solitérních stromů, vodních ploch a pobřežních porostů, mokřadů, lidských sídel a dalších struktur. Mění se charakter zemědělství (intenzifikace – rostoucí podíl vnějších vstupů, scelování pozemků, odstraňování rozptýlené zeleně, specializace na omezený počet moderních plodin a plemen zvířat) může vyústit v degradaci krajiny a poškozování životního prostředí. Praktickým důsledkem je ztráta diverzity krajiny a volně žijících i kulturních organismů. Naproti tomu provozování ekologického zemědělství má výrazně pozitivní vliv na biodiverzitu i na krajinu. Výsledky čtených sledování prokazují zvýšení druhové pestrosti na ekologicky obhospodařovaných plochách jak díky nízké úrovni chemizace, tak i díky pestřejší struktuře stanovišť.

Pozitivní přínos ekologického zemědělství však nelze redukovat jen na jeho přínos k ochraně biodiverzity a ke snížení zátěže prostředí agrochemikáliemi. Ekologické zemědělství má totiž i důležité *sociální přínosy*. Za náhorný příklad takového přístupu nám poslouží jeden z projektů základní organizace Českého svazu ochránců přírody Kosenka ve Valašských Kloboucích. Tě se spolu s ekologickými zemědělci podařilo vytvořit situaci, kterou můžeme označit jako příklad úspěchu *kommunikace*

a spolupráce v zemědělském hospodaření, který současně přináší všestranný prospěch regionu.

Tradiční oblastí působnosti základní organizace Českého svazu ochránců přírody Kosenka ve Valašských Kloboucích jsou dlouhodobé projekty ochrany přírody a krajiny v severní části Chráněné krajinné oblasti Bílé Karpaty. Prakticky je její úsilí mimo jiné zaměřeno na záchranu druhové rozmanitosti bělokarpatských květnatých luk.

Botanickou charakteristiku území podává Elsnerová et al. (Elsnerová, M., Krist, J., Trávníček, D. 1996: *Chráněná území okresu Zlín*. ISSN 0862-8548), odkud čerpáme následující krátkou informaci.

V katastrálním území Valašské Klobouky jde o PR Bílé Potoky a PR Javorůvky, v k.ú. Poteč je to PR Ploštiny. PR Bílé Potoky o výměře 8,78 ha představuje jedno z floristicky nejbohatších území v severní části Bílých Karpat. Je tvořeno dvěma lučními enklávami lemovanými z větší části lesním porostem. V místech méně zásobených vodou se nacházejí druhy mezofytních luk s mnoha zvláště chráněnými druhy. PR Javorůvky o rozloze 5,47 ha je tvořena svažitou loukou obklopenou lesními porosty, s bohatou rozptýlenou zelení. Vyskytují se zde druhy mezofytních a vlhkých luk, mokřin a pramenišť, i některé lesní druhy. PR Ploštiny představuje komplex o rozloze 19,29 ha tvořený vrcholovými loukami s roztroušenými ovocnými i jinými stromy, s křovinami, se souvislejšími lesními porosty i volnými plochami. Nacházejí se zde druhy lesní i pastvinné vegetace, vegetace lemů a křovin se zastoupením karpatských prvků; převládají druhy horské, na slunných místech lze nalézt i druhy teplomilné.

Cílem dlouhodobé péče Kosenky o plochy luk v uvedených rezervacích v CHKO Bílé Karpaty je zachovat jejich původní charakter a druhové složení, které jsou výsledkem tradičního způsobu hospodaření. Ten byl na těchto plochách provozován do začátku kolektivizace zemědělství, poté byly některé plochy opuštěny a zarůstaly náletem, jiné byly naopak využívány pro intenzivní pastvu spojenou s hnojením porostů s následnou eutrofizací (zvýšováním množství živin, zejména dusíku). Původní způsob péče o louky spočíval v jejich kosení v červnu či červenci; v pozdním létě a na podzim byly využity pro extenzivní pastvu ovcí. Kosence se již od počátku osmdesátých let daří za pomoci mnoha dobrovolníků zajišťovat odstraňování náletu a pravidelné kosení luk.

Historie a charakteristika projektu

Kosenka se dlouhodobě zabývala myšlenkou zajistit podzimní údržbu pozemků pastvou ovcí, takové činnosti se však nemohla věnovat z kapacitních důvodů. V současné době má 2,5 stálého zaměstnance a vedle údržby luk zajišťuje i další činnosti ochrannářského charakteru. Letní kosení luk se daří provozovat díky pomoci několika desítek dobrovolníků, ovšem pastva ovcí na podzim by

znamenal také péči o zvířata po celý rok – zimní ustájení, krmení, veterinární kontrolu, což jsou činnosti, které by nebylo možné zajistit.

Vedle ochrannářských aktivit Kosenka organizuje rovněž vzdělávací akce včetně kurzu angličtiny, který počátkem devadesátých let 20. st. navštěvoval i agronom-specialista na ochranu rostlin z nedalekých Vlachovic-Vrbečtic. Ten využil znalosti získané v kurzu při svém pobytu v USA, kam odjel poté, co místní zemědělské družstvo ukončilo činnost. Seznámil se rovněž se systémem volného chovu, kdy jsou hospodářská zvířata ponechána na pastvině v průběhu celého roku, bez možnosti zimního ustájení. Po návratu se spojil s dalším zemědělcem s obdobnými zkušenostmi ze zahraničí. Oba zemědělci měli zájem zavést obdobný systém chovu zvířat v okolí Valašských Klobouk. Důležité je, že *primárním zájmem* o volný chov dobytka s masnou užitkovostí byla ekonomická nenáročnost jeho provozu. Vyžaduje sice počáteční nutné investice do kvalitního chovného materiálu, mechanizace pro výrobu sena a stavbu oplocení, ovšem cílem vlastního provozu je tvorba zisku prostřednictvím minimalizace nákladů – nejsou zapotřebí budovy k ustájení a také pracovní náročnost je nižší. Je proto zřejmé, proč se rozhodli pro ekologický způsob hospodaření – při dostatečně nízkém zatížení ploch pastvin

Kosení louky v rezervaci Bílé Potoky v roce 2014

dobytčí jednotkou není nutné intenzivní hnojení umělými hnojivy.

V blízkém okolí cenných luk se tak zrodil plán obnovy chovu ovcí a skotu, což byla vhodná příležitost, jak získat ovce pro jejich podzimní spásání. Aby se tak mohlo skutečně stát, vznikl projekt *Ochrana přírody a krajiny jižního Valašska obnovenou pastvou ovcí*. Cílem projektu bylo vytvořit podmínky, které by umožnily dlouhodobou spolupráci soukromých zemědělců a ochránců přírody při péči o chráněná území, a současně podpořit návrat tradičního využívání krajiny – pastvy – do regionu. Významným prvkem projektu, zahájeného v roce 1997, bylo zapojení veřejnosti do jeho uskutečňování, což znamenalo rozšíření zejména vzdělávací dimenze a přineslo užitek v dalších fázích. Finanční prostředky pro rozběh projektu poskytla Nadace Partnerství a zemědělci získali bezúročnou půjčku ze Svazu ekologických zemědělců PRO-BIO. K získání dalších prostředků vyhlásila Kosenka na podzim 1997 akci „Přiveď ovečku do valašské přírody a krajiny“. V rámci této akce mohli zájemci o podporu chovu ovcí poskytnout částku 3 500 Kč a stát se tak vlastníky ovce, kterou pronajali Kosence jako nositeli projektu. Všechny takto získané ovce byly poté pronajaty oběma zemědělcům. V počáteční fázi projektu tak bylo 4. 10. 1997 zakoupeno od firmy Agrokiwi z Vysokého Mýta 60 plemenných ovcí Romney Marsh (Kent) z odchovu roku 1997. Toto plemeno je vhodné pro celoroční chov na pastvině, na rozdíl od tradičního místního plemene Valaška. Že jde o plemeno otužilé, potvrdily jehničky Romney Marsh již v průběhu podzimu a zimy, kdy se úspěšně aklimatizovaly. 29 z nich bylo společným majetkem obou zemědělců a 31 zaplatila Kosenka z prostředků získaných od veřejnosti.

Pozoruhodné je složení skupiny zájemců – svou ovci si „adoptovala“ třída místního gymnázia, dvě ovce získala sousední obec Poteč, svého majitele má jedna ovce i na Slovensku v Trenčíně. Jedna třetina zájemců pochází z blízkého okolí, zbytek z celé ČR – majitelem ovce je například brněnský Dům ekologické výchovy LIPKA i pražské sdružení Rozkoš bez rizika, jeden majitel je z Českých Budějovic. Všichni majitelé získali z projektu vedle dobrého pocitu, že přispěli na údržbu krajiny, i mnohem hmatatelnější přínos – po dobu trvání projektu, tedy do konce roku 2004, jim náleží tři jehňata – beránci, které si mohou odebrat živé či poražené. Mohou si rovněž nechat proplatit finanční náhradu. Po skončení projektu v roce 2004 byla ovce majiteli vrácena, případně odkoupena. Kosenka organizuje pravidelná setkávání vlastníků ovcí, během kterých je seznamuje s vývojem

projektu a všichni mají možnost se vyjádřit k jeho problémům či perspektivám. Na první schůzce, která se konala 14. 2. 1998, byl zvolen poradní sbor projektu, někteří členové poradního sboru byli současně majitelé ovcí. V prvním roce projektu proběhl rovněž seminář Pastva jako jeden ze způsobů rozvoje zemědělství jižního Valašska, jehož cílem bylo seznámit s projektem zejména myslivce a zemědělce z okolí a odstranit tak možné budoucí střety mezi chovateli a myslivci.

Počátečních 60 ovcí bylo na podzim 1997 umístěno na pastvinách ve Vrbeticích v ohradě o velikosti 70 ha. Od počátku projektu do poloviny roku 2003 se chované stádo rozrostlo na počet 230 bahnic, je to uznávaný plemenný chov, ovce se používají na rozšíření stáda, beránci jsou prodáváni. Část jehňat, která jsou použita na splácení členského vkladu majitelům ovcí formou masa, je porážena při živé hmotnosti okolo 40 kg každoročně v srpnu v malokapacitních jatkách ve Valašských Kloboukách. Jatka jsou vzdálena od místa chovu asi 8 km, takže zvířata nejsou dopravou nijak vážněji stresována. Majitelé ovcí získávají rovněž kůže jehňat za cenu vyčínění, další kůže jsou zdrojem příjmu pro Kosenku i ekologické zemědělce.

Ochranářský cíl zařazený do plánu péče CHKO začal projekt splňovat od podzimu 1999. V prvním roce se pastva uskutečnila na 15 hektarech v PR Bílé Potoky a Javorůvky, přičemž se zde páslo 37 ovcí. V roce 2000 se v době od září do listopadu páslo na 10 ha v PR Javorůvky a části PR Ploštiny celkem 33 ovcí. V roce 2001 se uskutečnila extenzivní pastva otav 39 ovcí na 20 ha pozemků od srpna do listopadu v maloplošných chráněných územích a přilehlých prvních zónách v katastrálních územích Valašské Klobouky a Poteč ovcemi plemene Romney Marsh. Současně se podařilo do údržby ploch zapojit dalšího chovatele, který zapůjčil 60 ovcí pro pastvu v PR Ploštiny. Výsledkem byl stav, kdy se v roce 2002 páslo na 55 hektarech pozemků celkem 103 ovcí v období od začátku září do konce listopadu. Ovce jsou z místa dlouhodobé pastvy přivezeny na valníku, mezi lokalitami podzimní pastvy jsou přeháněny za pomoci ovčáckých psů. Od začátku pastvy probíhá na vymezených kontrolních plochách sledování změn druhové skladby, výsledky budou známy až v dalších letech.

Vedle produkční a ochranářské stránky projektu je rovněž důležité jeho působení vzdělávací a sociální. Projekt byl od začátku zamýšlen jako ukázkový příklad nejen ochrany krajiny, ale zejména jako model takového systému chovu ovcí (a skotu), který je svou nenáročností na zdroje vhodný do podmínek současného zemědělství

a který může obnovit pastevní chov ovcí v oblastech, odkud již téměř vymizel. V počátcích byl projekt zveřejněn v tisku, přičemž byla popularizace spojená s informací o možnosti zakoupit si ovci. Výsledkem byl stav, kdy se podařilo prodat plánovaný počet zvířat a postupně se hlásili další zájemci, které již nebylo možno uspokojit. Ekologické chovy jsou cílem exkurzí studentů, dále majitelů ovcí, ekologických zemědělců, učitelů ekologické výchovy a veřejnosti. Informace o projektu jsou pravidelnou doprovodnou součástí pedagogických programů, organizovaných Kosenkou a jeho principy byly prezentovány i v zahraničí. Další činnost vyvíjejí oba chovatelé v rámci svého členství ve svazu ekologických zemědělců PRO-BIO, poradenskou praxí a přednáškami pro univerzity v Brně. Díky projektu se do extenzivního způsobu chovu ovcí a hovězího dobytka zapojili další dva chovatelé v sousední obci Poteč a pokračování tohoto trendu je patrné i nadále. Projekt přispívá i k zaměstnanosti tvorbou dočasných pracovních míst na hlídání ovcí a zařízení po dobu pastvy v chráněných územích. Významnou příležitostí pro propagaci projektu je prezentace jeho principů a prodej jehněčích kůží a výrobků z jehněčího masa na pravidelném valašském mikulášském jarmarku.

Význam projektu

Hlavní význam je ten, že jde o unikátní řešení problému, týkajícího se ochrany diverzity přírody a krajiny nejen v Bílých Karpatech – *má smysl, je životaschopné, je udržitelné snažit se zachovat unikátní hodnotu, která vznikla jako výsledek již neexistujícího specifického způsobu hospodaření?* Smysl to zajisté má, stejně jako má smysl zachování kterékoli jiné *kulturní hodnoty*. Problém ovšem nastává při určení podmínek, za jakých lze tuto hodnotu uchovat. Činnost dobrovolníků z celé země, kteří na mnoha lokalitách Bílých Karpat každoročně sečou desítky hektarů luk, aby nakonec tráva neskončila jako hodnotné seno, ale jako obtížný odpad, lze hodnotit jako ušlechtilou činnost s výrazným vzdělávacím aspektem, ale z hlediska skutečně dlouhodobého není udržitelná. Zachovává část druhové i krajinné diverzity, ale plýtvá biomasou a v ní získanou sluneční energií; čerpá finanční kapitál, a i když hodnotu vynaložené lidské práce chápeme v tomto případě jako bezplatný dar, zbývají náklady na organizaci a zajištění práce dobrovolníků. Přínosem je také skutečnost, že lidé navazují vztahy a přátelství, a učí se pozapomenutým pracovním postupům.

Základní otázka při hodnocení tohoto projektu zní: Co bylo jeho cílem? V případě bělokarpatských luk odpověď nezní tak, že jde právě o jejich dlouhodobé přetrvání. Udržet je nutno *charakter činnosti, která tyto louky vytvořila*. A jestliže původní způsob hospodaření už neexistuje, pak je třeba zvažovat, zdali péče dobrovolníků, která jej nahradila, je udržitelná. Pokud není, protože původní hospodářský systém již zanikl, musí vzniknout nový, udržitelný způsob.

Kdo má z fungování projektu užitek? Soudíme, že neobstojí tvrzení, že zachování druhově bohatých luk přináší užitek všem – vždyť, pokud jde o výskyt vzácných druhů, skutečné vymizení jim nehrozí, ani pokud by jmenované lokality zanikly. Faktický dopad projektu na rozšíření chovu ovcí a skotu ovšem rozšiřuje počet těch, kterým přináší užitek. Vedle zemědělců a ochránců přírody jsou to vlastníci ovcí, ale rovněž vlastníci pozemků, na kterých hospodaří chovatelé a platí jim nájem; obyvatelé Vrbetic, kteří se nemusí obávat splavené půdy z dříve zorněných svahů kolem vesnice; návštěvníci jarmarku, pokud ochutnali jehněčí guláš či klobásy; každý, kdo si koupil ovčí kůži, a v neposlední řadě i daňoví poplatníci, jejichž prostředky jsou využity na podporu kontrolovaného ekologického zemědělství a ne na environmentálně a eticky problematické technologie průmyslového zemědělství.

Projekt byl ukončen v roce 2004 a i ze současné perspektivy ho lze hodnotit jako úspěšný. I když podzimní pastva v rezervacích nyní neprobíhá, výrazně přispěl k obnovení chovu ovcí, ale i skotu, v regionu, inspiroval další zemědělce a výrazně přispěl k rozboji přímých vztahů mezi chovatelem a zákazníky, kteří pravidelně (v současnosti již 18 let!) odebírají produkty chovu ovcí i skotu (maso, kožešiny, mléko a mléčné výrobky) v lokalitách chovu, ale i ve vzdálenějších sídlech (Brno, Praha).

K dalšímu čtení na téma environmentálně šetrného zemědělství, biodiverzity a krajiny:

- Blaha, Tomáš a Zbyněk Ulčák: Návrat starých krajových odrůd ovocných dřevin do krajiny z perspektivy sociálních věd. In Drobilová Linda: *Venkovská krajina 2012*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 34–37, 4 s.
- Frélichová, Veronika: *Jídlo s tváří farmáře: komunitou podporované zemědělství v České republice*. (Rukopis) DP. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, katedra environmentálních studií, 2013, 98 s.

Klvač, Pavel a Zbyněk Ulčák: Samozásobitelství potravinami – může být život na venkově luxusní? In Dreslerová, Jaromíra: *Venkovská krajina 2008. Sborník z 6. ročníku mezinárodní mezioborové konference, konané 23.–25. května 2008 Hostětíně, Bílé Karpaty*. Kostelec nad Čenými lesy: Česká společnost pro krajinnou ekologii, regionální organizace CZ-IALE, 2008, s. 48–51, 4 s.

Musil, Jiří a Zbyněk Ulčák: Staré odrůdy jako nová móda. In Drobilová, Linda: *Venkovská krajina 2012*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 202–207, 6 s.

Ulčák, Zbyněk: *Partnerské vztahy mezi zemědělci a spotřebiteli*. Sociální studia 2, Brno: Filosofická fakulta MU Brno, 1997, roč. 39, č. 2, s. 263–531.

Zagata, Lukáš: How organic farmers view their own practice: results from the Czech Republic. *Agriculture and Human Values*. 2010, č. 27, s. 277–290.

Text je zkrácenou verzí kapitoly publikace Dolný, A. a kol.: *Moderní trendy v ochraně přírody a krajiny*. Ostrava: Ostravská univerzita, Přírodovědecká fakulta, 2004, s. 30–39.

Zbyněk Ulčák přednáší na Katedře environmentálních studií FSS MU v Brně.

Muzeum v Krumvíři

VĚRA COLLEDANI

Pohlédneme-li do minulosti Krumvíře, uvidíme především několik výrazných osob, rodáků, kteří podporovali a posléze i organizovali kulturní a společenský život v obci. Nelze zapomenout na Michala Srubjana (vl. jménem Martin Prýgl), autora *Slováckých povídek* (1899), který jakožto novinář působící v Praze vydával v časopisech humorné historiky psané místním nářečím. Dalším velmi známým rodákem je Myslbekův žák, sochař Martin Polák. I v jeho díle nacházíme inspiraci rodnou obcí.

Možná o něco méně slavnými následovníky byli krumvířští rodáci: Martin Foretník starší – regionální folklorista, dramaturg slavností ve Tvrdonicích a zakladatel Slováckého krúžku; Josef Macháček – sbornistr a hu-

dební skladatel; Bohuslav Vytrhlík – muzikant a řídící učitel; Ludvík Kratochvíl – akademický malíř. Zejména ti poslední jmenovaní se zasloužili v poválečných letech o bohatý kulturní život v obci. Spolu se svými spolupracovníky organizovali akce typu jako Zpívá celá rodina, obnovovali selské krojové svatby, tradiční vinobraní, pochovávaní basy nebo velmi oblíbená divadelní představení. Pod jejich vedením Slovácký krúžek pravidelně vystupoval na slavnostech ve Strážnici i v Tvrdonicích, účastnil se Moravských plesů v Brně i Praze. Z jejich iniciativy vznikl také v roce 1976 nejstarší folklorní festival Hanáckého Slovácka „Kraj beze stínu“.

Myšlenka na vznik muzea se poprvé objevila v poválečných letech a i v dalších letech se při změnách ve vedení obce opět vynořovala, nicméně se nikdy neuskutečnila. Přesto mnozí z obyvatel po dlouhá léta uchovávali převážně předměty denní potřeby, krojové součásti a zemědělské nářadí – i přes dlouhodobé neúspěchy byla snaha o založení muzea mezi obyvateli vždy velmi živá. Některé artefakty byly postupně vystavovány na krátkodobých výstavách, které se konaly při společenských akcích, výročních nebo svátcích. Díky celkové modernizaci obce však postupně ubývaly vhodné domy, které by dokumentovaly původní zástavbu.

V roce 2009 se při realizaci výstavy „Jak šel čas...“ sešlo několik nadšených aktivistů, kteří dali podnět ke vzniku neziskového sdružení Spolek pro muzeum. Zakládající členkami spolku jsou:

Mgr. Věra Colledani – rodačka z Krumvíře, která se od raného mládí podílela na kulturním a společenském životě obce. V roce 1997 stála při vzniku výstavní síně na OÚ, kde pořádala výstavy amatérských i profesionálních výtvarníků, převážně rodáků. Pracovala v kulturní komisi OÚ. Z její iniciativy vznikla tradice společného obecního rozsvícení vánočního stromu, dále pokračovala v pořádání adventních a charitativních koncertů. Deset let

Budova muzea

pracovala jako zástupkyně šéfredaktora *Krumvířského zpravodaje*. Publikovala v odborném tisku, propagovala obec v regionálních novinách. Stála u zrodu „Dámského klubu“, který se věnoval rukodělným výtvarným činnostem.

Věra Vašíčková – rodačka z Krumvíře, která se od mládí zajímala o historii i realizaci místního lidového kroje, který také sama zhotovovala. Aktivně se od mládí účastnila Bartolomějských hodů. Zpívala v Chrámovém sboru při kostele sv. Bartoloměje, podílela se na činnosti hasičského sboru.

Marie Šebestová – rodačka z Krumvíře, vnučka pana Martina Foretníka st., sběratelka a zhotovitelka součástí lidového kroje, zpěvačka a tanečnice FS Vonica. Od raného mládí se zúčastňovala FF Kraj beze stínu, nejdříve jako členka DFS Pantlička a později jako jeho vedoucí. Byla iniciátorkou několika výstav předmětů denní potřeby a krojových součástí.

Členky spolku společně s obecním úřadem vyhledávaly vhodný objekt pro zřízení muzea. Vytipováno bylo několik objektů, např. místní jatka. V roce 2010 se po smrti majitelky uvolnil dům č. p. 213, který nebyl od dob svého vzniku – tedy od druhé poloviny 19. století – výrazněji upravován. Zachovaly se v něm nejenom dřevěné stropy, ale také původní „mazaná“ omítka s dřevěnými okny a vraty. I celková dispozice domu vyhovovala účelu vybudování muzea. Oficiálně tedy muzeum vzniklo počátkem roku 2012, v roce 2015 byla budova pro svoji unikátní výstavbu z nepálených cihel zachovalé

hliněno-plevové omítky zapsána do seznamu kulturních památek ČR.

V letošním roce byla dokončena generální oprava vnitřních prostor budovy. Touto opravou se přiblížila původnímu stavu. Byly vyměněny dlažby tak, aby typově odpovídaly vesnické zástavbě z konce 19. století, stejně se postupovalo i u hliněno-plevových vnitřních omítek. Na čelní uliční fasádě se zrestaurovaly šambrány lemující okna i dveře. Všem opravám předcházela odborný výzkum. V opravovaných prostorech se uskutečnily sondy, jejichž výsledky byly konzultovány s pracovníky PÚ v Brně a odborem památkové péče obce s rozšířenou pravomocí v Hustopečích. Vznikl také opravdu obsažný pracovní materiál, který je k dispozici dalším nadšencům.

Dům rozděluje na dvě části chodba se zachovalým dřevěným stropem, na jejichž stěnách vznikl prostor pro výstavu obrazů nebo fotografií. Autorky expozic umístily do jedné z místností (jizeb) všechny mužské atributy, do druhé ženské. I když se v minulosti dům nerozděloval na mužský a ženský prostor, chtěly tímto uspořádáním především upozornit návštěvníky na odlišné běžné denní povinnosti, popř. zájmy a záliby obou pohlaví. V pánské jizbě tedy najdete kromě uniformy z 1. sv. války a všech variant mužského kroje i odbornou literaturu, předměty denní potřeby, po „chlapsku“ ustlanou postel, zouvak, vojenský kufr. V místnosti u žen najdete kromě porcelánu, výšivek, dobového vesnického oblečení, slavnostních krojů, předmětů denní potřeby a krásně vyšívaneho spodního

prádla také „navysoko“ zastlanou postel s vyšíváním přehozem. Místnosti také odlišuje barva nábytku. Zatímco u mužů převládá tmavý, výrazně řezbářsky zdobený, u žen vládne světlý, prakticky jednoduchý. V kuchyni se nachází typický kachlový sporák z přelomu 19. a 20. století, venkovský kredenc a především výstava kameninových pečicích forem. Komora s původním vestavěným kotlem a udírnou slouží také jako prodejna suvenýrů.

V dalších letech čeká členy Spolku pro muzeum opravy rozlehlého mlatu, kde vznikají prostory pro krátkodobé výstavy, výtvarné dílny nebo divadelní představení a opravy chlévů a zachovalé kolářské dílny. Ihned po převzetí objektu byla z důvodu velmi špatného stavu opravena domácí sýpka a kvelbený sklep.

I přesto, že muzeum v Krumvíři je ve srovnání s okolními muzei malé, vlastní obsáhlé sbírky. Pyšné může být především na sbírku ženských a dívčích kordulí, sukní, kacabají, jupek a marinek. Dalším unikátem je velmi obsažná sbírka dobového spodního prádla, porcelánu, výšivek i předmětů denní potřeby. Velkou většinu expo-

nátů přinesli místní obyvatelé do muzea ihned po jeho otevření. Sbírková činnost je stále aktivní, některé ojedinělé exponáty již prošly rukama restaurátorů. V tomto ohledu spolupracujeme s Etnografickým ústavem v Brně, VŠVU v Bratislavě nebo jednotlivými restaurátorskými dílnami. Takto se prozatím podařilo zachránit vyšívání pánský kožich, dámská zimní kacabaja, rodinná bible, stavební plány nebo již zmiňované šambrány.

Kromě výstavní činnosti se členové zabývají také pořádáním kulturních a společenských akcí, výtvarných dílniček pro děti, historickými workshopy, přednáškovou činností nebo letními tábory příměstského typu s poznáváním historie regionu nebo zapomenutými řemesly. Je milé, když přijdou na návštěvu do muzea místní nebo i cizí lidé, sednou si pod „násjpa“ a vstřebávají do sebe *genius loci*, který toto opravdu kouzelné místo vyzařuje.

Věra Colledani je historička, učitelka a zakládající členka Spolku pro muzeum.

Kromě výstavní činnosti pořádá muzeum řadu akcí

Ze sbírek muzea

ROZHOVOR

Kostel s ohradní zdí. Hradčovice, okres Uherské Hradiště. Foto: Eduard Horský, ca 1905. Sběrka Etnografického ústavu MZM.

Kolektivizace je „fotogenické“ téma

ROZHOVOR S JAROSLAVEM PINKASEM A JAROSLAVEM NAJBERTEM

Oba Jaroslavové pracují v didaktickém oddělení Ústavu pro studium totalitních režimů. Do programu Historické dílny přispěli workshopem, který tematizoval nejen proměny pouťového venkova, ale i způsoby, jakými je možné o kolektivizaci či obecně o soudobých dějinách učit.

Co si můžeme pod názvem „didaktické oddělení ÚSTR“ představit? Čím se především zabýváte?

JP: Čistě formálně je to „oddělení vzdělávání“ a jeho náplň je širší než „jen“ didaktika. Jádro naší činnosti netvoří jen didaktická teorie v širším slova smyslu a praktická metodika, ale třeba i otázka *public history*, tedy jak přistupovat k dějinám ve veřejném prostoru, jak je kupříkladu vystavovat atd.

JN: V první řadě se orientujeme na učitele na základních a středních školách. Snažíme se podporovat je v jejich přemýšlení o tom, jak efektivněji učit o minulosti. A netýká se to jen dějepisců, na našich seminářích se setkáváme pravidelně i s češtináři, občankáři a učiteli dalších aprobací.

Můžete to konkretizovat? Jaké jsou vaše aktuální projekty?

JP: Podpora učitelů má v zásadě dvě podoby. Pořádáme řadu seminářů v různých formátech, od krátkých přednášek přes participativní celodenní semináře až k několikadenním letním školám. Všechny spojuje naše snaha ukazovat dějiny jako cosi otevřeného diskuzi a interpretaci. Vycházíme přitom z pedagogického i sociálního konstruktivismu, jakkoli jsme si vědomi některých jeho omezení. Druhým typem naší podpory je tvorba pomůcek. Vydali jsem celkem sedm multimediálních DVD i metodické příručky. Hlavní platformou, skrze kterou dnes komunikujeme s učiteli, je web www.dejepis21.cz, kam postupně převádíme všechny naše materiály.

JN: Vedle českého webu jsme letos spustili i platformu v angličtině pod názvem *Socialism Realised. Life in Communist Czechoslovakia 1948–1989* (www.socialism-realised.eu). Jejím cílem je rozšířit v zahraničí povědomí o komunistických režimech ve východní Evropě. Využíváme k tomu materiály z československých dějin, které jsme pilotovali se zahraničními učiteli i studenty. Aktuálně pracujeme s řadou partnerů na vývoji nové aplikace pro práci s prameny s podporou grantu Technologické agentury ČR.

Projektů vašeho oddělení je hodně. Jak do nich zapadá workshop Kolektivizace, který jste v Daňkovicích prezentovali?

JN: Kolektivizaci se věnujeme už řadu let, kromě kolektivizační čítanky jsme vydali i vzdělávací DVD *Obrazy (z) kolektivizace*.

JP: Téma kolektivizace jsme si vybrali jako jedno z nosných témat stalinistické transformace československé společnosti. Považujeme ho za téma „fotogenické“. Přehledně ilustruje hlavní podoby této transformace srozumitelným a přístupným způsobem. I v ryze městských rodinách se v širším příbuzenstvu najde někdo, koho se kolektivizace dotkla, pro žáky tak není zcela abstraktním pojmem. Kolektivizační projekt zanechal výrazné stopy v krajině, které jsou dodnes viditelné, a konečně venkov měl vždy v české kulturní paměti významné postavení. Kolektivizační témata byla navíc velmi často prezentována v československé kinematografii

Jaroslav Najbert

Jaroslav Pinkas

i v televizní tvorbě, k dispozici je tedy velké množství atraktivních materiálů.

Považujete kolektivizaci za „fotogenickou“ i v jiných ohledech?

JP: Je to příběh, který je pochopitelný a srozumitelný. Obdobný příběh by se například o rozvoji těžkého průmyslu vyprávěl nepoměrně obtížněji. Snažíme se hledat didakticky produktivní témata, na kterých mohou učitelé demonstrovat celou řadu motivů. Kolektivizace je příběhem represe části movité vesnické populace. Je zároveň příběhem sociálního vzestupu té nemajetné části, příkladem ideologického voluntarismu a třídní války, kterou ale režim vyhrál a venkov se stal tou loajálnější částí společnosti. Dodnes nám může posloužit jako varovné memento před politickým aktivismem, který nebere ohledy na přirozený vývoj, ale snaží se jej usměřit revoluční cestou.

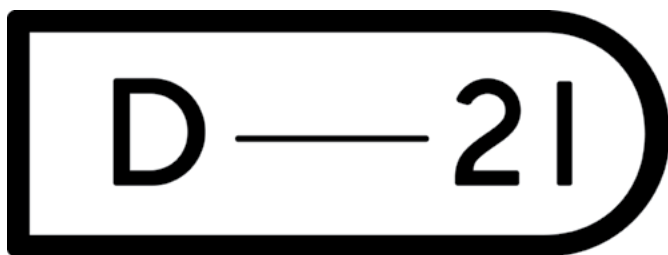
JN: Mě osobně na tématu nejvíce zajímá konfliktní vzpomínání na kolektivizaci a socialistickou vesnici v české společnosti. Mým hlavním úkolem na ÚSTR je pomáhat školám realizovat vlastní vzdělávací projekty, kde žáci hodně pracují se vzpomínkami pamětníků.

Nejen pamětníků, kteří byli obětí perzekuce, ale i členů rodiny, pro které byl život v socialistické vesnici šťastným životním obdobím. Není výjimečné, že žáci zachytí odlišné perspektivy v rámci jedné rodiny. Takové situace jsou ideálním impulzem pro rozvíjení historického myšlení, současně jsou i výzvou pro učitele.

Myslíte si, že tohle téma je nějakým způsobem „živé“ i pro současné studenty a studentky? Není to pro ně přeci jen už příliš vzdálená minulost, která jim nic neříká?

JP: O babičkách a dědečkách na venkově jsem se už zmínil. Ale možná ještě podstatnější je téma krajiny a jizev, které v ní kolektivizace zanechala. Velké lány a aktuální ekologické problémy s vodním hospodařením, které mají samozřejmě více důvodů, ale ty historické nelze pominout, se týkají nás všech. Ukazuje se tak, že politická rozhodnutí přijatá před desítkami let mohou mít své důsledky i pro současnost.

JN: Výzkumy preferencí žáků se dělají a třeba 50. léta v nich patří k tématům, o která mají žáci vedle 2. světové války největší zájem. Problém je, že ve výzkumech se

dějepis
v 21. století
www.dejepis21.cz

obtížně odlišuje, zda žáci odpovídají podle skutečných zájmů, nebo prostě proto, že vědí, že se od nich projevení zájmu očekává. Mohu mluvit za studenty, které učím v Praze – pro svůj sociální svět přirozeně kolektivizaci nepotřebují. Ale zájem lze dobrými otázkami a podněty vzbudit.

Workshop o kolektivizaci vychází z materiálů, které jste zpřístupnili širokému okruhu vyučujících prostřednictvím vašeho DVD. Myslíte si, že je možné využívat ho v běžné výuce, nebo jste ho koncipovali jako projektovou výuku?

JP: Možné je v zásadě obojí. Méně náročná podoba tematizace je založená na analýze filmových reprezentací a způsobů, jak o kolektivizaci vypráví filmy padesátých let a jak filmy z konce let šedesátých. Metoda je položena na hledání důvodů pro tak odlišné vyprávění. Projektová výuka rozšiřuje spektrum činností žáka, pracuje se při ní více a namáhavěji.

JN: Je to otázka priority učitele, kolik času chce tématu věnovat. Když jsem na své škole s dětmi spolupracoval na dvouměsíčním projektu „Proměna venkova“, využili jsme ukázky z filmů v různých fázích práce – jako úvodní ilustraci, ale třeba i pro analýzu toho, jak filmové obrazy mohou pomáhat rámovat a stabilizovat pamětnické vyprávění. Jak plánovat projekt, zpovídat pamětníky a vytvářet pracovní hypotézy se už samozřejmě z DVD nenaučí.

Jedním z pilířů workshopu jsou české filmy druhé poloviny dvacátého století. Proč jste se rozhodli právě pro tento typ pramenů?

JP: Současná generace studentů je už generací zcela vizuální. To není hodnotící soud, to je konstatování skutečnosti. Žáci lépe „čtou“ filmový obraz než klasický text. Analýzou filmového materiálu rozvíjíme jejich aktuální dispozice a dosahujeme hlubší úroveň porozumění. Ovšemže to neznamená rezignaci na psaný text, ten je také součástí této metody. Ve zkratce můžeme říci, že jdeme od obrazu k textu, ne naopak.

JN: Pamětník vyvolává v žácích pocit autentického prožívání minulosti. Ukázka pro změnu mnohem lépe pomůže překlenout časovou i prostorovou vzdálenost příběhů. Krátká ukázka je takové okno do minulosti, kterým pozorujete konkrétní jednání lidí v konkrétní sociální situaci. Žádné jiné médium nepomůže žákům názorněji přiblížit na tak malém prostoru tolik skutečností. Kromě toho ukázky umožňují vybrat si modelovou situaci potřebnou pro naplnění konkrétního cíle, který v hodině učitel sleduje. To vám učebnice nebo pamětník umožní jen omezeně.

V čem podle vás leží největší úskalí využívání filmů při výuce?

JP: Těch úskalí je více. Předně je to metoda náročná na čas. Učitel s ním musí velmi dobře hospodařit. Jednotlivé ukázky z filmů jsou dlouhé maximálně pět minut, ale přece jen to znamená 10–15 minut pro představení a kontextualizaci pramene. Počítejme také s časem na analýzu a interpretaci. Hodina není nafukovací, a když učitel nedává pozor, často mu pak chybí čas potřebný na shrnutí, který je ovšem nezbytný. Bez shrnutí a jasného uzavření diskuse by se mohlo stát, že si žáci například zafixují obraz stalinistické propagandy a budou ho považovat za historicky pravdivý. Tomu ovšem lze čelit přípravou a organizací hodiny. Další nebezpečí číhá v podmanivosti „pohyblivých obrázků“. Učitel musí vést žáky k tomu, aby sledovali filmový obraz v „pracovním modu“, tedy při vědomí, že v něm hledají odpovědi na předem dané otázky. Mohou totiž upadnout do jeho prosté konzumace. Pokud se ale těchto nebezpečí vystrháme, odměnou jsou nám velké didaktické zisky – žák si uvědomí proměnu vyprávění o kolektivizaci a také manipulativní moc mediálního sdělení.

JN: Úskalím jsem se nevyhnul ani já, když jsem začínal učit. V naší práci se zásadně vyhýbáme pouštění celých filmů, nepříjde nám to užitečné. Při zmíněném projektu naší školy o proměně venkova jsem však žákům promítal Jasného snímek *Všichni dobří rodáci*. Jeho filmový jazyk byl tak působivý, že mi pak studenti v závěrečné práci popisovali idealizovaný obraz venkova zničeného kolektivizací. Místo odborných zdrojů nebo pamětnických

vyprávění, kterými by svůj popis doložili, odkazovali právě na Jasného film.

Klade analytická práce s filmem a dalšími prameny nějaké speciální nároky na vyučující?

JP: Je to daleko náročnější způsob výuky než klasický frontální výklad, přičemž žák si osvojí méně „faktů“. Ovšem rozumí jim lépe a více o nich uvažuje. Je na rozhodnutí každého pedagoga, zda do těchto rizik půjde.

JN: Vyžaduje to od některých učitelů i obtížnou proměnu jejich epistemologického postoje k výuce dějepisu a minulosti jako takové. Pokud jsou přesvědčeni, že podstatou dějepisu je poučení předat žákům poznání historické vědy, připadá jim filmová ukázka jako zbytečná pomůcka, protože v ní zachycený příběh je fikcí, nikdy se reálně nestal. Pokud je však pro někoho klíčovým

výstupem výuky dějepisu, aby žáci porozuměli konstruovanosti historického poznání a reflektovali proměny historické kultury, jsou pro něj naopak odlišné reprezentacemi minulosti vítanou pomůckou. Vyžaduje to však, jak říká Jaroslav, změnu přístupu.

Myslíte si, že je ochota učitelů a učitelek měnit výukové metody v posledních letech vyšší?

JP: Sociologické výzkumy výuky tomu nasvědčují. Ovšem na straně druhé reflektuji zvýšenou podrážděnost učitelů související s neukončenou debatou o kurikulární reformě. Není to specifikum historického vzdělávání, souvisí to spíše s obecnými otázkami, jako je inkluze apod. Ale vytváří to atmosféru nepřátelskou všem inovacím. Každé vybočení z léty prověřené tradice je pak vnímáno jako útok na integritu a identitu učitelské profese. „Co

Ukázka webu www.socialismrealised.eu

Socialism Realised

Life in communist Czechoslovakia
1948-1989

ON-LINE VÝUKOVÁ POMŮCKA
WWW.SOCIALISMREALISED.EU

Co-funded by the
Europe for Citizens Programme
of the European Union

ústav pro studium
totalitních režimů

zas máte? To jsme to dělali špatně?“ zaznívá často na seminářích nebo na sociálních sítích. V této atmosféře se metodické inovace komunikují o poznání hůře než před takovými pěti šesti lety, kdy debata o kurikulární reformně byla relativně „mladá“.

Převažují tedy spíše odmítavé reakce?

JP: Na našich seminářích tolik ne. Jsou totiž vesměs navštěvovány motivovanými učiteli, kteří na ně přichází dobrovolně, nezřídká si i sami platí cestu. Takoví učitelé jsou už dopředu otevření diskusi a něčemu novému. Ovšem v okamžiku, kdy jsme konfrontováni s těmi „nemotivovanými“, tak vidíme odlišnou tvář učitelského stavu, a nutno říci, že já této podrážděnosti vlastně rozumím, sám jsem léta učil na několika gymnáziích. Ovšem domnívám se, že i přes objektivní těžkosti je možné a žádoucí zkoušet nové věci a neustrnout v přípravách, které vznikly v době učitelových studií.

JN: Česká školní inspekce poukazuje na to, že „tradiční formy“ výuky jsou u žáků oblíbené. Nedivím se, moje interpretace je taková, že jsou pohodlnější a dávají žákům jistotu – co si napíší do sešitu, z toho bude písemka. A nepsaná dohoda zní, že učitel nezkouší z látky dřívější kapitoly, protože z ní žáci většinu informací zapomněli. Když se začtete do zahraničních kazuistik, je v nich patrné podobné napětí mezi letitou tradicí výuky dějepisu a opakovanými pokusy o její inovaci, které pozorujeme u nás. Ve Spojených státech média opakovaně informují o tom, že studenti „neznají dějiny“. Tyto zprávy odrážejí společensky zafixovanou představu o tom, že v dějepise se máte všechny ty dějiny naučit. Inovativní učitelé jsou tam přitom nadále v menšině. Je to začarovaný kruh. Učitel, který se rozhodne významně inovovat dějepis, může narazit na neporozumění u žáků, ale i u jejich rodičů, kteří si ze školy pamatují jiný dějepis. S kolegy z USA jsme v létě diskutovali nad tím, zda se něco mění. Shodli jsme se, že digitalizace pramenů a jejich zpřístupnění online dávají učitelům daleko větší možnosti učit jinak, než před deseti či dvaceti lety.

Mluvili jsme o tom, že kolektivizace je jen jedním z důležitých témat výuky. Kdybychom se posunuli do obecnější roviny, proč je podle Vás důležité učit a debatovat o dějinách? A zvláště těch soudobých?

JP: Začnu tím, co by se dělat nemělo: Minulost by se neměla předávat jako uzavřený příběh, ve kterém je vše jasné a který by si měl žák jenom osvojit a na požádání převyprávět. Ve veřejném prostoru existuje celá řada interpretací minulosti a žák by se měl v této pluralitě orientovat. Neznamená to, že všechny ty verze jsou si rovny, to rozhodně ne. Některé jsou pravděpodobnější a jiné jsou třeba zcela lživé. Žák by si měl osvojit schopnosti tato vyprávění kriticky posuzovat a respektovat ta, se kterými sice nesouhlasí, ale která nejsou v rozporu s historickým poznáním. Dějepis tradičně slouží jako identitotvorný nástroj naší společnosti a nepochybně je to jedna z jeho legitimních funkcí. Ovšem já bych zdůraznil, že neméně podstatná je i funkce mediátorská. Dějiny, zvláště pak soudobé, jsou často konfliktní a dějepis by měl žáky učit zvládat historický konflikt tak, aby si podrželi své názory a zároveň ale respektovali názory svých spolužáků, svých budoucích spoluobčanů.

JN: Škola je ideálním prostorem pro rozvíjení historické gramotnosti ve smyslu minimální výbavy pro život. Zacházení s minulostí je hra, která má svá pravidla. Mnozí (a nejen politici) tato pravidla porušují, ať už účelově, nebo nevědomky. Události soudobých dějin jsou neustále politizovány. Pro život po škole je podstatné, aby absolvent ovládal kritéria pro odlišení faktu a jeho interpretace a současně rozuměl podstatě dokládání důkazů pro své argumenty. To všechno ho výuka dějepisu naučí lépe než jiné předměty ve škole. Je to důležitý předpoklad pro to, aby každý takový člověk pomáhal kultivovat diskuzi o minulosti.

Děkuji vám za rozhovor.

Rozhovor připravila Denisa Nečasová, která přednáší na Historickém ústavu FF MU v Brně.

K DALŠÍMU STUDIU

Podsklepené roubené domy, Štramberk, okres Nový Jičín. Foto: autor neznámý, ca 1900. Sběrka Etnografického ústavu MZM.

Josef Pekař – historik selského stavu

FRANTIŠEK KUTNAR

Velké pracovní rozpětí Pekařova historického zájmu, jeho obzíravý průzkum i letný dotek všech dob českých dějin a nejrůznějších odvětví historické práce dovolovaly jen několika motivům, aby se v obnovující síle projevovaly na všech stupních životního a osobnostního vývoje Pekařova. Mezi ně náleží i otázka dějin selského stavu. Jako *vracející se varianta* historikova díla probleskuje ve vědecky ještě nezjasněném zájmu romantického chlapce o dějiny rodného kraje, po kritickém hodnocení literatury a po přímém studiu problémů našich nejstarších agrárních dějin dozpívá své nejkrásnější věty v básnický intimní a vědecky založené dominantě o osudu kosteckých sedláků a v obtížném srovnávacím studiu českých katastrů. Přerušena už předtím bádáním a polemikami kolem legendy Kristiánovy a nyní zjitřeným zájmem o osud národa za světové války vyrůstá opět v podobizně obrozenského rychtáře Vaváka, v kritice pozemkové reformy, zneklidněné obavou o budoucí vývoj mladého státu, a zaznívá naposled z hodnocení selské účasti v revoluci husitské v díle o Žižkovi. To je zhruba perspektivní křivka vnějšího vývoje Jos. Pekaře jako historika selského stavu. Více než o tuto vnější deskripci půjde nám o vnitřní skladbnou linii Pekařova díla v selských dějinách.

Je *trojí kořen a trojí zároveň předpoklad* Pekařova zájmu a studia dějin selského stavu, osobně rodový a krajinný, teoreticko-názorový a věcně neosobní. Selský původ a vědomí přináležitosti k selskému stavu nejen rodem, nýbrž i srdcem spolu s blouznivou až láskou k rodnému kraji tvoří citový základ a podmiňují badatelskou lásku k předmětu. Samy o sobě byly by však velmi málo, kdyby nebyly přetaveny teoretickým názorem a vědeckou erudicí v tvůrčí čin. Teoreticky byl Pekař chycen kolektivistickým proudem moderní historiografie, která za vlivu sociálních

hnutí přítomnosti upínala svůj pohled k dějinám sociálním a hospodářským. Ač Pekař, individualistický dějepisc ve Valdštejnovi, chce spor individualismu a kolektivismu v dějepiscetví řešit vyrovnáním, je od dějin panovníků a vyšších stavů s jejich mezinárodní kulturou přitahován k lidové mase národní, třebaš ona ještě nebyla pravým faktorem dění, spíše jen jeho trpným substrátem. Že toto zaměření na kolektivní osud a na hospodářské a sociální bylo u Pekaře přeneseno na selský stav, souviselo nejen s životní zkušeností jeho, nýbrž i s hodnocením společenské funkce sedlákovy. Právě sedláky, jimiž rozuměl Pekař střední stav selský, pokládal za jádro zemědělského lidu a po nejedné stránce za nejdůležitější složku národní společnosti. Kulturní vlohy selského lidu oceňoval hlavně v době obrozenské, kdy jsme byli „národem sedláků“, a dávno před pozemkovou reformou prohlašoval, že rozdělení pozemkového vlastnictví je nejpřednější důležitostí agrární politiky.¹

A třetí kořen a předpoklad, který Pekařovi dal schopnost badatelské techniky, často vzor, látku a možnost změření vlastních poznatků a přínosů, byly dosavadní práce o dějinách agrárních, domácí i cizí. Domácí mohly podle své povahy podat jen materiál, ač v nejvýznamnějších svých dílech k dějinám selského stavu (*Knihy o Kosti a České katastry*) budoval Pekař na pramenech vlastních, jím v podstatě pro vědecké bádání objevených a zhodnocených. Práce cizí, v tom především lipská škola Lamprechtova, poučily Pekaře metodicky. Ale i zde, vycházeje z podnětů jejích, hledal a nalézal Pekař vlastní metody práce, jak to vyplývalo z různosti stanovisek, úkolů a látky. Okruh Lamprechtův přivedl Pekaře na myšlenku řešit některé problémy hospodářských a sociálních dějin selských na omezeném teritoriu a v určité době. Odtud

také přinášel si Pekař zajisté podněty k tomu, co později podal v pojmové analýze jednotlivých kategorií selského obyvatelstva, v studiu lánů, ve výkladech o systému a povaze berní i konečně v technice tabulkových výpočtů.²

Nadevším tím, nad oním trojím předpokladem, byl suverénní a vyrovnávající vládce analýzy a syntézy, vlastní génius tvůrčího ducha, životodárce zaniklé skutečnosti a odvážlivce nebojácné kombinace, šťastné invence a prozíravé kritiky. Tak rodové, krajové a subjektivní se měnilo ve všeobecně platné a v objektivní, tak z podvědomého se stávalo vědomé a z citu vděčnosti a lásky rostla povinnost badatelská.

Cíl a program Pekařovy práce v dějinách selského stavu byl už v počátku pevně založen. Svými vlastními pracemi chtěl Pekař položit bezpečné základy k soustavnému dějepisnému agrárnímu, k správnému chápání selského vývoje v minulosti. K tomuto skladebnému cíli roste z kritiky děl o nejstarších českých dějinách agrární doby předkolonizační.³ Poznání pramenných nedostatků, badatelské nejistoty a hypotetického rázu studijních výsledků nutí Pekaře už v počátcích jeho prací o agrárních dějinách, aby do budoucnosti stanovil trojí programový požadavek. Je to požadavek studia poměrů selského stavu v době od 13. do 18. století, bohaté na prameny a příznivější proto bezpečnějším resultátům, cestou srovnání vývoje domácího s ostatním vývojem evropským a monografickou metodou detailního probádání menšího územního celku. Tak na přelomu století byla myšlenkově a metodicky připravena *Knihla o Kosti*. Nový její materiálový základ v katastrofách a gruntovních knihách byl už napověděn ve shrnutí materiálu k dějinám jihočeské vesnice Kojakovic.⁴ Třebas těžiště Pekařova významu jako historika selského stavu bylo bezpečně založeno v podrobném rozboru hospodářských a právních podmínek sociálního bytu sedláckova v době pobělohorské, přece v podání selské otázky v době husitské a v duchovním reliéfu obrozeného sedláka Vaváka objevuje se druhá tvář Pekaře jako historika selského stavu, jeho zájem o myšlenkový obsah poddaného lidu.

V kritice názorů *o zádruze* jako rodovém nedílu a prvotní formě sociálního zřízení slovanského šlo Pekařovi především o to, aby ukázal na vliv západních forem v našem středověkém agrárním zřízení a na nebezpečí přenášet do minulosti sociální formy novější. Pozitivním výsledkem Pekařovy kritiky bylo několik poznatků, které se staly trvalým jeho majetkem. Tak nesouhlasil Pekař zejména s názorem, že poddaný selský stav pochází většinou z původní vrstvy svobodných. Předpokládal selské poddanství už pro století 10.–12., ale poddanství

na horším právu českém, jež v podstatě bylo základem skupiny nezakoupených sedláků. Nezakoupení jsou tudíž více dílem českého středověku než právním novotvarem doby pobělohorské.

Selská otázka v husitství zaujala Pekaře v souvislosti jeho soudu o sociálněpolitickém obsahu táborství.⁵ Jde mu o zásady sociálněpolitické proměny, pokud se týkaly sedláků, o účast selského živlu v bouřích husitských a o výsledky revoluce pro selský stav. Sociálněpřevratné myšlenky nového řádu, který by byl založen na příkazu Písma a který by odstraňoval rozdíl pána a poddaného, nebyly podle Pekaře vlastním programem tábořským, nýbrž byly jen plodem chiliastické horečky náboženské, která se jeví Pekařovi jako patologický jev davový a iracionální, postrádající váhy rozumového a konkrétního programu. Důkaz středověkého rázu a náboženského základu a zdroje sociálněpolitických myšlenek husitských nebrání však Pekařovi, aby nepřipouštěl možnost, že v chiliastickém blouznění o rovnosti lidí mohla se uplatňovat přítomná sociální nespokojenost selského lidu. Kořeny její nespokojenosti však ve špatném hospodářském a právním stavu selského člověka, vždyť situace jeho byla v době předhusitské lepší než kdy předtím a také všeobecná tendence dobová špěla ke zlepšení jeho poměrů, nýbrž hledá motivy vstupu selského živlu do řad revolučních bojovníků v extázi náboženské a ve vzrostlém jeho sebevědomí. Táborství však, organizující se jako svobodná obec městská a nabývající moci, zřeklo se sedláků a ani ve své teorii, ani ve své praxi neučinilo nic ve prospěch svých předních bojovníků. To je sociálněpolitická zrada Táboru, která musela vést i k odklonu selského lidu od táborů, a konečně i k tomu, že se sedláci stali hlavními obětmi válek a že výsledky jejich byly právě pro sedláka nejzhoršivější, a to jak po stránce hospodářské, tak právní.

Pekařovo hodnocení selské otázky v husitství je určováno jednak zřením ke skutečným povahy hmotné, k objektivně danému nepříznivému výsledku husitské revoluce pro selský stav, a jednak opětovaným důkazem o chiliastické provenienci reformních sociálněpolitických požadavků husitských. Tím myšlenková změna tehdejší společnosti v názoru na sedláky, třebas nedošla pozitivních výsledků a ani odezvy v programu vlastního Táboru, nebyla Pekařem podána jako jedna složka měnící se duchovní fyziognomie doby, a také důkaz chiliastického zdroje slouží Pekařovi více k tomu, aby sociálněpolitický obsah táborství byl usvědčen ze své středověkosti a nekonkrétnosti. Také tomu tak plně je, než i ono chiliastické blouznění a všechn ten duch radikální biblické filosofie sociální je významný jev dějinný, který je třeba vzít na

váhy při hodnocení selské otázky v husitství vůbec. Pekař je tu příliš racionalistickým pozitivistou, který až nadmíru odděluje řád světský od řádu božského, odděluje sociální od náboženského, ač sociální vždy, a v této době především, je náboženskému imanentní, je jeho kreací. Tato závislost nám vysvětlí, proč selská otázka objevuje se v tak zvýšené míře a zjitřené povaze v náboženském blouznění chiliastickém. Poznání selského sebevědomí jako jednoho z určujících momentů selského odhodlání ke vstupu do revolučních řad vede Pekaře k psychické stránce selské otázky. Vědomí sociální důležitosti, které se muselo dožadovat postavení adekvátního hospodářskému a sociálnímu významu stavu, je zajisté prvek aktivní. Pekař jej také hodnotí skoro jako projev myšlenkové emancipace selské. Třebas intenzita jeho nebyla vždy stejně silná a třebas náboženská jeho povaha je zřejmá, ukázal tu Pekař na významný jev selský, jemuž bude třeba věnovat badatelskou pozornost širší.

Nejbezpečnějšího a nejcelistvějšího studia Pekařova se dostalo *pobělohorskému sedláku* 17. a 18. století. Druhý díl *Knihy o kosti* a její přirozený výsledek a doplněk *České*

katastry všímají si nejen právního postavení sedláka a jeho poměru k vrchnosti, nýbrž vycházejí logicky od dějin selské půdy, chtějí určit její rozsah a pohyb, její poměr k půdě panské, rozebírají sociální strukturu selského obyvatelstva a soustřeďují se k výkladu poddanských dávek vrchnostenských, robot a státní kontribuce, k výkladu vlivu jejich na hospodářskou prosperitu selského statku a jeho sociální i mravní bídu, aby pak vyvrcholily v názorném srovnání vývoje břemen selských ve 14. až 17. století s jeho veřejným zatížením nynějším a v hospodářskopolitické analýze berně poddanské na podkladě katastrálního soupisu půdy selské a později i panské. Z konkrétního studia jednotlivých otázek dospívá Pekař k závěrům platnosti obecné a k názornému přiblížení hospodářské základny a skutečného života selského stavu. Plastika obrazu je posilována historickostatistickým materiálem srovnávacím a uměním slova.

Poněvadž půda je podle Pekaře nositelkou selského života, má pro něho otázka po pohybu selské půdy zásadní důležitost. Poměr rustikálu a dominikálu, jednotlivých kultur, míra, jak se odhady výměru půdy v jednotlivých katastrech shodují se skutečností, držebnostní rozdělení selské půdy podle velikostních skupin, forma obdělávání a systém lánový – to jsou základní otázky, které určují pracovní směr Pekařův v tomto úseku. Nebezpečné mizení selské půdy svádním selských statků k dominikálu pokládá Pekař více za výsledek neutěšených poměrů hospodářských než za výsledek zjištěné spekulace vrchnostenské. V tom smyslu hodnotí kodifikační význam berní role jako ochránkyně selské půdy proti rozpínavým snahám dominikálu. Bohatý důkazový materiál srovnávací dovoluje Pekařovi určit časovou i místní kolísavost výměry lánu, pro niž byla směrodatná jen půda orná. Při dědickém rozpadu selských statků a vzrůstu chalupnických a domkářských usedlostí narazil Pekař na problém důležitý hospodářsky a sociálně, neboť dělením půdy a populačním rozrůstem nižších kategorií společenských je do budoucna namnoze určován hospodářský, výrobní a společenský ráz našeho zemědělství.

Studium selských břemen a výpočet zatíženosti selského statku je nejcharakterističtější znak Pekařova agrárního dějepisce. Pekař je vskutku dějepiscem selských platů, dávek a kontribucí. Východiskem jest tu Pekařovi veliký pokles výnosu vrchnostenských platů a dávek od 14. století. Příčina byla v rozdílu kupní síly peněz. Pro posouzení zmenšení nebo zvětšení břemene je důležitý převod hodnoty peněz na dnešní jejich kupní sílu. Své převody postavil Pekař na srovnání vztahů minulé a dnešní denní mzdy nádenické, cen obilí a dobytka. Dal tak

základ k našim dějinám cen a k možnosti hodnocení hospodářských poměrů minulých. Vypočítal-li, že tíže ročního peněžitého úroku poddanského vrchnosti od 13. stol. do r. 1848 klesla na 1/20, pak musil přiznat, že současně stoupala hodnota naturálních dávek selských i hodnota stále zvyšované robotní práce, takže opravdu gruntovní vrchnost vyrovnala si robotami to, oč přišla znehodnocením úroku. Aby pojem kupní síly a finanční únosnosti selského statku mohl býti viděn plně a spravedlivě, muselo by ovšem dojít k rozsáhlejšímu srovnání cen výrobků zemědělských, průmyslových i cen za služby, než mohl provést Pekař, a musely by vedle toho být zváženy příjmové a výdajové položky selského statku v minulosti, aby bylo jasno, zda výhoda znehodnocení peněz a stoupajících cen zemědělských výrobků mohla být za dané hospodářské a sociální situace sedlákem využita.

Podrobným studiem ohromného vzrůstu *kontribuce* poddanské dospěl Pekař k názoru, že to nebyla vrchnost, ale stát, který nejvíce se přičinil o hospodářskou ruinu českého sedláka v době předjosefinské. Hospodářský a sociálně destruktivní vliv berní politiky státu, zesilovaný tím, že odvedené peníze z Čech se do země vracely jen v nepatrném zlomku, byl jistě tíživý, hlavně proto, že sedlák těžko sháněl hotové peníze, ale jest jej třeba více, než činí Pekař, srovnat s mravně negativním vlivem panské roboty, která znehodnocovala jak práci, tak křivila názor na ni.

Touha po poznání povahy, vývoje a hospodářského významu selské kontribuce přivedla Pekaře k dějinám českého bernictví. Pekař tak podal první jasný pohled do složitosti kontribučního systému a na boj, který se bojoval mezi Vídní a českými stavy o zdanění půdy selské a panské. Rozbor a srovnání dat katastrů poskytl mu náhled do zemědělské struktury celé země, do zemědělské ekonomiky panských dvorů, dal mu obraz výnosnosti selských i panských pozemků a poznání výnosových složek šlechtického hospodářství. Obtížné stanovení berní technické jednotky, „usedlosti“, a vyšší zdanění sedláka v horách než v úrodnějším kraji ukazuje, že poddanská kontribuce nebyla čistě berní pozemkovou. Různý výměr usedlosti podle krajů byl určován vedlejší možností k nerolnickému výdělků. Pekař vidí tu první neuvědomělou srážku mezi zájmy agrárními a průmyslovými, zdá se však, že tu šlo též o dvojí přirozený typ selského hospodářství, o extenzivnější a tím méně nákladnější typ horského zemědělství s převahou dobytčářství a o intenzivnější a nákladnější typ hospodářství krajového s převahou rolnictví. Řešení zůstává ovšem studijním odkazem, jako také to, jak snad při onom rozdílném hodnocení kraje

a hor uplatňoval se cenový rozdíl zemědělských výrobků na horách a v kraji. Vedle této disparity zdanění ukazuje Pekař ještě na disparitu druhou ve zdanění půdy panské a poddanské. Konečným pak výsledkem Pekařova studia o zatížení selského statku dávkami státu a vrchnosti je poznání, že sedlák se dřel jen na potřeby státu a vrchnosti a stěžel uhažoval si své živobytí. Jen letmo tu předvádí nám Pekař historický problém selské zadluženosti.

Celý Pekařův důkaz o vysávací berní politice Vídně a o tom, že z českých peněz vlastně rostla velmocenská politika domu rakouského, měl také pohnutky a cíle mimohistorické, přítomnostní. Ozvalo se tu Pekařovo státoprávnictví, které vinilo vídeňský absolutismus ze zániku českého státu a které v připomínce jeho významu pro Rakousko pronášelo i svou pohružku. Mluvu minulosti i později častokrát prohlašoval Pekař za moc, kterou nezmůže žádný útisk a žádné násilí.

Obrozenské selství v jeho myšlenkové sféře postihují podobizny dvou vlasteneckých rychtářů, doláneckého Josefa Dlaska a milčického Františka Vaváka.⁶ Oba jsou Pekařovi typickými představiteli a mluvčími selského stavu a vůbec dokumentem národněkulturní vyspělosti mas, které neztratily svůj duchovní život a vlastenecké cítění, jež v nich tradicemi a vzpomínkami na slavnou minulost latentně žije dávno před prvními národními obranami buditelskými. Je to především Vavákovo náboženské cítění katolické, jeho boj s osvícenskou kulturou a josefinismem, jeho polemiky s evangelíky a vroucí vlastenectví, které lnulo v duchu selského konzervatismu k hodnotám starého světa, jež způsobují, že Pekař staví Vaváka do řady těch, kteří s Balbínem v čele jsou mu dokladem domácích, vlastních kořenů národního obrození. Z původního referátu o *Pamětech* Vavákových vyrostla Pekařovi psychologicko-historická studie o duchovní náplni selského písmáka. Vavák přestává být členem uzavřené sociální skupiny selské a vstupuje v kladném zhodnocení Pekařově v duchovní majetek celého národa. Uvědomělý a hrdý sedlák, živící svou národní naději v prožívané lepší minulosti, stává se v podstatě spoluvůrcem nového češství, v němž zaznívá uvědomělý tón národní a státoprávní i silné sociální zabarvení selské. Jak Dlask, tak ani Vavák nezapřou v sobě sedláky, jimž nejmilejší věcí srdce je pozorování přírody, zájem o věci zemědělské a rodinné. Dva stoupecí novodobé selské sociální a kulturní emancipace jsou modelující rukou Pekařovou zachyceni nejen jako svědkové myšlenkové změny národního obrození, nýbrž také jako vlastní doklady činné vůle selského stavu zařadit se jako rovnoprávný člen do národního celku.

Jako historika selského stavu musíme Pekaře hodnotit i tenkrát, když ve svém hledí, politicky zaměřeném na přítomnost a do budoucna, provádí *kritiku popřevratové reformy pozemkové*.⁷ Zdálo by se paradoxem, že historik selské minulosti kritizuje dílo, jež mělo hospodářsky a sociálně posílit selský stav a rozšířit přirozenou základnu národně lidového státu. Vskutku však promluvil tady muž, který prost stranických předpokladů a agitačních cílů chtěl nutnost hospodářské a sociální reformy ve prospěch středního selského stavu spojit s prospěchem všeho národního a státního celku. Kvap, s nímž zákony o pozemkové reformě byly vydávány, a teoretická radikálnost její, která vskutku pak praxí byla neobyčejně zmírňována, naplňovaly Pekaře obavou o hospodářskou a sociální budoucnost mladého státu. Motivy jeho vystoupení byly ty nejčistší. Vedle konzervativních motivů obavy a obrany působil tu v neposlední řadě moment mravně teleologický, „aby odborník, nespoutaný žádnými ohledy osobními nebo stranickými, nerozpakoval se kdykoliv vystoupiti proti omylům, které mají nesporný vliv na praktické řešení jedné z nejdůležitějších otázek naší přítomnosti a budoucnosti“. Pekař není zásadně proti pozemkové reformě, hodnotí ji jako dílo hospodářské a sociální, které má jednak provést zdravý vzájemný poměr rozličných forem zemědělské držby s ponecháním velkostatku do 10 % držby vsí zemědělské půdy a přizpůsobením rozdělení velikostních skupin statků podle výrobních podmínek jednotlivých krajín a které má jednak zesílit střední selský stav, vytvořit z trpasličího hospodáře chalupníka a z chalupníka sedláka. Pekařovi pak především jde o rozsah a metodu reformy a tady nesouhlasí s tendencí zákonů o pozemkové reformě. Nesouhlasí především s historickým odůvodněním pozemkové reformy jako trestní akce proti nenárodní pobělohorské šlechtě, která půdu národu vzala, a to poukazem na zásluhy české šlechty o naše národní obrození. Opírá se tu o dílo Hanušovo *Národní museum a naše obrození* a v mnohých částech svých výkladů vlastně dospívá k obrazu dějinné funkce šlechty v našem národním životě. Domníval se, že k provedení hospodářsky a sociálně reformního díla, které na Slovensku mělo mít program v podstatě jiný, radikálnější, stačí 300 000 až 350 000 ha, které by se získaly ne mravně neoprávněným a hospodářsky škodlivým zákonem záborovým a vyvlastněním, nýbrž tak, že by velkostatek odevzdal státu část své půdy v náhradu za uzákoněnou dávku z majetku, že by tedy ji platil ne v penězích, nýbrž v půdě, a že by vedle toho uzákoněno bylo přednostní právo státu ke koupi velkostatků, daných potom do parcelace. Pekař ovšem představoval si reformu

jako dílo důkladné přípravy a dlouholetého provádění. V tom směru vzor německý mu jistě tanul na mysli; otázkou zůstává, zda toto Pekařem navrhované řešení by dospělo předpokládaného cíle a zda se myšlenkově shodovalo se zradikálnějším sociálněpolitickým názorů chvíle, v níž vznikalo, neboť jen tak by mělo předpoklady na uzákonění a úspěch. Pekař je si vědom této dobové podmíněnosti radikálního rázu reformy, a proto žádá ve chvíli vnitřního uklidnění novelizaci zákonů. Obává se zmenšení státních příjmů, poklesu produkce, hospodářského ohrožení nabyvatele v době nepříznivé a nebezpečí pro kulturní památky naší vlasti. Jestliže mnohé z předpokladů Pekařovy kritiky se nesplnilo, je nutno také říci, že praxe pozemkové reformy se odchytila od její původní radikální teorie. Kniha Pekařova je jinak historicky významnou skicou o vzniku a vývoji myšlenky pozemkové reformy u nás po převratě, třebaš do zákulisí politického boje o ni, do zrodu plánů a změny stanovisek nemohl přirozeně Pekař ještě vidět. Ale i tak v kritice vzniku, metod a obsahu pozemkových zákonů nebude moci být dílo jeho od budoucího historika pozemkové reformy pomínuto. Pekař stává se sám pramenem k nejnovějším agrárním dějinám.

Také v kritice pozemkové reformy jde Pekařovi o poměr půdy selské k velkostatkářské a o rozdělení její mezi jednotlivé velikostní skupiny, jako mu šlo o postižení této relace v minulosti, takže mohl Pekař dobře říci, že psátí *dějiny selského stavu* znamená psátí *dějiny selské půdy*. Toto pojmové vymezení obepíná sice významnou část dějin selského stavu, resp. dějin agrárních, nepostihuje však v této své pregnantní formulaci všechn obsah selských dějin, především ne život selského člověka samého. Je pravda, že nesvobodná půda, majetek to pána, způsobovala hospodářskou, právní a sociální závislost selského poddaného na vrchnosti, že z výtěžku půdy a prací na ní živil se sedlák takřka plně a že konečně tu vyrůstal i určitý osobní psychický poměr k ní – přece však vlastní duchovní život sedlákův prýštil z pramenů jiných. V Pekařově pojetí selských dějin zdá se, jako by základním jejich obsahem byla hospodářská a společenská stavba, rozčleněnost její ve velikostní a sociální kategorie selského obyvatelstva, právní poměr sedláků k pánu a vrchnostenská, státní a církevní břemena. Než v praxi rozšířil Pekař tuto svou prvotní formulaci, pronesenou v *Knize o Kosti*, o studium psyché selského člověka v minulosti, a to jak svým rozbořením selské otázky v husitství, tak dějinně psychologickým pohledem do nitra dvou obrozenských vlasteneckých rychtářů. Tady ukázal Pekař na nové možnosti výbojů agrárních dějin.

Tato změna v zaměření historikovy pozornosti na duchovní jevy v dějinách selského stavu náleží do *podnětného působení* Pekařova, právě už jako samo po stránce rozvrhu i metody vzorné vypracování agrární monografie kosteckého dominia působilo na naši agrární historiografii. Pekař sám vědomě své dílo k tomuto pedagogicko-exemplárnímu cíli pracoval a myslel. Než i jinak vyrůstaly z jeho díla badatelské podněty. Ukazoval na nutnost edicí agrárněhistorických pramenů (katastry a jejich revizitační materiál), upozorňoval na bohatost materiálu pro kulturní a populační dějiny v duchovenských fázích tereziánských katastrů, zdůrazňoval historickou nutnost studia pomístných jmen a probádání panského katastru tereziánského. Svým průkopnickým studiem a dotekem neřešených problémů agrárních dějin vybízel k studiu dějin cen, otázky selského zadlužení v minulosti, k studiu forem a ekonomie panského a selského hospodářství, jejich vztahů, technické vyspělosti, výnosnosti a vůbec k dějinnému studiu hospodářské bilance celého statku. I potřeba studia agrárních reforem, tereziánských a josefínských až do vyvázání z poddanství je v jeho pra-

cích vyslovena. Stejně z jeho díla vyplývá nutnost studia nejnovějších dějin agrárních a selských a celého onoho selského emancipačního pochodu uvědomovacího od obrození až do dnešní doby. To v podstatě už se dotýká nutnosti nové orientace agrárních dějin, kterou tak bohatě ve svém Vavákovi Pekař napověděl.

Pekařovo dílo bylo u nás objevem, nejen pokud se týká látky, nýbrž i pokud se týká *metody*. Metodickým předpokladem pro dějiny selského stavu byla Pekařovi hluboká znalost dějin hospodářských a sociálních vůbec, ústavních a právních zvláště. A tu jest třeba jmenovat působení Bohuše Riegra na tento Pekařův zájem. Dílo Pekařovo roste z kriticky opatrné analýzy badatelsky dosud nezhodnocených pramenů, jimž jeho experimentálně kombinující zrak otvírá němá ústa. Zúžením na obvod panského dominia bylo dosaženo hloubky metodické a obsahové, která mohla pak vést k aplikaci a k porozumění celkového vývoje agrárních dějin v zemi. K výsledkům ceny všeobecné dochází Pekař především srovnávací metodou stejnorodého materiálu a k názornému pochopení stavu a vývoje používá jiné cesty srovnávací, totiž

Zděná brána do dvora hospodářské usedlosti. Tuněchody, okres Chrudim. Foto: František Slavík (?), 1912. Sběrka Etnografického ústavu MZM.

srovnání s minulostí a s přítomností. Komparace a relace jsou vůbec typické jevy pro Pekařův výklad hmotných dějin agrárních. Látku k nim poskytovala mu historická statistika, kterou si pracně vytváří a kterou hodnotí jako významnou pomůcku historickou ne sice co do absolutnosti jejich čísel, nýbrž co do relativnosti jejich. Pekař je si vědom toho, že číslice samy o sobě znamenají pravidlem málo a že hodnoty nabývají teprv vzájemným srovnáním. Výpočty, tabulky a odhady Pekařovy jsou neobyčejně střízlivé, kritické, a tudíž i při relativnosti dobových udání pravděpodobné. Staví je do služeb plastické názornosti svých výkladů a používá jich jako východiskového podkladu svých všeobecných úvah. Nejsou mu cílem, jako se staly v rukou malých jeho následovníků. Aby ovšem mohly mít platnost bezpečnější, musely by mít širší srovnávací základ. To se týká především historie cen, kupní síly peněz a jejich převodu na dnešní poměry právě tak jako celkové hospodářské bilance selského statku.

K významným kladům Pekařova díla v dějinách selského stavu náleží jeho pojmová jasnost a pojmotvorná činnost. Nedává sice ve všem základ terminologii selských dějin, ale ustaluje ji přesným vymezením rozsahu a obsahu některých pojmů a forem hospodářského, právního a sociálního života selského. Vzpomínám jen na Pekařovo vymezení lánu, korce plošného a korce osevu, pojmu a formy svádění gruntu, charakteru poddanské berně nebo jednotlivých sociálních kategorií selských, sedláka, chalupníka, podsedka aj. Historické pojmosloví, které je jednou ze základních podmínek vědecké práce historické, nachází v Pekařově logickém myšlení trvalé obohacení. S pojmovou jasností a logikou vnitřní stavby díla souvisí Pekařův dar pochopitelného výkladu, který přes svou formální prostotu má klasičnost slovního výrazu a který je na druhé straně podporován epickou kresbou a sugestivně působivým slohem.

Význam Pekařova díla, posvěceného vědeckou a mravní jeho autoritou, je pro české agrární dějiny povahy základní. Jím teprve vpravdě agrární dějiny dostávají suverenního zákonodárce a vládce, jím teprve vyrůstají v samostatnou vědní disciplínu historickou. Pekař dává agrárním dějinám bezpečný základ v hospodářském a sociálním životě. Objevuje minulou selskou skutečnost,

zanechává hypotéz a právně-sociálních schémat, či lépe: právní a sociální strukturu naplňuje životem. Dosud byl o agrární dějiny zájem převážně juridický, a třeba bylo vydáno mnoho bohatého materiálu k agrárním dějinám, nebylo jeho vědeckého ztělesnění. Pekař od strohého materiálu jde k tvorbě, od práva k hospodářství, společenskému životu, k zemědělské technice a naznačuje cesty k vnitřnímu životu selskému, k jeho kultuře, smýšlení a myšlení. Netvoří sice budovu, ale připravuje k ní cesty a klade k ní základy. Mění jako iniciativní vůdce orientaci agrárních dějin, dává jim program a jako duch jasnozřivý vycituje jejich budoucí cesty a úkoly. Proto jeho význam není jen věcný a metodický, nýbrž také ideový, proto jeho dílo není jen odkazem, ale také příkazem.

Poznámky:

1. O historickém kolektivismu vzhledem k selským dějinám už v čl. *Memoiren des Bauern Josef Dlask, Politik* 1898, 25. Dez. O významu rozdělení pozemkového vlastnictví v ref. o knize F. A. Slavíkové O popisu Čech po třicetileté válce, *ČČH* 1910, XVI, s. 441 sl.
2. Srovnej k tomu především Pekařovy posudky knih: Leo Heinrich, *Untersuchungen zur Besiedelungs- und Wirtschaftsgeschichte etc.*, O. Hötsch, *Die wirtschaftliche und soziale Gliederung vornehmlich der ländlichen Bevölkerung im Meissnischergebirg. Kreise, Čes. čas. hist.* VII, 1901, s. 76–84.
3. Je to především kritika literatury o staroslovanské záduze a díla Jasinského *Očerki i izslédovanija po socialnoj i ekonomičeskoj istorii Čechii v srednie věka*. Viz K sporu o záduhu staroslovanskou, *ČČH* VI, 1900, s. 243–267, a K českým dějinám agrárním ve středověku, *ČČH* VII, 1901, s. 326–363.
4. Th. Antl-Jos. Pekař, Kojakovice, *ČČH* VII, 1901, 163 sl.
5. *Žižka a jeho doba*. I. díl, kap. 14: O sociálněpolitickém obsahu táborství, s. 169–198.
6. Viz *Memoiren des Bauern Josef Dlask, Politik* 1898, 25. Dez. a úvahy o Vavákovi na podkladě jeho Paměti v *ČČH* XIII, 1907, s. 434–439; XXII, 1916, s. 192–216, *Venkov* 4. dubna 1915 a *Nár. politika* 15. a 16. listopadu 1916.
7. *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha 1923.

Původně otištěno v knize Rudolf Holinka (ed.), *O Josefu Pekařovi. Příspěvky k životopisu a dílu*, s. 199–213, Praha 1937. Archaický pravopis upravila redakce CDK.

František Kutnar (1903–1983) je významnou osobností českého dějepisectví.

Ke „genocidě ve Vendée“

OD PORUŠENÍ TRADICE K LEGITIMITĚ HISTORIKA

JEAN-CLÉMENT MARTIN

V roce 1985 jistý mladý historik jménem R. Sécher vystoupil s tvrzením, že za Velké francouzské revoluce byl francouzský kraj Vendée z vůle revolučních sil postižen genocidou, kterou prováděla vojska pod vedením generála Turreaua. Toto tvrzení brzy opustilo čistě vědeckou a univerzitní půdu a stalo se ve Francii celonárodním tématem. Zatímco sama válka ve Vendée kromě jistého trvalého politického vlivu zůstala bez dějinné návaznosti, uvedené tvrzení podalo svědectví o proměně společenské úlohy historie. Časový odstup od sporu, který se po onom prohlášení rozhořel, je možné využít ke zhodnocení úlohy historie a historika.

Tehdejší debata si totiž vzala na mušku vzdělance, politiky, novináře, historiky prvotřídní i podřadné, univerzitní i neuniverzitní, dějinné události Vendée a Francouzské revoluce smíchala s dějinami Sovětského svazu a s nacismem, nastolila otázku státního násilí a politické legitimacy, ovšem jádrem vši diskuse bylo pojetí a místo historika ve francouzské společnosti. Cílem naší studie je nezůstat jen u posouzení jednoho případu z oblasti dějepisu – ve smyslu „jak psát dějiny“ – z 80. let 20. století, ale poskytnout materiál k zamýšlení nad naším vztahem k minulosti a prozkoumat to, co mělo zamíchat starými pořádky v obci historiků. Případ s „genocidou ve Vendée“ tedy navazuje na úvahy o „krizi“ historie.¹

Skutečnost, že se autor těchto řádků také účastnil tehdejších polemik – bohužel ne výměny názorů² –, by neměla být chápána jako příliš velký handicap. Je sice pravda, že jsem se postavil proti metodám a závěrům R. Séchera, ale rozhodně nemám v úmyslu zde znova otevírat diskusi o podstatě věci, protože otázku dnes již považuji za vyřešenou. Jde jen o to co nejvěcněji načrtnout jednotlivé etapy oné debaty o minulosti, aby bylo

možno posoudit, jaká úloha se přisuzuje vědeckému historikovi, a pochopit, o co v této diskusi jde ještě dnes. Vyplynulo tu na povrch, že „obec historiků“ prodělala nevratnou změnu, a ukázalo se, jak vědeckou rozpravu posuzují sdělovací prostředky a jaké nepochopení panuje mezi vědeckým zkoumáním a společenskou poptávkou.

Pro porozumění celku je nutné nejprve vyložit hlavní peripetie daného sporu, zařadit jej do kontextu bádání o válkách ve Vendée a stanovit, kdy byl tento pojem zaveden do historie. Pak bude možno přistoupit k otázce, jak se píše dějiny a jak to přijímá společnost.

Přehled fakt

Než budeme mluvit o historii, musíme prozkoumat, co znamenalo užití tak závažného pojmu, jako je „genocida“, v univerzitních rozpravách o revoluci a o událostech ve Vendée. Tento průzkum bude nutně neúplný, i když práce J.-D. Nahona³ představuje spolehlivý zdroj s dobrými argumenty.

Událost rozhodujícího významu se odehrála v září 1985 na Sorbonně, když čerstvý třicátník R. Sécher, který dva roky předtím pod vedením P. Chaunuho úspěšně dokončil postgraduální doktorskou práci věnovanou jisté nantské obci za války ve Vendée, obhájil habilitační práci. Bylo to důležité pro historiky revoluce, z nichž se většina toho dne účastnila v Rennes jednoho z prvních sympózií k přípravám 200. výročí Velké francouzské revoluce, shodou okolností věnovaného projevům odporu vůči revoluci. V komisi, která posuzovala práci věnovanou otázce Vendée, nebyla žádná z vědeckých osobností soustavně se zabývajících tímto obdobím.

I když ne všichni renneštní historikové znali kandidáta, který promoval na tamní univerzitě, jeho úspěšná obhajoba nebyla pro úzký kroužek odborníků na problematiku Vendée žádným překvapením, protože jeden z jejich hlavních představitelů, vojenský lékař generál Carré, nantský člen spolku „Vendéská paměť“ (*Le Souvenir vendéen*), podporoval R. Séchera, pomohl mu k publicitě a osobně přijel na Sorbonnu. Krátce poté otiskl krátký článek v časopisu *Revue du Souvenir vendéen*, v němž upozornil na opravdu převratnou skutečnost, že lze na Sorbonně obhájit docentskou práci o otázce Vendée stavící se k ní kladně.

Závěr celé práce zněl, že kraj Vendée byl vystaven genocidě pořádané revoluční vládou, jak napovídá i název knihy *Un génocide franco-français* (Genocida Francouzů Francouzi), vydané zanedlouho, v roce 1986, v nakladatelství Presses universitaires de France pod záštitou J. Meyera a P. Chaunuho. Oba sorbonnští profesori, jeden v předmluvě, druhý v úvodu, zdůraznili přínos mladého historika a závažnost závěrů, k nimž dospěl. Podtitul knihy *La Vendée-Vengé* (Pomstěná Vendée) si ob-

ratně pohrál s místním názvem *Vengé* (česky „pomstěná“), který roku 1793 Národní konvent přidělil kraji Vendée. Vendée teď byla jakoby dvojnásobně pomstěna.

Postoje R. Séchera se zastával P. Chaunu, působící jako vůdčí osobnost skupinky povětšinou mladých historiků (americký historik S. Kaplan je nazval „Chaunu's boys“), kteří vydali nebo k vydání chystali celou řadu prací o Francouzské revoluci s nesmírně kritickým nábojem. Šlo tedy o hromadnou ofenzívu, odsouzení genocidy nebylo izolovaným skutkem, ale součástí útoku na zavrženíhodné praktiky revoluce, na němž se podíleli tak uznávaní historikové jako Jean Tulard, profesor na Sorbonně a studijní ředitel na École pratique des Hautes Études, nebo Jean de Viguerie, tehdy profesor na univerzitě v Angers. P. Chaunu se jako hlavní představitel tohoto polemického proudu a autor díla popisujícího tragické důsledky Francouzské revoluce⁴ hlásil o autorství výrazu „genocida Francouzů Francouzi“.⁵ To by mu ovšem mohl upírat biolog Henri Laborit, který užil toto slovo již předtím, zejména ve filmu Alaina Resnaise *Mon oncle*

Jean Sorieul: Bitva v Le Mans roku 1793 (olej na plátně, 1852)

d'Amérique (Můj strýček z Ameriky), a časopisu *Le Monde* poskytl rozhovor s podtitulem „Volnost, rovnost, bratrství – slova, s nimiž se provádí genocida“.⁶

Z pochopitelných důvodů neměla debata zůstat pouze na domácím poli, kde se budou dva francouzské tábory přít o Velkou francouzskou revoluci. R. Sécher v knize *Juifs et Vendéens* (Židé a lidé z Vendée) vydané roku 1991 s podtitulem „manipulace paměti“ srovnal vývoj chápání genocidy ve Vendée s historií genocidy Židů a uvedl, že je třeba oživit památku vendéeské genocidy, tak jak se to u židovské genocidy již stalo. Hodnotí-li se genocida Židů jako jeden z nejhorších zločinů, pak je možné francouzskou revoluci, její metody i cíle přirovnat k nacismu. Sécher se opřel o citace z německého historika E. Nolteho a o názory advokáta Jeana-Marca Varauta, autora knih o Norimberském procesu a o soudním teroru, rozhodně odsoudil konspirativní mlčení kolem vendéeských událostí a postavil revoluci na roveň nacismu, podobně jako se ne nepochopitelně srovnávala revoluce se stalinismem. (K tomu došlo v německém „sporu historiků“ a při Barbieho procesu.⁷)

Zatím se genocidy chopily sdělovací prostředky. Již v roce 1986 si R. Séchera pozval do svého literárního pořadu známý publicista B. Pivot, příloha deníku *Le Figaro* nezůstala pozadu a obvinila francouzskou vládu, že toto téma zahaluje mlčením. R. Sécher se v celé řadě vystoupení v rozhlase a v televizi pokusil pro události ve Vendée prosadit slovo genocida a znevážit předchozí historiky jako „revizionisty“, stejně jako „oficiální historii“, která se podle něj záměrným mlčením dopustila překrucování dějin.⁸ V mnoha novinách a časopisech (např. *Études* nebo *Canard enchaîné*) byla Sécherova kniha kladně hodnocena, přičemž se zdůrazňovala důležitost odhalení, k nimž měl dospět.⁹

Pokud existovaly ke knize nějaké výhrady, objevovaly se většinou na stránkách odborných časopisů, což bylo považováno za v podstatě malichernou odplatu vysokoškolských historiků, místo nichž tentokrát sklídl uznání někdo jiný. Tyto kritiky autorů jako C. Langlois, F. Lebrun, P. Bossis, J.-C. Martin se ovšem týkaly klíčových míst – u Séchera nenašli ani definici slova „genocida“, ani jistý respekt při jeho užívání ve srovnáních, ani zodpovědný přístup k demografickým zdrojům ze západofrancouzských archivů (zde byly odhaleny závažné nedostatky), ale naopak narazili na překroucené (neúplné nebo z kontextu vytržené) citace příslušných textů. Celek ani nejmenším neodpovídal nejzákladnějším pravidlům toho, jak metodologická škola konce 19. století kodifikovala psaní o dějinách. Vydáním „pro-vendéeských“ textů A. Gérarda,¹⁰ jinak autora doktorské práce pod vedením F. Fureta, se ve

stejném táboře oslabil vliv Sécherovy knihy, protože nový badatel, jehož obratem pochválil P. Chaunu, nepřevzal Sécherův mediální styl ani metody.

Roku 1993 byla v Paříži uspořádána výstava „Vendée, Chouanneries, L'Ouest dans la Révolution“ (Vendée, rojalistické vzpoury v Bretani a Normandii, západ Francie za Velké francouzské revoluce) pod záštitou J. Chiraca a kardinála Pouparda jako předsedy čestného výboru, jehož členy byli zejména R. Sécher jako autor publikace k výstavě, P. Chaunu a J. Tulard. Do La Roche-sur-Yon byla svoláno kolokvium za aktivní účasti Philippa de Villiers, předsedy okresní rady departementu, a pod záštitou ostřílených historiků z předních pařížských univerzit, kteří nelitovali námahy a přijeli. Sešli se tu historikové, specialisté na revoluci, další odborníci a dějepisci ze všech koutů, jejichž příspěvky byly většinou zaměřeny vůči revoluci jednoznačně nepřátelsky; mluvily o genocidě, ale málokterý vzbudil zájem o diskusi. Nakonec se před slovem genocida dala přednost pojmu „populicida“. I když byl pro jistotu uveden jako „přesný protějšek naší dnešní ‚genocidy‘“,¹¹ přece jen k nějaké změně došlo, a ne bezvýznamně.

Tato změna se odehrála v souvislosti s novým vydáním jednoho Babeufova pamfletu, který zmíněné slovo použil ke znevážení Robespierrových plánů; tento pamflet doprovodili komentářem R. Sécher a J.-J. Brégeon.¹² Byla především důsledkem diskuse, již vyvolala Sécherova kniha a kritické připomínky k ní, protože i mezi kritiky se našli učení zastánci vendéeské věci. Sice mohli být spokojeni s uznáním faktu, že Vendée postihly represe, ale proto ještě nemuseli souhlasit s čísly, která předložil R. Sécher, který dospěl k závěru, že v letech 1792 až 1802 zmizelo 117 257 (sic!) osob.¹³ Takový výsledek dalece přesahoval čísla udávaná před dvěma sty let – já jsem odhadl, že za dobu války „zmizelo“ 200 až 250 tisíc osob. Pierre Marambaud, zastánce vendéeské věci, později ve své knize vydané v září 1993 a zabývající se událostí známou jako masakr „des Lucs“ dospěl k názoru, že spor kolem „genocidy“ je „bez významu“, že nemá smysl užívat „příliš silná“ slova a že ať se řekne genocida, nebo masakr, „utrpení je to stejné“.¹⁴ Lze dospět k závěru, že po roce 1993 ono slovo sice mizí – stejně jako jeho hlavní šířitel – ale případ zůstává, a dokonce má vliv na historiografickou rovnováhu. V roce 1995 bylo založeno Vendéeské středisko historických studií pod záštitou P. Chaunuho a F. Fureta se sídlem na univerzitě Paris IV-Sorbonne; ředitelem se stal A. Gérard, vedoucí výzkumu, jenž následujícího roku uspořádal druhé kolokvium s názvem „Po Teroru obnova“, představující příspěvky stejného názorového zaměření od autorů, kteří se většinou zúčastnili setkání v roce 1993.

Tradice konfliktů

Historiografie událostí ve Vendée – a kontrarevoluce – vznikla v bojích historických škol a ideologických proudů, hlavně ve střetech mezi obcí univerzitních historiků a ostatními odborníky, publicisty a nutno říci i členy Akademie, jako Pierre Gaxotte nebo vévoda de Castries. Mohlo tomu vůbec být jinak? Válka ve Vendée kromě jistého trvalého politického vlivu zůstala bez dějinné návaznosti. Zatímco tu bylo i mnoho jiných protirevolučních lidových bouří, jediné události, k nimž došlo na jih od Loiry, byly z politických důvodů vyhodnoceny jako válka a svolaly na sebe represe, srovnatelné snad jediné s podobným postižením Lyonu, Marseille a Toulonu. Vendée zůstala klíčovou otázkou jediné vlivem politických her legitimistických elit v 19. století, které – mluvilo-li se o Vendée jako o kraji, který zůstal věrný, a tedy je nositelem nejvyšších ideálů¹⁵ – úmyslně zlehčovaly rojalistické vzpoury chouanů s poukazem na to, že se zvrhly v drancování.

Nemá smysl přepisovat již prožité dějiny, přesto je třeba zdůraznit, že od prvopočátku, tedy od doby direktoria a císařství, byla písemná svědectví o osobní účasti na událostech podrobována přísnému úřednímu dohledu. Nejznámějším příkladem jsou Paměti (*Mémoires*) markýzy de La Rochejaquelein, kterým Napoleon svým zákazem de facto zabránil vyjít. Až do nedávné doby bylo možné poměrně snadno rozčlenit obrovskou bibliografii na dané téma na dva opačné tábory, prorevoluční („modrý“) a provendéeský („bílý“),¹⁶ necháme-li stranou, že C. Petitfrère přidal třetí kategorii – „vědeckou“ historii, již mají tvořit práce autorů, jako jsou P. Bois, M. Fauchoux, C. Tilly, a která se liší od dvou předchozích. Byla to ale marná snaha; jmenovaní autoři i sám C. Petitfrère byli zařazeni k „modrým“ a jejich vědeckost ustupovala do pozadí před myšlenkami, jejichž nositeli byli.

Není možné pominout slavnou tradici hádek z konce 19. století, kdy mezi vyznavači jednotlivých proudů všech možných statutů zavládla vzájemná nesmiřitelnost. Alphonse Aulard, první titulární vedoucí katedry Dějin francouzské revoluce na Sorbonně, se proslavil svou radou C. Portovi, archiváři departementu Maine-et-Loire, „poslat do prdele“ abbého Bossarda, zastávce vendéeské věci, kterého mimochodem označil za „špinavce“.¹⁷ Je nutné poznamenat, že i apriorní soudy Julesa Micheleta nebo Jeana Jaurèse o vendéeské problematice byly zabarveny podobně polemicky.

S odstupem času je třeba říci, že metodické chyby a ideologické klapky na očích byly tím, co se setkalo s největším ohlasem. Dějinami Francouzské revoluce se zabývali stejně vysokoškolské badatelé, myslitelé i politikové, a to tak, že si vyměňovali odborné názory, ale nesažili se stanovit žádné metodické zásady a k některým z nich se přihlásit. V 90. letech 19. století sice vzniklé univerzitní struktury vytvořily výzkumný program s pevně danými postupy, Aulard začal vydávat archivní texty a parlamentní dokumenty (což je dílo, které dosud pokračuje), metodická škola představovaná slavnými jmény Langlois a Seignobos zavedla pravidla spočívající především v ověřování písemných zdrojů a diskvalifikování svědectví pocházejících od pamětníků, ale přes to všechno politické a ideologické vášně neutichly. Z příkladů, jejichž řada sahá až do nedávné minulosti, lze poznat velmi bouřlivé politické a ideologické ovzduší, které silně poznamenalo celou historiografii války ve Vendée i francouzské revoluce jako celku.¹⁸ Vznikly tu opačně vyhraněné skupiny, které se navzájem neuznávaly.

V konkrétním případě zpracovávání dějin Vendée se pravidlo historické správnosti ještě v 80. letech 20. století stalo tím, co proti sobě postavilo univerzitní historiky, čerpající výhradně z archivních zdrojů, a ostatní odborníky, kteří vycházeli z pamětní tradice a byli zastánci vendéeské věci. Důkazem jsou na jedné straně zásadní práce Charles-Louise Chassina, druhou stranu představují duchovní Deniau, Drochon a Uzureau. Gambettův přítel Chassin, neúspěšný iniciátor založení muzea revoluce vydal jedenáct svazků, které v kritickém vydání přetiskovaly dříve zveřejněné archivní i pamětní dokumenty. Zastával republikánský postoj, nepřátelský k sansculottům a k Robespierrovi, na jehož hlavu padá odpovědnost za násilné represe ve Vendée roku 1794. Z opačného hlediska pohlíželi na věc oba abbé, Deniau i Drochon, kteří zveřejnili pětisvazkové *Dějiny Vendée*, líčící události na základě ústního podání a vzpomínek přívrženců publikovaných po celé století. Rozpor mezi oběma směry nemohl být ostřejší, ať jde o zdroje a cíle, nebo o metodu. Na prvním místě se stále držel ideologický záměr, což bylo patrné ze čtyřicetileté mravenčí práce abbého Uzureaua, jejímž plodem bylo několik tisíc článků z „bílého“ hlediska rozebírajících dobové dokumenty. V některých případech použil texty, které již dříve zveřejnil Chassin, ale vybral jiné pasáže než on. Nantský archivář Emile Gabory byl počátkem století jedním z prvních, kdo systematicky prozkoumali archivní anglické fondy týkající se Vendée, ovšem dějiny v jeho zpracování také spíše stranily bílým. Všichni tito autoři se více nebo méně obsírně zmiňují

o násilných represích z let 1793–1794, i když je pravda, že ústní svědectví, shromážděná a otištěná „bílymi“ autory, popisují krutosti s větší silou než „modří“ autoři, kteří v takových případech podání pamětníků nedůvěřovali. Naše vlastní práce¹⁹ má za cíl předvést, jak se postupně na sebe kladly jednotlivé vrstvy dějepisectví o Vendée, a ukázat, že u jistých faktů, především u zmíněných násilností, není možné se obejít bez ústní tradice; dospívá k závěru, že přinejmenším univerzitní historikové 19. století se při svých výzkumných zásadách neprávem drželi pouze archivních pramenů, které byly z politických důvodů v letech 1793–1794 zpracovávány nepravdivě.

Tato monumentální díla i přesto zůstávají zásadně důležitá, za prvé proto, že přinesla dodnes citované dokumenty; dokonce mnoho dnešních prací je v podstatě založeno na informacích v nich obsažených, protože položila základ určitým myšlenkovým tradicím. Ovšem nelze zcela pominout ono konfliktní ovzduší, které u zastánců Vendée a kontrarevoluce vytvořilo silný pocit, že dějiny Vendée jsou úmyslně zamlžovány a že univerzitní historikové klamou, zatímco ti se ze zásady vyhýbali zdrojům založeným na ústní tradici, protože podle nich nedosahovaly úrovně archivních dokumentů. V rámci historiografie, v níž byl tento rozpor pevně zakořeněn, habilitační práce R. Séchera způsobila hotové zemětřesení. Dá se říci, že ukázala, že i v archivech se skrývají důkazy o temných stránkách revoluce a že celá jedna historická škola zkreslovala její dějiny; paradoxně však podává zaji-

mané svědectví i o výzkumu s univerzitní zárukou. Díla Pierra Gaxotta nebo Jean-Françoise Chiappa si zjevně nedovedla získat celostátní uznání, na to musela být Sorbonna. Tak došlo ke spojení od konce 19. století mimo- běžných dějepisných tradic, přičemž se ukázalo, že není myslitelné, aby historii psali jen univerzitní historikové; ti však jsou ustavičně pod tlakem „společenské poptávky“, která může dát přednost konkurenčním historikům, řídicím se jinými badatelskými zásadami. Tak se stalo, že dějepisnou obec rozštěpilo polemické tvrzení o důležitosti Sécherovy práce, a ještě větší podíl na tom měly sdělovací prostředky, které na sebe vzaly úlohu hodnotit její platnost. Dá se bohužel předpokládat, že tato trhlina se hned tak nezacelí.

O vzniku jednoho anachronismu

Platnost badatelských zásad má svou vědeckou i deontologickou stránku. Začínající historik se zařadí do společenství svých kolegů tak, že přijme hromadně definovaná pravidla uznávaná jako vědecká a zaváže se, že je bude dodržovat. Při příležitosti sporu o genocidu se nakonec ukázalo, jak silný je tento deontologický tlak.

Krom toho, že použití pojmu genocida sledovalo politické a ideologické cíle, dává podnět k zamyšlení nad užitím srovnávacího postupu a nad volbou pojmů. Mrtví z války ve Vendée dnes na sebe strhávají větší pozornost

než kdy dříve. To, co mohlo zůstat pouhou výměnou názorů mezi odborníky, se přidáním nálepky ideologické důležitosti stalo veřejným problémem. Počet zabitých začal historiky vážně zajímat až ve 20. století, bezpochyby pod vlivem hodnocení obou světových válek v řeci desítek čísel. Slovo genocida, použité nejprve pro nacistické Německo a pak pro Arménii a Kambodžu, zapustilo kořeny a vyznačilo něco jako mezník ve světových dějinách, i když ty vždy byly plné masakrů a vraždění; ty ovšem od hitlerovské doby dostaly nový interpretační rámec.²⁰

Čerstvý příklad první světové války vedl Emila Gaboryho v roce 1941 k tomu, že pro dekret z 1. srpna 1793 použil sousloví „plán totálního zničení“. Až pak Gaëtan Bernoville zavedl ve svém díle *Épopée des Lucs*, vydaném roku 1945, pojem „kolektivní holokaust“, který nahradil a vytlačil formulaci „vendéský Betlém“, již použil např. kanovník Prunier. Bernoville znovu vydal svou knihu pod názvem *Revoluční Oradour* a položil důraz na místní povahu oněch jatek – venkovské společenství bylo vyvražďeno na své domácí půdě; srovnání s nacistickou brutalitou se objevilo jen v názvu, text knihy zůstal nezměněn. Nezdá se, že by tento přírůbek byl často používán, i když propagátoři dějin Vendée za druhé světové války vystupovali proti nacistickému pohanství a německému nacionalismu. Slovo genocida se poprvé vyskytlo roku 1960 v práci Armela de Vismes. Claude Langlois²¹ doložil, že se pojem genocidy objevoval příležitostně v průběhu 60. let 20. století, především ve člancích časopisu *Revue du Souvenir vendéen* jako doklad „logického vyústění nové rétoriky, v níž se odráží současné sémantické pole“.²² Proklamativní užití slova genocida v roce 1985 a jeho medializace bezesporu znamenaly zlom.

Vedle již zmíněných výhrad k metodě je třeba zdůraznit, že slovo genocida nekomentoval ani nerozebíral ani R. Sécher, ani žádný z autorů obou předmluv, napsaných z pozice autority a odsuzujících historii, která nehledá absolutní pravdu, v nichž se dokonce hrozilo možností odhalit ještě více hrůz, „kdyby se na tom důsledně trvalo...“.²³ I bez snahy o paradox spočívala hlavní zajímavost knihy v zavedení nové výkladové tradice, jejíž heuristické možnosti nebyly dosud v takové míře využity. Otevřela se tu otázka, co bylo vlastně podstatou revolučních represí, protože v letech 1793 až 1794 postihly cizince, šlechtu, osoby označené za podezřelé, obyvatele Lyonu, Marseille, Toulonu a ovšem Vendée... Jde-li o lidská jatka, masakry, popravy, zločiny a tvrdé rozsudky, historikové váhají, volí určité sémantické pole, ale svou volbu pořádně nevysvětlují. Nejdůležitější by bylo prodiskutovat podstatu onoho zabíjení; ovšem byl-li někdo Francouz, zvyklý na

francouzsko-francouzskou rivalitu, pak nebylo možné přijmout Siriův pohled a uvědomit si to dříve. Tento spor poukázal na nutnost porozumět Francouzské revoluci, nedívat se na ni jako na unikát ve světových dějinách, ale srovnat ji s různými dějinnými celky, mezi něž by měla být zařazena – jde o reformační a revoluční hnutí konce 18. století, „občanské války“, autoritářské a totalitní režimy, utopické proudy, krize přízpusobivosti společností...

Stejně jako není myslitelné „pochopit“ Hitlera nebo Stalina a přitom je nesoudit, není přijatelná ani myšlenka, že lze porozumět Robespierrovi a přitom jako historik přehlížet nutnost jej posoudit, i kdyby jen za pomoci vlastních hodnotových měřítek. Musíme připustit, že historie je intelektuální činnost, která je úzce svázaná s etikou a morálkou, a že má příliš velký vliv na současnost, než aby její vztah k minulosti byl čistě nehmotný. Myšlenka B. Croceho, že není jiná historie než současná,²⁴ znamená, že se pro zkoumání a interpretování veškeré minulosti podle požadavků a metod doby, v níž žije historik, dokonale hodí srovnávací přístup, který je z tohoto hlediska zcela na místě, pokud se dodržují určité badatelské zásady.

Tento postoj s sebou nese žádný relativismus. Každý si může klást různé otázky týkající se minulosti, ale chce-li být považován za historika, musí dodržovat jisté podmínky – podrobit se metodologickým pravidlům, které uznává a určuje zavedená komunita historiků, postup svého uvažování zveřejnit a umožnit tak diskusi k němu, podřídit se kolektivní snaze zpracovat a dále předat kolektivní paměť. Zdá-li se to vše jen chabou zárukou, musíme si uvědomit, že dějepisec nebude považován za historika s velkým H, pokud nebude zapadat do tohoto rámce. Univerzitní příslušnost není nezbytně nutná, jak dosvědčují nedávné příklady Daniela Cordiera nebo Jean-Clauda Pressaka, kteří byli uznáni za historiky, když své práce zpřístupnili kritice. Naopak razantní pokusy diskvalifikovat již zavedenou školu nastupují často tam, kde chybí argumenty, a uznání těch nejlidovějších sdělovacích prostředků nenahradí chybějící krok, kterým je ověření za pomoci protiargumentů. Že v 60. až 70. letech 20. století vznikly historické školy, které se zabarikádovaly na svých pozicích, neznamená, že mají právo vznikat další netolerantní a sebestředné školy.

Návrh, aby se vědecky korektně prozkoumalo, co nového přináší pojem „genocida“ pro pochopení podstaty období teroru, nebyl tedy sám o sobě předem odsouzen k nezdaru – psaní dějin je ze své podstaty „anachronické“, fakta začnou existovat, až je zodpovězen soubor otázek, které vyplnou z nějaké heuristické hypotézy; přitom se

ovšem musí brát ohled na složitost a celistvost daného kontextu, chce-li se pro něj použít pojmenování přenesené z kontextu jiného. Slovu genocida nic neubírá na pojmenovací schopnosti, že jej vymysleli vítězové na konci druhé světové války, ale je třeba upřesnit podmínky, za nichž platí. Jeho definování prospěje, když se použije na masakry Arménů v roce 1915, Indiánů v 16. až 17. století, a případně i na masakr ve Vendée. Ale především musí jít o návrh, který se jako výsledek vědeckého experimentování nebrání revizi – to znamená, že determinanty pojmu budou vyloženy v kontradikci, že budou přesně – i kdyby jen dočasně – vymezeny hranice použitelnosti, že se počítá s časem na ověření a kontrolní znalecké posudky. Zavést nějaký heuristický pojem předpokládá přistoupit na to, že historická pravda je nahodilá – což neznamená relativní nebo nesoudržná – a že ji nelze považovat za jistou, dokud neproběhne diskuse; obě tyto podmínky autoři předmluv k R. Sécherovi šmahem zavrhli. Vědecké selhání v tomto bodě znamenalo závažnou deontologickou chybu, protože je tu zřejmý ideologický záměr.

Odoláme-li pokušení pod pojem „genocida“ zahrnout každé protismyslné masové zabíjení, nemělo by se slovo genocida již volit podle Lemkinových kritérií, ale až po zodpovězení zpřesňujících otázek jako „kdo o tom rozhodl a proč“, které spíše než otázka „jak?“²⁵ zabrání směřování mezi válečnými zločiny, masovým vyvražďováním a zločiny proti lidskosti. Jinak řečeno, pojem genocida nemá smysl, pokud není přítomen ideologický úmysl zacílený na určitou přesně vymezenou skupinu. Pro současné historiografické přezkoumání věci²⁶ se slovo „genocida“ dále užívá, přičemž nacismus není viděn jako kompaktní blok; důležitější je příslušnost velkého množství lidí k určité postupně se prosazující ideologii.

Ovšem nenajdeme žádnou „vendéeskou“ identitu, která by existovala už před válkou, ani nemůžeme tvrdit, že by revoluce násilně zasáhla proti určité entitě (ať náboženské, společenské... či rasové!).²⁷ „Válka“ ve Vendée se objevila v kontextu partyzánských politických bojů, ale „la Vendée“ kromě zmínek právě v tomto kontextu neexistuje, dokonce nelze přesně stanovit ani územní hranice, v nichž represe měly probíhat! Logika výlučnosti, která ovládla revoluční Francii, měla zacíleno na bezpočet nesouhlasících, které chápala jako přesně vymezené kategorie navazující na tradici násilí ze starého režimu a radikalizované ve snaze najít společný názor. Revolucionáři neměli k ruce žádnou pevně danou doktrínu založenou na výlučném ideologickém směru, ani nepatřili k nějaké systematické fyzické organizaci, ani nevráždili podle nějakého plánu – dokonce i výjimečné soudy respektovaly

ustanovení zákona. Bezpochyby je třeba hodnotit nečinnost Konventu, Výboru pro veřejné blaho i Robespiera, ale nesmí se přitom zapomínat na jejich neznalost skutečných poměrů v té oblasti. Ať byly násilnosti sebezávažnější, mají blíže než k politické genocidě k jiným bojům světových dějin, v nichž proti sobě stály vzbuřené lid a státní moc, která s ním jako se vzbuřencem i nkládala. Pomineme-li nedodržování badatelských zásad, ona klíčková s genocidou nebyla vědecky marná, jenže vyvolala polemiku, která měla krajní praktické důsledky.

Změna interpretačního rámce

Jedním z nejzávažnějších důsledků tohoto sporu byla úprava interpretačního rámce dějin Vendée, která svědčí o tom, jak nepevná je síť hypotéz utvářejících naše historické vědomí.

Když Chateaubriand v roce 1819 zveřejnil číslo 600 tisíc, které mělo vyjádřit počet všech obětí, nevyvolalo to žádný rozruch. V 19. století se o hromadném zabíjení mluvílo jen jako o exemplárním případě. Daná čísla sice zesilovala hrůzný dojem, ale jejich význam se lišil podle toho, co kdo chtěl o revoluci říci. První procesy blahořečení obětí z Vendée zabitých za revoluce, které zahájili biskupové z Luçonu a Angers na samém konci 19. století, vycházely z probíhajících podobných procesů kolem karmelitánských mučedníků a řeholnic z Compiègne; i s Vendée se začal spojovat termín „mučedníka“²⁸ a náboženský význam převážil nad ostatními hledisky, vždyť revoluce byla dílem ďáblovým. V rámci takových úvah by nikdy nepřišlo na mysl Lyoňanům, kteří také vzpomínají na své mrtvé z roku 1793, považovat Vendéeské za jediné nepřátele revoluce a za její smírné oběti. Je třeba říci, že zemřel-li podle jedněch každý z Vendée jako světec a jeho zvířecího (a zpitého) kata čeká věčné zatracení, v opačném táboře pohlíželi na zavražděného z řad „modrých“ jako na hrdinu a na vendéského venkovana jako na zaostalého a buranského fanatika. Je pravda, že místní republikáni opakovaně odsuzovali takovou zaslepenost, která příkazovala upalovat lidi u sloupů; v 30. letech 20. století velice důrazně připomněli zvěrstva, kterými začaly vendéeské události (například Machecoulovy „růžence“). A tak v 80. letech 20. století, pomineme-li málo přesvědčivé výjimky – zastánci modré, revoluční strany vymizeli a uvolnili tak prostor pro to, aby se z Vendée stalo dějiště oné mediální genocidy.

Dalším a důležitějším důsledkem sporu o genocidu je, že se povědomí o vendéeských událostech zlaicizovalo,

že se staly součástí celonárodního dějinného povědomí a jednoznačně zmizel zvyk památku Vendée představovat se svatozáří. Tato epizoda znamenala, i když neúmyslně, mezník v „bílém“ historiografii, protože univerzitní historikové řazení jednoznačně na stranu bránců Vendée poprvé přestali představovat opozici a stali se zárukou pro romanopisce a esejisty. Určitě měli i svůj podíl na změně citlivosti, s níž se z Francouzů stali zastánci vendéeských hodnot, ovšem toto vítězství souviselo i se zeslabením vlivu militantní lokální paměti. Nejvyšší autoritou pro ověřování soudů se staly archivy, jejichž údaje se dříve využívaly jen ojediněle, protože neposkytovaly oporu pro tradiční podání. Vendéeské události se dočkaly celofrancouzského uznání ne tak pro svou důležitost, jako proto, že ztělesňují jistou složku dějin lidstva. Vývoj tímto směrem je tím důležitější, že smysl pro uznání vendéeských hodnot začal slábnout. Scéna z Puy du Fou se více a více přetvářela v pouhé nostalgické divadlo bez veškerého ideologického podkladu, takže mohla snadno vzniknout ona „vyhlídková trasa“, na níž dnes let orla, středověká vesnička nebo život na venkově 18. století přitahují statisíce návštěvníků. Dějepisné vědomosti místních školních dětí o Velké francouzské revoluci se nijak neliší, ať jsou žáky laické, nebo církevní školy, protože se s malými odchylkami řídí celostátním pojetím. Máme mít za to, že genocida otevřela vendéeským událostem dveře do světových dějin?²⁹ To by znamenalo nebrat v úvahu, že od roku 1832 Vendée představovala pro všechny zastánce křesťanské monarchie zemi zaslíbenou a že v 50. letech 19. století znamenala oblast, kde se žilo v předprůmyslovém věku. Navíc za války Severu proti Jihu sloužila Vendée za vzor pro jižanské ideology, takže přirovnávali severoamerické Yankee k republikánům. Spor kolem genocidy spíše napomohl „zviditelnění“ intelektuálů a jejich činnosti, na které s nelibostí poukázal P. Vidal-Naquet,³⁰ a právě z tohoto zorného úhlu je třeba chápat rozhořčené hlasy, že jde o komplot a že je třeba ostražitosti, což ještě podpořilo postoj R. Séchera. Tento názorový střet by se klidně mohl stát jednou z posledních – ne-li vůbec poslední – epizodou „historiografické občanské války“, která se ve Francii rozhořela po roce 1814.³¹

Tento nový historiografický postoj byl umožněn tím, že selhal „řád historického diskursu“, dosud pěstovaný profesionální levicově zaměřenou historickou vědou. Nový jev si žádá několika upřesnění. Vpád vendéeských masakrů do oblasti veřejného povědomí byl tím prudší, že znamenal konec třicetiletého podceňování, ne-li úplného mlčení, a že bylo nutné s větším historickým nadhledem zahrnout ony oběti do dějin Vendée v době revoluce, a to tak, aby

to nebyla jen učená poznámka k dějepisectví 19. století. Při vyslovení pojmu genocida si tak vzpomeneme na umlčenou minulost, na všechno, co jsme vždycky chtěli vědět a co se před námi tajilo, a znamená to i dvojnásobné odmítnutí „jakobínství“ jakožto revoluční mluvy i národní archaičnosti. Snaha vrátit se k regionální historii, pozorovatelná v 70. letech 20. století, mohla také podpořit pozdější úspěch polemiky kolem genocidy. Další jeho příčinou byl úmysl ukázat jako nutnou spolupráci mezi vědeckým historickým výzkumem a dějepisným bádáním, má-li se nějak reagovat na nové skutečnosti a na vnímavost zaměřenou novým směrem, i když toto hnutí nakonec dovedlo historický výzkum až k tomu, že se začal zabývat i tématy do té doby vyhrazenými „pravici“.³² Ani dnes ještě dokonale nerozumíme těmto posunům a bylo by třeba z tohoto zorného úhlu znova prostudovat práce Philippa Arièse, věnované různým přístupům k historickému času a úloze rodiny. Nejde o stavění epistemologických přehrad, ale o základní ujasnění, jak se dnes pracuje s pojmy a tématy, které narušují dosavadní jistoty, jak je stanovila „levicová“ historiografie. Například rozbor myšlení a politického přesvědčení u pravícově zaměřených venkovanů v oné době po roce 1790 je rozhodně jedním z bitevních polí, kde se střetávají odlišné názorové proudy, vnímavé na nestejně podněty.

O statutu historie

Spor kolem genocidy by neměl zastínit důležitější skutečnost, že jádrem debaty je statut dějpisu, tedy psaní dějin. K jistému závěru se můžeme dostat odbočkou přes dílo Charlese Tillyho.³³ Jeho práce psaná z hlediska srovnávací sociologie a věnovaná Vendée a kraji Anjou nachází v této oblasti vhodný terén pro zkoumání vztahů mezi městem a venkovem na prahu moderní doby; proslavila se svým americkým vydáním z roku 1964, které bylo přeloženo do francouzštiny roku 1970. Závěry, ke kterým dospěl, se velice rozšířily; například zdůraznil rozdíl mezi vzbouřenou populací žijící mimo proměnlivější městské prostředí a obyvatelstvem městského typu podporujícím republiku. Později, v roce 1967, Ch. Tilly vydal své dílo znovu jako paperback. V předmluvě, která dosud nebyla přeložena do francouzštiny, své závěry upřesnil, takže například připustil, že se „zaostává“ (*backward*) oblast zcela snadno může vyvíjet i jinak než reakčním směrem. Uznává, že venkovský charakter protirevoluční Vendée byl v 19. století posílen drobnou venkovskou šlechtou, výrazněji než před rokem 1793. Soudí tedy, že urbanizace

je důležitější svým potenciálem ke změně a možnými důsledky, než pouhou svou existencí v daném okamžiku.

Zpochybňuje některé závěry původního textu, uznává výrazný podíl tkalců mezi vzbouřenci, zdůrazňuje, že kontrarevoluční šlechta nežila ve styku s venkovany, a nakonec uznává, že nemohl dospět k výkladu správnému z dlouhodobého hlediska, chápal-li povstání z hlediska krátkodobého. Ani tyto důležité poznámky však nezpochybňují pravdivost knihy datované léty 1963–1970, jak nemilosrdně tvrdí autor – hlavní hodnota jeho knihy spočívá v tom, že nechal viditelnou kostru, na níž stavěl své úvahy (což mu vyneslo kritiku z tábora historiků), protože je velmi důležité pochopit, jak dospěl k daným výsledkům. Ti čtenáři a kritikové, kterým šlo jen o konečné závěry a nezajímali se o význam kostry, na níž je text vystavěn, dali najevo jen svou dychtivost po polemice a zároveň i neznalost zásad psaní odborného textu. Snaha ujistit se o tom, co chci vědět, nahrávala historikům, schopným psát tak, že svými odhaleními vlastně maskují.³⁴

Ve chvíli, kdy vědecká obec liberálně začala diskutovat o demonstračních procedurách, kniha R. Séchera zamotala spojovací nitě mezi výzkumem na Sciences sociales a historií závislou na ideologických, dějepisně-pamětnických a regionálních cílech, čímž se zařadila do onoho druhého rámce. Úmysl prosadit vysvětlující fakta nepotřeboval od univerzitního vědeckého výzkumu nic jiného než apriorní souhlas, a přitom apriorně vyvrátil spekulativní bádání i „falšovatelné“ pravdy. Zavedení pojmu genocida by mělo skutečně velký dopad, kdyby se udrželo v rámci badatelských zásad na škole společenských věd. Ovšem snaha udělat z něj absolutní pravdu a provést jakési zásadní odhalení odsoudila knihu ke kratičkému a trochu směšnému životu v dlouhé řadě podobných sporů a nemějším počtu halasných tvrzení, která usilují o to, dostat se do historiografických sborníků. Dějepis, tedy psaní historie, již snad nepodléhá podobným tlakům vzešlým z polemik, ale ty přispěly k oslabení statutu historika, takže se z něj stal pouhý debatér, který si se svými druhy vyměňuje pro neodborníka nesrozumitelné argumenty. Byl to snad dluh, který bylo třeba zaplatit za historiografii vnucující svá moudra a nedbající přitom na místní názor? Ovšem uzavřenost historických škol do sebe sama, individuální i kolektivní cíle omezující se jen na naši zemi zabránily tomu, aby kolem daného tématu vzniklo nějaké společenství historiků. Diskuse o slově genocida trvala jen pár let, ale ukázala, jak pomíjivá je shoda v tom, co vlastně znamená pojem historik, jak snadné je hýbat s obvyklými hranicemi pro diskusi a jak se tomu profesionální historik musí přizpůsobit.

Poznámky:

1. G. Noiriel: *Sur la „crise“ de l’Histoire*, Paris 1996.
2. Polemika probíhá mezi odlišnými prostředními, výměna názorů zůstává na poli vědy.
3. J.-D. Nahon: *Des guerres de Vendée au „génocide franco-français“*, disertace na univerzitě Paris I, vedoucí práce Yves Déloye, 1997.
4. P. Chaunu: *Le grand déclassément*, Paris 1988.
5. Ve své knize *L’Historien dans tous ses états*, Paris 1984, s. 10, odhaduje počet obětí genocidy ve Vendée na 500 000 až 600 000 mrtvých.
6. *Le Monde*, 29. listopadu 1977, s. 1–2 a 30. listopadu 1977.
7. P. Vidal-Naquet: *Les assassins de la Mémoire*, Paris 1991, s. 166–172.
8. J.-D. Nahon, *Des guerres de Vendée...*, s. 99–111.
9. Tamtéž, s. 130–135.
10. A. Gérard: *Pourquoi la Vendée?* Paris 1990; týž: *La Vendée*, Paris 1993.
11. Předmluva R. Rigardeta, in: *La Vendée dans l’Histoire*, Société d’émulation de la Vendée, 1993, s. III.
12. J.-J. Brégeon – R. Sécher: *La guerre de Vendée et le système de dépopulation...*, Paris 1987.
13. R. Sécher: *La génocide franco-français*, s. 253.
14. P. Marambaud: *Les Lucs, la Vendée, la Terreur et la Mémoire*, Fromentine 1993.
15. J.-C. Martin: *La Vendée de la Mémoire, 1800–1980*, Paris 1989.
16. Bibliografii sestavili Y. Lemièr a Y. Vachon; třídění navrhl ve své diplomové práci C. Petitfrère a převzal je J.-C. Martin v knize *Vendée-Chouannerie, échanges*, Nantes 1981.
17. J.-C. Martin: *La Vendée de la Mémoire*, s. 154.
18. S. L. Kaplan: *Adieu 89*, Paris 1993; O. Bétourné – A. I. Hartig: *Penser l’Histoire de la Révolution française*, Paris 1987.
19. J.-C. Martin: *La Guerre interminable, la Vendée deux cents ans après*, Nantes 1985; a týž: *La Vendée de la Mémoire*.
20. G. Richard: *L’Histoire inhumaine*, Paris 1962.
21. C. Langlois: „La Révolution, malade de la Vendée“, *XXe siècle*, roč. 1988, s. 63–78.
22. J.-D. Nahon: *Des guerres de Vendée...*, s. 48.
23. R. Sécher: *La génocide franco-français*, s. 13–24.
24. B. Croce: *L’Histoire comme pensée et comme action*, Genève 1968. Croceho výraz „současná historie“ neodkazuje k tomu, co obvykle rozumíme pod „současnými dějiny“; podle něj zjevně i historikové antiky nepracují na ničem jiném, než na současných dějích.
25. S. T. Katz: „Issues in the comparative historical analysis of the Holocaust“, *Holocaust and Genocide Studies*, roč. 4 (1989), č. 2, s. 127–148.
26. R. Thalmann: „20 janvier 1942, le protocole de Wannsee...“, in: A. Grosser: *Dix Leçons sur le Nazisme*, Bruxelles 1984, s. 203–230.
27. Nejnovější práce k tomuto tématu je A. Gérard: *La Vendée*, Paris 1993.
28. J.-C. Martin: *La Vendée de la Mémoire*, kap. 6.
29. J.-D. Nahon: *Des guerres de Vendée...*, s. 54.
30. P. Vidal-Naquet: *L’Allemagne nazie et le génocide juif*, Paris 1985, s. 510.
31. O. Dumoulin: „Histoire et Historiens de droite“, in: J.-F. Sirinelli – E. Vigne: *Histoire des Droites*, Paris 1992, s. 384.
32. Tamtéž, s. 384–385.
33. C. Tilly: *The Vendée*, Cambridge, MA 1964.
34. N. Loraux, „Enquête sur la construction d’un meurtre en histoire“, *L’Écrit du temps*, 10 (1985), s. 3–21.

Sociétés Contemporaines, č. 39/2000, přeložila Pavla Doležalová.

Jean-Clément Martin je profesorem historie na Sorbonně.

Několik poznámek k terénnímu výzkumu

LENKA J. BUDILOVÁ

Tato práce usiluje o rekonstrukci myšlenkového světa a sociální praxe společenství, které existovalo v letech 1900–1950 v Bulharsku a které zaniklo v důsledku poválečných přesunů, kdy naprostá většina bulharských Čechů zemi natrvalo opustila a přesídlila (převážně) na jižní Moravu. Tematickým zaměřením, tedy sledováním určitého společenství v minulosti, by tedy bylo možné tuto práci klasifikovat jako blízkou historicko-antropologickému typu analýzy, byť nejvýznamnější představitelé této disciplíny se zpravidla zaměřují na období starší, zejména na raný novověk (srov. např. Mitterauer – Sieder 1982; Plakans 1984; Dülmen 1999). Většina mých dat však pochází z rozhovorů s přesídlenci a jejich potomky, z rekonstrukce jejich genealogií a z analýzy písemných dokumentů. Těžím tedy z výsledků terénního výzkumu a snažím se zpřístupnit perspektivu aktéra: v tomto ohledu navazuji na tradici anglosaské sociální antropologie. V určitém smyslu by bylo možné říci, že společenství bulharských Čechů – byť v pozměněné podobě – existuje i nadále: jeho svébytná existence je mimo jiné vyjádřena zejména užíváním výrazu „z našejch“, který na jižní Moravě označuje všechny přesídlence z Vojvodova a Belinců a jejich potomky až podnes.

V červnu roku 2001 jsem společně se svým partnerem (později manželem) Markem Jakoubkem¹ poprvé navštívila bulharskou vesnici Vojvodovo. Tehdy se moje role omezovala na roli doprovodnou (jak se od žen obvykle očekává), samostatný výzkum jsem začala realizovat až o několik let později. Tehdy jsem neuměla bulharsky, ve vesnici však ještě žila řada lidí, kteří mluvili česky. Vojvodovo je dnes vesnicí bulharskou – naprostou většinu

současného obyvatelstva tvoří Bulhaři, kteří zde po roce 1950 zaplnili prázdné místo po Čěších. Stopy českého vlivu jsou zde však stále patrné. Dědictví českého osídlení je možné spatřit například v samotném prostorovém plánu a architektonické tváři obce. Vojvodovo se od svého okolí odlišuje pravoúhlými širokými ulicemi a při procházce vesnicí jsou jasně rozpoznatelné dva odlišné typy architektury, kterým se tady říká „české“ a „bulharské“ domy. „České dědictví“ se pak projevuje například také v obnovené tradici metodistické církve v obci či v přetrvávající paměťové stopě, kterou po sobě zanechalo období, kdy tady žili Češi.

Celý region severozápadního Bulharska se přitom dnes vyznačuje špatnou ekonomickou situací, nízkým životním standardem a vysokou nezaměstnaností, jak v rámci samotného Bulharska, tak celé Evropské unie. Tento fakt se výrazně odráží také v dnešním Vojvodovu: je zde vysoká nezaměstnanost, obec se vylidňuje, řada domů chátrá. Situaci příliš nepomáhá ani fakt, že obec leží na hlavním tahu mezi Sofií a Orjachovem, kde se nachází trajekt přes Dunaj tvořící spojení s Rumunskem, a celému regionu příliš nepomohl ani vstup Bulharska do Evropské unie v roce 2007. Naopak, v jeho důsledku bylo zavřeno několik bloků jaderné elektrárny v blízké obci Kozloduj, která v oblasti představovala významného zaměstnavatele. Dnes se ve vesnici setkáme s opakovanými stížnostmi na chudobu, nezaměstnanost, nízké důchody, vysoké ceny potravin a drahé léky.

Od roku 2001 získaly naše společné návštěvy Bulharska pravidelný charakter, přičemž kromě Vojvodova se zajímáme také o další lokality, které s českým osídlením v Bulharsku nějakým způsobem souvisí: ať už jsou to okolní obce, v nichž ještě žijí pamětníci českého Vojvodova (Krušovica, Orjachovo a Mizija), nebo obec Bardarski

¹ Protože terénní výzkum od začátku uskutečňuji společně se svým manželem, budu na následujících řádcích často používat plurál.

Geran, kde žili Němci a banátští Bulhaři (*pavlikiáni*) a z níž pocházelo několik manželských partnerů vojvodovských Čechů, či obec Kovačica u Lomu, kam se někteří vojvodovští také vdávali a ženili, slovenské obce Gorna Mitropolja, Podem (dříve Mrtvica) a Brašljanica na Plevensku, nebo nakonec vesnice Belinci na Ispersišku, kam ve 30. letech 20. století přesídlila část vojvodovských Čechů. V rámci terénního výzkumu jsme opakovaně navštívili také obec Svatá Helena v Rumunsku, odkud v roce 1900 přišla většina těch, kteří Vojvodovo zakládali. Řadu terénních výjezdů jsme pak realizovali společně s vojvodovskými rodáky či jejich potomky, kteří v Bulharsku hledali a hledají (a často také nacházejí) své kořeny.

Jazykový hendikep jsem postupně překonala, zejména díky lektorům kurzu bulharského jazyka a kultury na Univerzitě Neofita Rilského v Blagoevgradu a také díky programu Erasmus, s jehož podporou jsem v Bulharsku uskutečnila jednosemestrální studijní pobyt. Pobyt v bulharském Vojvodovu a v Belincích se tak postupně i pro mne stávaly terénní zkušeností. Ve Vojvodovu tehdy ještě žili ti, kteří se nepřipojili k poválečnému přesídlení do Československa. Byli to většinou lidé, kteří si za své životní partnery zvolili Bulhary a společně se svými rodinami zůstali. Ještě donedávna se mezi Vojvodovem a jihomoravskými obcemi, kde žije většina jeho bývalých obyvatel, udržovaly pravidelné kontakty ve formě letních návštěv, korespondence či telefonních hovorů. Intenzivní vztahy pak vyvrcholily v létě roku 2000, kdy byly při příležitosti oslav 100 let od založení Vojvodova a 50 let od vystěhování Čechů z „reemigrantských“ obcí na jižní Moravě vypraveny do Vojvodova dva autobusy návštěvníků. Vzájemné kontakty pak postupně slábnou s tím, jak ubývá těch, kteří pamatují život v Bulharsku

a udržují paměťové spojení mezi touto bulharskou obcí a jihomoravskými vesnicemi.

Z vyprávění těchto pamětníků je však možné rekonstruovat obraz Vojvodova, který se od toho dnešního nesmírně liší. Ve vzpomínkách těchto lidí vesnice pamatuje lepší časy, a to časy, „kdy tady žili Češi“. V těchto dobách, jak všichni rádi vyprávějí, byly vždy čisté ulice Vojvodova lemovány dvěma řadami akátů, domy se pravidelně bílily a všechna okolní pole byla vzorně obdělávána. Lidé tvrdě pracovali, vzájemně si pomáhali a odměnou jim byl relativní blahobyt. Češi tehdy tvořili většinu obyvatel vesnice a lišili se od svého okolí už na první pohled oblečením, jazykem, některými hospodářskými praktikami, kulturou, zvyky a především vírou. Vojvodovští Češi byli evangelíci: Boha si nosili v sobě, krom toho však chodili pravidelně do kostela, světili neděli a zastávali přísné morální zásady – nepili alkohol, nekouřili, netancovali. Také zpívat světské písně se považovalo za hřích. V neděli po bohoslužbě chodila mládež zpívat náboženské písně na nádraží. Celé okolí přitom cenilo jejich zpěv a zároveň krásný vzhled (nažehlené nedělní šaty): dívky byly „jako motýli“, říkají dodnes místní. Vlaky zastavovaly a nerozjely se, dokud Češi nedozpívali. Na téhle představě o tom, jaké Vojvodovo bývalo, se obvykle shodují všichni: Češi i Bulhaři, ti, kteří odešli, i ti, kteří zůstali. Přestože ve vytváření tohoto obrazu „Vojvodova, jaké bývalo“ může hrát svou roli nostalgie po mládí, jeho naveskrz pozitivní, konzistentní a přetrvávající obraz, stejně jako jeho radikální odlišnost od dnešní každodennosti je v mnohém udivující.

Můj odborný zájem o bulharské Čechy započal v roce 2006 a souvisel s „objevením“ přesídlenců z Bulharska a jejich potomků, z nichž většina žije v několika obcích na Mikulovsku (Mikulov, Valtice, Nový Přerov, Novosedly, Dolní Dunajovice, Drnholec, Březí, Brod nad Dyjí, Vlasatice, Žabčice, Perná ad.). Tehdy se ukázalo, že obraz Vojvodova v první polovině 20. století není jen sentimentální vzpomínkou několika stárnoucích žen a mužů, ale že na jižní Moravě žije řada lidí, pro které je Vojvodovo dodnes živoucí skutečností. Z vyprávění těchto lidí, z nichž někteří v Bulharsku strávili velkou část svého mladého života, je pak možné rekonstruovat obraz toho, jak se ve Vojvodovu žilo před více než 50 lety. Jistě lze namítnout, že tento obraz bude nutně zkreslen časovým odstupem mezi popisovanou dobou a dneškem (a možná také pamětí některých vypravěčů), toto zkreslení je však vždy možné kompenzovat triangulací dat od různých informátorů, stejně jako ověřováním dat z dalších zdrojů (viz níže). Všeobecně se pak dá říci, že naprostá většina bulharských Čechů prokazuje neobyčejnou schopnost poutavě

vyprávět; jedná-li se o dědictví evangelických sborů, či dozvuk tradiční orální kultury, už je na jinou debatu.

Moje práce bude vycházet zejména z dat získaných z rozhovorů s přesídlenci z Bulharska a jejich potomky. Rozhovory totiž nabízejí nejen takřkajíc data z první ruky, ale umožňují též sledovat nejen to, *co* lidé říkají o sledovaných tématech, ale také to, *jak* o nich mluví (jaké používají výrazy, čemu přiřkládají význam, o čem nemluví atd.). Pro čistě demografickou a kvantitativně založenou analýzu by spolehlivějším zdrojem dat jistě byly matriční zápisy, pozemkové knihy, rodné, oddací či úmrtní listy apod. Tyto prameny (tam, kde jsou dostupné) používám také, zejména pro rekonstrukci genealogie bulharských Čechů. Mým cílem však bylo nejen pochopit demografické chování obyvatel Vojvodova a Belinců v letech 1900–1950, ale také rekonstruovat jejich každodenní život, světonázor a hodnotový systém. Na rozdíl od historických demografů sledujících demografické chování v raném novověku máme totiž tu výhodu, že nejsme odkázáni na interpretace dostupných pramenů, ale můžeme se svých informátorů na jejich motivace zeptat. Charakter rozhovorů s mými informátory se pohyboval od čistě neformálního „povídání“ až po polostrukturo-

vaná interview, jejichž předmětem bylo již konkrétně vymezené téma (význam manželství, dědické strategie, předávání jmen, představy o příbuzenství apod.), jejich délka se pohybovala od dvaceti minut až po celodenní diskusní maraton. Podobným způsobem se liší také charakter našich vztahů s jednotlivými informátory. Ty se pohybuji na škále od jednorázové formální návštěvy až po dlouhodobý vztah zahrnující bezpočet setkání, který ani při nejlepší vůli nelze zaškatulkovat na základě kritérií nabízených v tolik oblíbených metodologických příručkách. Samotné slovo „informátor“ se pak v těchto případech jeví jako spíše nepatřičné. S řadou těchto lidí jsme navázali přátelské vztahy a bez vstřícnosti a ochoty, s níž nám trpělivě vysvětlovali (často poněkolkáté) všechno, co nás zajímalo, by tato práce, ani řada dalších, nikdy nevznikla.

Protože nás zajímalo především to, jak fungovalo společenství bulharských Čechů před rokem 1950, zaměřili jsme se zejména na nejstarší generace. Náš nejstarší informátor se narodil v roce 1916 a zemřel v roce 2008, naše nejstarší informátorka se narodila v roce 1917. Většina těch, s nimiž jsme mluvili, se narodila ve 20. a 30. letech 20. století. Jsou to tedy lidé, kteří se ve Vojvodovu narodili, prožili zde své dětství a řada z nich se zde také

„Vnučata báby Filipové“ (podle velikosti). Vojvodovo, 1931

oženila nebo provdala a založila rodiny. Nejstarší z nich byli v době, kdy odcházeli do Československa, v rozkvětu svých sil, mladí dospělí, otcové a matky mladých, nedávno založených rodin. Tito lidé pamatují život v Bulharsku velmi dobře, znají hodnotový systém a světonázor tehdejšího společenství, protože podle něj často dodnes žijí. Našimi velmi dobrými informátory však byly také děti a vnoučata těchto nejstarších, kteří znají život v Bulharsku jen z vyprávění či ze vzpomínek z dětství. Přesto často vědí o životě ve Vojvodovu a hodnotách, které tamní společenství sdílelo, nejen z vyprávění svých rodičů a prarodičů, ale také z vlastní výchovy v rodinách bulharských Čechů. Jejich neocenitelnou pomocí bylo mimo jiné také zprostředkovávání kontaktů a dohledávání pramenů k dějinám bulharských Čechů.

Pro pochopení povahy příbuzenských vztahů a představa souvisejících s rodinou a manželstvím se pak kromě nekonečných rozhovorů s našimi informátory ukázaly jako nezbytné také rekonstrukce jejich genealogií. Hlavním zdrojem informací při sestavování genealogií byly opět rozhovory, přičemž takto získaná data byla vždy ověřována z více zdrojů a ze všech dostupných dokumentů. Při rozhovorech jsem sestavovala vzestupné i sestupné rodokmeny, přičemž jsem se stejnou měrou vždy zajímala jak o patrilaterální, tak o matrilaterální příbuzné, protože moji informátoři připisují stejný význam příbuzným z matčiny i otcovy strany. Stejně tak mě u každého jednotlivce zajímali i manželští partneři a afinní příbuzenstvo: jedním z ohnisek této práce je totiž instituce manželství. Protože se jednalo o poměrně uzavřené společenství, které má na vrcholu několik málo zakladatelských párů, mezi jejichž potomky často docházelo ke vzájemným sňatkům, rodokmeny jednotlivých osob/rodin se do značné míry vzájemně překrývají. Celkovou genealogii jsem tedy zaznamenávala metodou sněhové koule, kdy se do vzájemného propletení vztahů neustále přidávaly nové a nové osoby a nové a nové vztahy. Rodokmeny od jednotlivých informátorů se tak postupně začaly spojovat v jeden značně propletený korpus, což odráží mimo jiné právě fakt, že bulharští Češi si jen velmi neradi brali za manželské partnery osoby mimo vlastní společenství. Vzestupným směrem jsem data nijak neomezovala a zaznamenávala všechny dostupné informace, u generací descendentních jsem nezaznamenávala nejmladší osoby, protože ty nebyly pro moji analýzu relevantní. Výsledná genealogie dnes zahrnuje více než 2 400 osob a 700 manželství (a není omezena datem přesídlení, zahrnuje tedy i řadu osob narozených až po něm), jedná se však o materiál živý, který je neustále doplňován o nová data, upravován a zpřesňován, takže specifikovat

přesně konečný počet zaznamenaných osob vlastně ani nelze. Nejstarší osoby uvedené v tomto materiálu se narodily před polovinou devatenáctého století, přičemž přesná data narození a úmrtí u této nejstarší generace často chybí. Celkově genealogie zahrnuje 4–7 generací.

Dalšími použitými prameny při sestavování genealogií pak byly například dokumenty uchovávané v rodinách, jako jsou křestní, oddací a úmrtní listy (ty tvoří nejrozsáhlejší část mých dat), reemigrační průkazy, rodinné Bible a rodokmeny či školní seznamy z Vojvodova. Matriky narození, sňatků a úmrtí vedené v metodistickém kostele ve Vojvodovu se nám bohužel nepodařilo dohledat ani s pomocí současného metodistického pastora a na příslušném matričním úřadu nám tato data odmítli poskytnout. Matriční údaje se nám však podařilo získat v obci Belinci, kam směřovala jedna z migračních vln z Vojvodova ve 30. letech 20. století. Kromě těchto pramenů mi jako další zdroj při sestavování rodokmenů posloužily náhrobní nápisy na hrobech v bulharském Vojvodovu a v Novém Přerově, Dolních Dunajovicích a Drnholci v České republice. Náhrobky mi pomáhaly jednak doplňovat faktografické údaje do rodokmenů (data narození a úmrtí), jednak nám posloužily jako pomocný nástroj při rekonstrukci myšlenkového světa bulharských Čechů. Fotografie náhrobků z bulharského Vojvodova totiž často sloužily jako katalyzátor velmi cenných komentářů a diskusí souvisejících s představami o životě a smrti a vztahu mezi generacemi u bulharských Čechů. O religiozitě bulharských Čechů pak zase mnohé vypovídají nápisy a biblické citace na náhrobcích. Dalším cenným zdrojem informací pro moji práci byly údaje ze sofijského statistického úřadu a archivní materiály ze státního oblastního archivu ve městě Vraca. Nikoli nevýznamným faktem bylo to, že Vojvodovo mělo před rokem 1950 svého fotografa, na jehož fotografiích je zachycena celá řada důležitých okamžiků vojvodovského života. Tyto fotografie mi posloužily nejen jako zdroj informací při sestavování genealogií (například svatební fotografie se zaznamenanými údaji o datu konání svatby), ale také jako nástroj pro získávání dalších dat souvisejících s hodnotami a světonázorem bulharských Čechů.

Krom fotografií mi jako cenný zdroj informací posloužily také texty, jejichž autory jsou samotní (ex)obyvatelé Vojvodova a Belinců, z nichž některé byly v průběhu předchozích let péčí mého manžela vydány jako edice (Jakoubek 2008; 2009; 2010). Kromě rodinných kronik, seznamů a různých eklektických výpisků se našla také řada lidí, kteří vytvářeli své rodokmeny, ať už se jednalo o pouhé zápisy obsahující údaje o jménech, datech narození

a úmrtí členů rodiny, či o rodokmeny doplněné o vizuální stránku. Za určité předchůdce rodokmenů je možno považovat zápisky v rodinných Biblích, kam se zaznamenávala narození, sňatky a úmrtí rodinných členů, ve starších vydáních Biblí přímo do stran vydavatelem k tomuto účelu předem nadepsaných. Tento zvyk zaznamenávání rodinných stromů do Biblí má přitom v protestantské části Evropy dlouhou tradici (srov. Bouquet 1996). Tyto materiály mi sloužily také jako návod k porozumění tomu, jak se sami naši informátoři chápou a zaznamenávají v komplexu příbuzenských vztahů, jakým způsobem své příbuzné klasifikují apod. Data v sestavených rodokmenech (tam, kde jsou) lze považovat za poměrně spolehlivá i pro demografické či statistické potřeby, za což vdčíme mimo jiné pojetí manželství u sledovaného společenství. Neexistovala zde zvyková manželství, sňatek musel být uzavřen formálně v kostele a následně slaven za přítomnosti lokálního společenství, rozvody se téměř neobjevují, nelegitimních dětí je minimum. Poměrně dobrá spolehlivost dat je dána také ustáleností a jednoznačností patrilineárně předávaných příjmení u bulharských Čechů. To všechno vytváří pro každého genealoga velmi příznivé klima, srovnáme-li tuto zkušenost s (re)konstruováním rodokmenů v odlišných prostředích (srov. např. Budilová – Jakoubek 2004; Budilová – Jakoubek 2006).

Velkým etickým oříškem pro mě bylo rozhodnutí, zda mám v textu uvádět jména informátorů, kteří mi dané informace poskytlí, a zveřejňovat identitu lidí, kterých se uvedená data týkají. Některé příklady související s rodinným životem jsou totiž data citlivého charakteru, proto je třeba s nimi zacházet opatrně. Z těchto důvodů by bylo zřejmě namísto informátory anonymizovat, případně pro ně používat pseudonymy. Na druhé straně, sami bulharští Češi a jejich potomci jsou dnes aktivními čtenáři (a často také autory) textů věnovaných problematice života jejich předků v Bulharsku. Z tohoto důvodu (a po mnohých konzultacích se zainteresovanými osobami) jsem dospěla k názoru, že oni sami (a tato kniha je určena také jim) by nebyli rádi, kdyby se svět Hrůzů, Filipů a Pitřů změnil ve svět Nováků, Soukupů a Vodičků, případně kdyby osoby, na něž je odkazováno, byly uváděny pod neosobními iniciálami. Pokud se tedy v textu objevují jména či příjmení konkrétních osob, ve většině případů je ponechávám v původní podobě, pouze v citlivých případech se řídím pravidlem anonymizace. V některých případech proto používám v textu pouze křestní jména, aby osoby, o nichž se hovoří, nebylo možné identifikovat. V textu také často uvádím kratší či delší úryvky z rozhovorů s mými informátory, které mají víceméně dokreslující charakter. Vždy

se jedná o výpovědi, které názorným způsobem dokládají projednávané téma, nejedná se o reprezentativní výbor všech dat z rozhovorů. Rozhovory jsem přepisovala a tyto přepisy tvořily základní korpus dat, s nimiž jsem pracovala. Hovořím-li tedy například o vojvodovské svatbě či způsobech předávání gruntu u bulharských Čechů, vycházím přitom z desítek uskutečněných rozhovorů na dané téma, které představují základ mého porozumění dané problematice. Uvedené citace jsou pak jen ilustrací některého z fenoménů, o němž píší. U konkrétních citací úryvků z rozhovorů pak většinou uvádím plná jména mých informátorů, pokud se jedná o moje klíčové informátory, kteří mi poskytli souhlas, a pokud daná citace není eticky problematická. Za citlivé přitom považuji všechny informace, které by mohly někoho poškodit, urazit, nebo se jiným způsobem někoho dotknout. V takových případech pak své zdroje anonymizuji úplně. Některé části následujícího textu někteří z mých informátorů četli a poskytli mi cenné komentáře, poznámky a kritické připomínky, za což jim patří poděkování.

Literatura

- Bouquet, M. 1996. „Family Trees and Their Affinities: The Visual Imperative of the Genealogical Diagram“, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 2, No. 1 (March 1996), s. 43–66.
- Budilová, L. – Jakoubek, M. 2004. „Příbuzenství v romské osadě“, In M. Jakoubek – T. Hirt (eds.), *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. 9–64.
- Budilová, L. – Jakoubek, M. 2006. Genealogická metoda a její použití při výzkumu v cigánské osadě, *Acta Facultatis filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 1, s. 145–158.
- Dülmén, R. van 1999. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století) I. Dům a jeho lidé*. Praha: Argo.
- Jakoubek, M. 2008. „Dějiny Vojvodova očima jeho obyvatelky. Edice ‚Historyje rodu Čížkových a Karbulových Barbory Čížkové‘“, *Český lid / Etnologický časopis* 95, 4, s. 383–399.
- Jakoubek, M. 2009. „Pohled z druhé strany historie (pamětní vzpomínky Barbory Čížkové)“, *Historie-Historica. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis* 16, 244, s. 265–274.
- Jakoubek, M. 2010. „Kniha pamětní Tomše Hrůzy, žitele Vojvodovské ho“, *Lidé města* 12, 1, s. 147–178.
- Mitterauer, M. – Sieder, R. 1982. *The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present*. Oxford: Basil Blackwell.
- Plakans, A. 1984. *Kinship in the Past. An Anthropology of European Family Life, 1500–1900*. Oxford, New York: Basil Blackwell.

Ukázka z knihy Lenky J. Budilové: Dědická praxe, sňatkové strategie a pojmenovávání u bulharských Čechů v letech 1900–1950, Brno: CDK, 2011, kap. 3, s. 39–48.

Lenka J. Budilová přednáší na Katedře antropologie FF ZČU v Plzni.

Venkov mezi prehistorií a posthistorií

BOHUSLAV BLAŽEK

Urbánní předehra

Když jsem byl malý kluk, v naší pražské ulici rozvážel poštu modrý vůz tažený koněm. Ulice – dnes asfaltovaná – byla pokryta kočíčovými hlavami. V hlinitém pruhu mezi chodníkem a ulicí, kde teď stojí auto vedle auta, jsme vyrývali patou důlky a cvrnkali do nich kuličky. Ráno jsem chodil s bandaskou pro nalévané mléko do soukromé mlékárny, večer s dřevěným korbelem do soukromé hospody pro pivo. Led jim do sklepa vozil ledař ve voze taženém koňmi. To není příběh z první republiky: už pár let byli u moci komunisté.

Jsem městské dítě, proto musím dějiny poměřovat svými zážitkovými etalony. Čtenář nechť si vybaví své vlastní srovnávací rámce.

Prý to byl pokrok, který všechny tyhle detaily městského života smetl. Čtyřicet let oficiálně platilo, že to byl rovněž pokrok, který odstranil soukromé obchody. Po pádu totalitarismu se z definice pokroku vypustilo znárodnění a i samo slovo „pokrok“ ztratilo na přitažlivosti. Přesto se do naší čtvrti soukromé krámky v někdejší pestrosti nevrátily. Vrátil se sice symbol soukromého podnikání, firma Meinl, ale už to nebyl jeden z mnoha obchodů s potravinami, nýbrž větší a pestřejší postsocialistická samoška. Dvě vidiny, socialisticko-totalitární a kapitalisticko-demokratická, mají zřejmě přes všechny antagonismus společného jmenovatele, mýtus o pokroku.

Časy se mění a lidé s nimi, zahrál si kdysi na moudrého tuším Klement Gottwald. Máme se dívat na všechny civilizační, sociální a kulturní změny stejně, tedy jako na projevy pokroku? Či jsou to spíše znamení úpadku? Nebo

je pochybená každá představa dlouhodobého vývoje, ať už v hodnotové ose směrem nahoru, nebo dolů?

Je možné, že pokrok jedné domény je vykupován úpadkem jiné. Je ale nutnou podmínkou vzestupu měst zánik venkova? Nejsme ostatně spíš svědky dosud nejhlubší krize měst? A nejsou soudobé projevy odlivu z měst příznakem změny demografického trendu ve prospěch venkova?

Anebo jsou to všechno pseudotázky, které vycházejí z toho, že poměříme prudce nastupující budoucnost kritérii minulosti? Nestálo by za to pokusit se odložit apriorně hodnotící brýle, podívat se na proměny světa nepředpojatými očima a začít o nich vést dialog s jinými, otevřenými lidmi?

Takové rozhodnutí však vede k dalším otázkám. Jsou všechny negativně vyhlížející změny vskutku negativní? Jsou ty opravdu negativní fatálně nevyhnutelné? Co když dnešní svět není ani tak jiný v tom, že by byl zásadně horší nebo zásadně lepší, ale v tom, že je proměnlivější než kdy předtím? Lidé v předchozích staletích a tisíciletích se museli vyrovnávat s tou či onou konkrétní změnou nebo i s několika většími změnami, podmínkou našeho přežití však zřejmě je vyrovnávat se s faktem permanentní a ještě ke všemu stále rychlejší proměnlivosti zasahující postupně vše. Nebo se časy mění, ale lidé skoro vůbec ne?

Narodili jsme se pro variabilitu

K hledání odpovědí na takovou záplavu znepokojivých otázek nestačí rozhodnutí být nestranní, ale potřebujeme získat určitý odstup. Kontrast světa našeho dětství a dospělosti je sice obrovský, ale stále ještě nedostatečný

pro odhad celkového směru dění. Potřebný nadhled nám může nabídnout pohled z hlediska – oproti našim dějům nesrovnatelně pomalejšího – procesu evoluce.

Každý živý tvor – a tedy i člověk – se rodí s určitou výbavou. Dalo by se říci, že právě narozený subhumánní živočich je zprávou o tom, do jakého prostředí přichází. Z jeho tělesné stavby by se dalo vyčíst, v jakém teplotním pásmu se bude pohybovat, před čím se bude ukrývat, čím se bude živit a s čím a jakými prostředky bude bojovat. Pokud bychom uměli takto dešifrovat i geny, měli bychom jako na dlani také obraz jeho dalšího života, například jakého věku má šanci se dožít a jaké choroby mu hrozí.

Kdybychom takto četli organismus lidského novorozence, dozvěděli bychom se o jeho budoucnosti sice mnohé, nicméně to podstatné by nám uniklo. Je radikálně nahý: jeho nástroje, ochranné a útočné pomůcky, formy fascinace nebo splývání s okolím nejsou součástí jeho těla. Co je tu navíc, je to, že tu cosi chybí, respektive že je tu prázdné místo pro něco, co teprve nastane a co může být značně rozmanité. Kdežto u subhumánního živočicha jsou zjevné konstanty, na které je nastaven, člověk se rodí vybaven proměnnými, do kterých během života dosazuje různé hodnoty.

Rozmezí prostředí optimálních pro další jedincův vývoj není – jako u živočicha – takové, aby mohl proběhnout krátký, předem zakódovaný proces, ve kterém převažuje zrání. Nemluvně vstupuje do dialogu, během něhož se teprve učí mluvit – a to tou řečí, do které se zrovna narodilo. I když má třeba černou pleť, která je odolnější vůči slunečnímu záření, nemá odlišné fyziologické mechanismy připravené pro tropy. Člověk je bytost, která se rodí jako vyškolená pro velkou šíři klimatických i sociálních prostředí. Subhumánní živočiši se rodí jako specialisté, člověk jako generalista. Zvířecí mládě už skoro je tím, čím se brzy stane pro zbytek svého života. Lidské mládě je překypujícím kotlíkem možností, ze kterých se jistě neuskuteční všechny, ale jejichž naplňování pootevře mnohé další.

Po většinu svého evolučního rozvoje byl člověk od narození v pohybu. Putoval po zemi jako sběrač, lovec nebo pastevec a často se vydával na jiné území proto, že on nebo jeho ochočená zvířata za sebou zanechali vyrabované zdroje. Součástí tohoto sledu prostředí byla tedy variabilita. Lidské teritorium bylo posuvné. Zatímco tažní ptáci přelétají z jednoho území na druhé a zpět jedenkrát během ročního cyklu, člověk vlastně neustále

Hospodářská usedlost se samostatnými komorami. Provodov, okres Zlín. Foto: Antonín Václavík, ca 1920. Sběrka Etnografického ústavu MZM.

kamsi táhl. Učil se jíst jinou potravu a rozpoznávat další druhy organismů a s nimi spojené šance a hrozby. Co jíst a co nejíst mu neřekly vrozené reflexy, ale pokusem a chybou zaplacená zkušenost, kterou nepředával potomkům geneticky, nýbrž kulturně.

Konstantnost tradice byla tedy nástrojem, jak zvládat rozmanitost a proměnlivost prostředí. Hlavní funkcí vynálezu tradice – kterým vlastně biologická *evoluce* předávala žezlo jinému, radikálně otevřenému procesu *dějin* – tedy nebylo uzavřít člověka vůči změně, ale umožnit mu, aby nalezená řešení nových problémů nemusel přenášet pouze selekcí, spojenou s vymíráním těch, kdo se žádoucím směrem nezměnili, to znamená s obrovskými oběťmi a v nesmírně pomalém evolučním čase, ale v jediné generaci (nové poznatky evoluční teorie ostatně ukázaly, že existují genetické mechanismy, které podobně rychlé mezigenerační přenosy informace v omezené míře umožňují i na subhumánní úrovni).

Hybní sběrači a lovci trvale jdou za lepším. Lepší svět ani nebudují, ani neudržují, ale hledají. Je obecně přijímán názor, že na jednom místě usazení venkované oproti dynamickému městu představují tradiční společenství, ve kterém lidé nemají rádi změnu. To je posuzování venkova z hlediska systémové úrovně měst, tedy chronologicky vzato zpětně. Viděno však v evolučním sledu přináší venkov oproti mobilním způsobům obživy vyšší způsob zvládnutí změny.

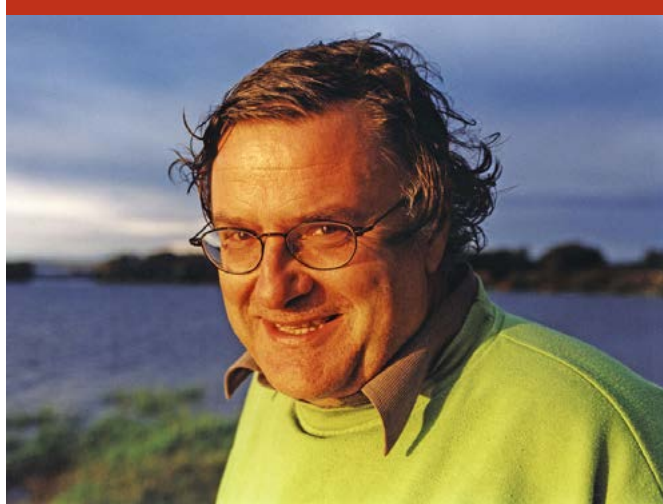
Venkov se svým tradicionalismem znamená optimální míru otevřenosti vůči tomu rozsahu a druhu změny, jaký nastává v přírodě, a to v přírodě člověkem dlouhodobě, postupně, nicméně zásadně ovlivňované. Člověk-venkovan ani nenabírá zimní srst, ani neuléhá k zimnímu spánku, ani neprchá do teplejších krajín, ale chystá zásoby na zimu a osivo na jaro. Díky svým vynálezům si umí poradit s velkým chladem i vedrem. Aby mohl dlouhodobě zůstat na jednom místě, využívá intenzivněji místních zdrojů a odhaluje ty, které jsou mu bezprostředně skryté.

Co venkovský tradicionalismus neumí, to je situace, v níž převládá druhý – dalo by se říci vnitřní – zdroj změn, které vycházejí z člověka a jeho společenství: sociální inovace.

Být venkovánem tedy znamená žít na jednom místě, z tohoto místa po generace vyčítat jeho skryté, pro ně specifické potenciály a tyto potenciály využívat tak, aby zůstaly obnovitelné. Pokud vám to zní velice aktuálně, máte pravdu: je to vlastně návod k jedné formě trvale udržitelného způsobu života.

Otázky, zda venkovský způsob života je pokrokový, nebo zaostalý, archaický, nebo moderní, či *passé*, nebo aktuální, tak dostávají nový význam. Komu se svět zdá

Bohuslav Blažek

být bezedným zdrojem, tomu se venkovský způsob života může jevit jako zastaralé opatrnícký. Jsme-li však na dně mnoha neobnovitelných zdrojů, stává se jedním z návodů k přežití.

Mentalita venkovanů v sociálně-ekologické perspektivě

Žít zakořeněn na jednom místě a dobře to psychicky snášet předpokládá, že se člověk s tímto místem pozitivně identifikuje. K tomu patří, že ho místo zajímá, že je do detailu zná, že ho baví poznávat je stále více a že má bohatý slovník pomístních názvů. Pokud se toto místo mění jen v ročním cyklu, pak to chce umět si ukládat poznatky do paměti tak, aby se daly vyhodnotit pravidelnosti a odchylky od cyklu. Venkované si pamatují, v kterém roce byla dlouhá zima, kdy v létě nespřchlo, kdy bylo hodně mšic – a také jaké to s sebou přinášelo následky a jak se s tím vším lidé vyrovnávali. Je to empirická, induktivní forma abstrakce, bez troufalých spekulací a s velmi praktickými dopady.

Tento přístup ke světu není nějakým automatickým důsledkem určitého prostředí. Samozřejmě lze žít mimo město a chovat se zcela jinak než tradiční venkovan – otázka ovšem je, za jakou cenu (nejenom finanční). Tato „venkovská smlouva“ – *contrat rural*, navážeme-li na Rousseauův termín „společenská smlouva“, *contrat social* – není „harmonie člověka a prostředí“ – tedy žádná rousseauovská idyla –, ale je to tisíciletími ověřená záruka dlouhodobých stabilních vztahů mezi lidským společenstvím a jím kultivovanou přírodou.

Základem modelu života venkovana není nouze: je to společnost poměrné hojnosti, která si ale ukládá trvalé omezení ve jménu společné budoucnosti. Kořistnictví stejně jako hýření jsou vyloučeny, protože společnou budoucnost podkopávají. Kdo se ovšem v době, kdy města ještě nebyla dominantní systémovou úrovní, narodil na vesnici, jeho setrvání na venkově pro něj nebylo otázkou svobodné volby. Právní uspořádání, vlastnické vztahy i náboženství rozhodly za něho. Odchod byl možný leda jako dramatický útek.

Modus zakořeněného venkovského života dnes přestává být fatalitou a stává se výzvou. Výzvou vědomě zůstat, nebo zvolit život na venkově po dobu „rekreace“, pro sezónu od jara do podzimu, na jedno životní období, nebo do konce života. K tomuto rozhodnutí vede celá plejáda motivů, které se navzájem nevylučují, ale spíše podporují:

- výskyt civilizačních chorob spojených s pobytem ve městě (astma, alergie...),
- neúnosná výše nájemného za byt a/nebo pracovní prostory ve městě,
- potřeba vystoupit ze zrychlujících se rytmů a tempa mediální civilizace,
- potřeba vlastní spoluúčasti na produkci zdravých potravin,
- potřeba tělesného pohybu ve zdravém prostředí, který by nebyl pouze kompenzační, ale měl svůj další smysl,
- touha doplnit volný pohyb ve virtuálních prostorech umožněný médii, fyzickým bytím v jednom místě a jednom společenství,
- touha žít s lidmi, kteří se umějí navzájem bavit a nejsou ochotni stávat se osamělými konzumenty zábavy,
- touha žít tam, kde jsou v noci vidět hvězdy.

Dovolil jsem si v úvodu připomenout, jak se za půlstoletí změnilo klima velkoměsta. Města se od té doby stala mnohem přitažlivější, ale také mnohem hrozivější. A venkov? Jako by se nám ztrácel pod rukama. Vypadá to, že tak jako si při práci už nezpíváme lidové písničky a ani nám to nepřijde, tak si jednoho dne ani neuvědomíme, že při své jízdě „rekreační krajinou“ nepotkáváme ani jednoho trvalého místního obyvatele...

Oklikou přes síť spojitostí dějinných a evolučních jsem se pokusil ukázat, že v případě venkovského způsobu života nejde o pouhou nostalgii, jako je tomu u folkloru. Život společnosti bez venkova je jako život individuálního pacienta s pacemakerem. Když tato náhražka přirozené rytmizace pomáhá přežít jedincům s nemocným srdcem, je to dobrá zpráva – kdybychom však připustili, že

základní rytmus společnosti, který se vpisoval do lidských organismů na venkově, začne místo toho masově řídit elektronika, vystavili bychom se tím smrtelnému ohrožení jako živočišný druh. Proč hned mluvit o ztrátě přirozenosti, ta je ostatně velmi relativní. Schopnost autarkního života s rostlinami, živočichy a malým kouskem krajiny je však modelem přežití a modelem sebeobnovy, který by měl být dostupný všem, kdo se pro něj rozhodnou.

Na počátku jedenadvacátého století bude venkov místem, kde se budou moci hojit lidé „popálení“ příliš prudkým tempem změn. Bude dobrovolným azylem pro doléčování drogově závislých, pro bezdomovce a běžence i pro oběti civilizačních chorob. Bude útočištěm pro nejstarší generaci a ideální školou života pro malé děti. Místo dalšího bytnění státní i „alternativní“ medicíny s jejich strmě narůstajícími náklady bude tou nejlevnější léčbou planety ochovější „nemocí růstu“.

Možná, že se tato objednávka přicházející z civilizace měst a médií některým venkovánům nebude líbit a nepřijmou ji. Historici však říkají, že osudy venkova vždy závisely na tom, jak podnětnou zakázku od měst dostával.

Shrnutí

Pohlížíme-li na venkovský a městský způsob života jako na systémové úrovně, pak venkovský tradicionalismus není formou uzavření se vůči změně, ale naopak cestou zvládnání změny v té míře, v jaké ji přináší člověkem pozvolna kultivovaná příroda a její cykly. Takto viděn není venkovský život překonaným archaismem, ale jedním ze způsobů trvale udržitelného života. V 21. století to jistě nebude prostředí, do kterého se člověk narodí a nebude moci je do smrti opustit, ale bude to jedna z možností volby, ke které lidé budou dospívat jako k řešení četných problémů urbánní a mediální civilizace.

Text byl publikován v časopise *Teologie & společnost*, č. 2/2006.

Bohuslav Blažek (1942–2004) vyučoval sociální ekologii na Fakultě architektury ČVUT a na katedře divadelní antropologie DAMU. Od roku 1991 byl ředitelem neziskové organizace EcoTerra, zaměřené na podporu participace v oblasti venkova, měst a mediálního světa. V letech 1993–2002 byl místopředsedou Spolku pro obnovu venkova. Jako jeden z mála intelektuálů si uvědomoval význam venkova a snažil se jej mnoha způsoby (knihy, články, rozhlasové a televizní diskuse a pořady, pedagogické působení) zprostředkovávat širší veřejnosti.

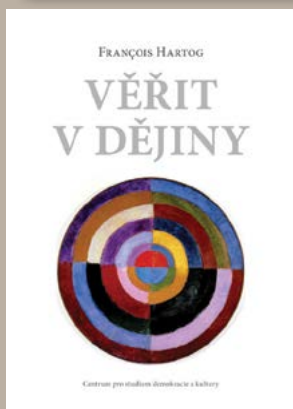

STEFAN BERGER, HEIKO FELDNER A KEVIN PASSMORE (EDS.)

JAK SE PÍŠOU DĚJINY

Teorie a praxe

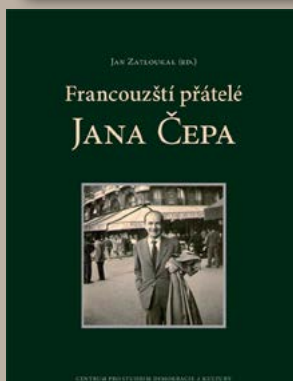
Cílem této knihy je poskytnout studentům historie základní seznámení s teoretickými idejemi (vědomými i nevědomými), které utvářely obor historie, a to především v anglosaské perspektivě. Kniha nabízí přehled soupeřících „škol“ teoretického myšlení stojících v pozadí studia dějin, přičemž empirická metoda je zde pojímána jen jako jedna z možností, jak se lze dějinami zabývat. Čtenáři se předkládá stručný a kritický úvod do idejí, technik a institucionálních praktik, které umožnily ustavení historie jako svěbytného vědeckého oboru. Procházejí se zde hlavní soubory teoretických poznatků užívaných k objasňování minulosti a zkoumá se vliv takových idejí na skutečné příklady historického psaní i na některé obory historického bádání. Kniha není o „historiografii“ či „dějinách historie“, spíše v ní jde o prozkoumání způsobů, jak teorie utvářela praktické historické psaní.

FRANÇOIS HARTOG

VĚŘIT V DĚJINY

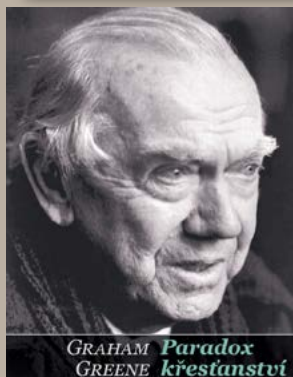
Kniha *Věřit v dějiny* se zabývá historickým vědomím. Hlavní otázka, kterou si François Hartog klade, zní takto: Jaké je vlastně naše dnešní historické vědomí? Nikoli snad jen vědomí profesionálních historiků, nýbrž kohokoli, doslova všech našich současníků, ať se minulostí zaobírají, anebo jsou jen příležitostně konfrontováni s jejím připomenutím. Jaké je tedy naše historické vědomí, jak ho vnímáme, jak ho chápeme, čím ho eventuálně (vědomě a nevědomě) nahrazujeme? A jak rozumíme své přítomnosti a jak vidíme svou budoucnost? Hartogova kniha je určena nejen historikům a studentům historie, ale všem, kdo přemýšlejí o dějinách i současnosti v perspektivě humanitních a společenských věd. François Hartog (1946) je profesorem historie a vědeckým pracovníkem na École des Hautes Études en Sciences Sociales v Paříži. Je autorem řady knih, zejména *Le Miroir d'Hérodote* (2001) a *Régimes d'historicités* (2012), knih rozhovorů *La Chambre de veille* (2013) a editorem kritických vydání Plutarcha a Polybia.

JAN ZATLOUKAL (ED.)

FRANCOUZŠTÍ PŘÁTELÉ JANA ČEPA

V úvodní obsáhlé studii líčí editor svazku historii česko-francouzských kulturních vztahů, které byly na vrcholu v období československé první republiky. Právě tehdy se v nich začal významně angažovat svými překlady i redakční činností Jan Čep. Navázal přitom mnohé kontakty, které pak pokračovaly po roce 1948 v jeho francouzském exilu. Druhá část publikace je věnována jednotlivým Čepovým francouzským přátelům. Obsahuje především dopisy, ale i stati, které napsal Jan Čep o svých korespondenčních partnerech, nebo naopak oni o něm. Díky Janu Zatloukalovi, jenž objevil mnohé dopisy ve francouzských archivech, můžeme dnes číst Čepovy dopisy nejvýznamnějším francouzským osobnostem katolické orientace poloviny 20. století, jakými byli Paul Claudel, Georges Bernanos, Gabriel Marcel, Emmanuel Mounier, Henri Queffélec, Julien Green aj., výjimečná je vzájemná korespondence s Henrim Pourratem.

GRAHAM GREENE

PARADOX KŘESŤANSTVÍ

Tento soubor esejů vynikajícího anglického prozaika Grahama Greena vyšel česky již v roce 1970 péčí nakladatelství Vyšehrad. Naše nové vydání dávno nedostupného titulu zpřístupňuje i původně vynechané texty: proslov Ctnost nelojálnosti přednesený na univerzitě v Hamburku, rozhovor z publikace *Ten druhý a jeho dvojník* a medailon G. K. Chestertona. Texty jsou také doplněny o cenzurované pasáže. Jádro knihy tvoří stati oddílu nazvaného Křesťan a svět, v nichž poznáváme Greenovo paradoxní chápání světa a jeho názor na podstatu křesťanství. Pozoruhodné jsou výstižné a originální portréty známých literátů (Henry James, François Mauriac, Léon Bloy, Eric Gill, Frederick Rolfe, G. K. Chesterton). Pro čtenáře Greenových prozaických textů budou objevené texty líčící okolnosti vzniku tří z jeho nejvýznamnějších románů (*Moc a sláva*, *Jádro věci*, *Konec dobrodružství*). Tímto vydáním chceme připomenout 25 let od úmrtí Grahama Greena (3. 4. 1991).

Solární motiv na vratech. Horní Němčí, okres Uherské Hradiště. Foto: Helena Beránková, 2009.

VENKOV: MEZI IDYLOU A ROBOTOU

Ohlédnutí za Historickou dílnou 2016

Redakce Jan Vybíral

Typografie Lenka Váchová

V roce 2016 vydalo

Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK),

Venhudova 17, 614 00 Brno,

tel.: 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz

Neprodejné

www.cdk.cz

Historická dílna 2016

Venkov: mezi idylou a robotou